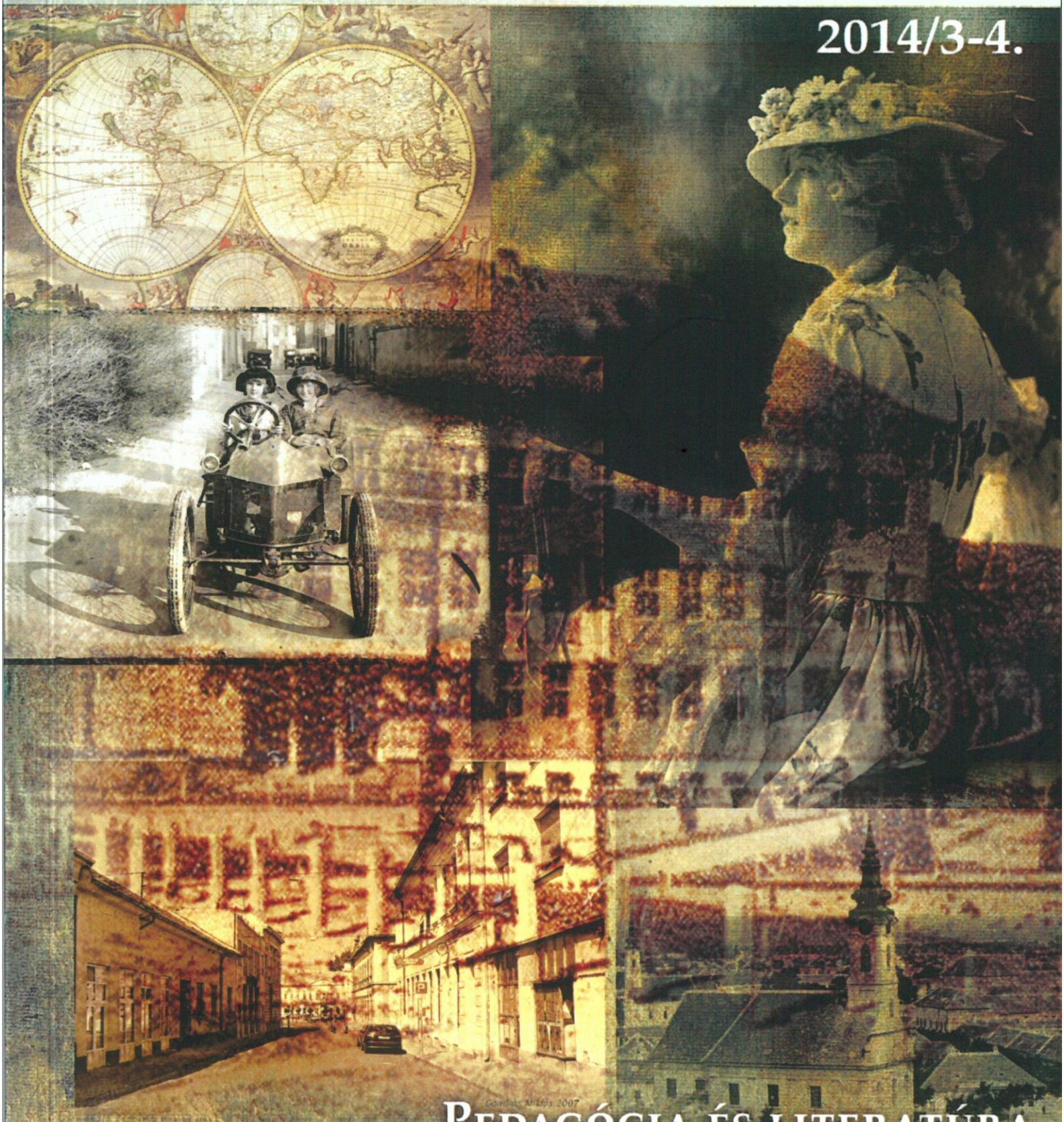

DANUBIUS NOSTER

2014/3-4.

Góndolás Műhely 2007

PEDAGÓGIA ÉS LITERATÚRA

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

DANUBIUS NOSTER

2014 II. évfolyam 3-4. szám

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő:

Tóth Sándor Attila

Szerkesztők:

Bordás Sándor, Mátrai Ildikó,
Melicz Zoltán, Pogány Csilla

Szerkesztőbizottság:

Heinrich Badura (Bécs, Ausztria)
Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)
Andrew C. Gross (Cleveland, USA),
Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),
Mohos Mária (Pécs, Magyarország),
Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapalapító: Majdán János

Lapterv: Horváth Csaba Árpád

Grafikai szerkesztés: Győrfi Tamás

Tördelés: Medveczky Bertalan

Kiadja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja

Felelős kiadó: az Eötvös József Főiskola rektora

Szerkesztőség: 6500 Baja, Szegedi út 2.

Telefon: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1060

A folyóiratszám digitalizációja az MKA-FIT-SN 2023/1-000002
azonosítószámú az

„Eötvös József Főiskola tudományos folyóiratának, a *Danubius Noster*-
nek további nyomdai és online megjelentetése 2023/2024 évben”

című pályázatból valósult meg.

A Támogató: Magyar Kultúráért Alapítvány

A Kezelő: Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

Eötvös József Főiskola

Baylerle Alajos

EGÉSZSÉGNEVELÉSI TÖREKVÉSEK A DUALIZMUSKORI NÉPISKOLÁKBAN

Gönczy Pál egészségneveléssel kapcsolatos tevékenysége

Tanulmányomban az egészségnevelési törekvéseket vizsgálom a dualizmuskori népiskolákban. E széles témán belül elsősorban Gönczy ezzel kapcsolatos tevékenységét kívánom bemutatni és elemezni, ezt is az 1868-1893 közötti időszakban. A téma tág és szerteágazó, ezért megpróbálom a kizárólagosan Gönczy fennhatósága alá tartozó eseményeket feltárni. A cikk elején felhívom a figyelmet a címbe a törekvések megfogalmazására, ugyanis ez a későbbiekben fontossá válik. Az egészségnevelés népiskolai, pedagógiai megközelítésével kapcsolatban eddig nem született átfogó, szintetizáló jellegű összegzés, egyes területeiről pedig egyáltalán nem jelentek meg publikációk az utóbbi évtizedekben. Az egészségneveléssel kapcsolatos tanulmányok csak érintőlegesen foglalkoznak a népiskolai egészségneveléssel, szinte teljesen feldolgozatlan Gönczy e téren kifejtett munkássága. A témával az orvoslástörténeti tanulmányok is csak érintőlegesen foglalkoztak, neveléstörténeti jellegű feldolgozása pedig csak részben történt meg.¹ Ezzel kapcsolatosan publikált irodalmi is hiányosak, a társadalmi, gazdasági és pedagógiai összefüggések elemző értelmezése pedig egyáltalán nem történt meg. Oktatói és kutatói tevékenységem során tapasztaltam e területeket érintő irodalmak hiányát, ezért munkám során elsősorban a primer források felkutatására törekedtem és azok felhasználásával kísérlem meg az eredmények összegzését. Célom bemutatni azokat a területeket, tevékenységeket és intézkedéseket, amelyeket az egészségnevelés szolgálatába állítottak a dualizmus első évtizedeiben.

A téma kutatása során elsősorban a kvalitatív kutatási metodológiát alkalmaztam. Felhasználtam a neveléstörténeti kutatásokban jellemző tradicionális történeti-rendszerező, eszmetörténeti megközelítést, amelynek során elsődlegesen a fellelt szövegeket, törvényeket, programokat és egyéb elméleti munkákat vizsgáltam. Természetesen nem maradhatott el a mindezek társadalomtörténeti háttérének feltárása, valamint a népesség és a kor egészségügyi állapotának bemutatása sem. A forrásfelhasználás során problémaként merült fel egyrészt a források fellelhetőségének esetlegessége, másrészt a bennük megtalálható, megőrzött szubjektivitás.² Mindenesetre elmondható, hogy a személyes dokumentumok, irások jelentősen felértékelődtek a kutatás során és megjelenik a mikrotörténelem szemléletmódja is. A témát a történelmi kronológia sorrendjében és folyamatában mutatom be, ettől csak indokolt esetekben térek el, amelynek során az elsődleges és másodlagos források feltérképezésével meghatározom és elemzem azokat a csomópontokat, amelyek beazonosíthatóvá teszik a hazai

¹ A téma más szempontú bemutatására vállalkozott dr. Tigyi Zoltánné Pusztafalvi Henriett: *Az egészségnevelés intézményesülés folyamata hazánkban* című, 2012-ben megvédett doktori dolgozatában.

² Tudott, hogy a VKM levéltári anyaga szinte teljesen elpusztult, így a forrásfeltárás lényegesen esetlegesebbé válik.

népoktatási intézményekben az egészségneveléssel kapcsolatos tevékenységek és folyamatok kiteljesedését és gazdagodását. A kutatásaim során fellelt képi anyagot is igyekszem bemutatni és azok elemzésére is kísérletet teszek. A képek vizsgálata, az adott korszak képi ábrázolásai ugyanis a korszak történelmi-társadalmi tapasztalatainak sajátos kifejeződéseként tekinthetők, ezek felhasználása és elemzése újszerű megközelítéseket tesz lehetővé és az eredmények értelmezését is pontosítja. A képi anyagokat³ történelmi ikonográfiai és neveléstörténelmi képelemző módszerekkel dolgoztam fel. A lehetőségekhez képest a képek tartalmi jegyeinek leírása és meghatározása mellett megkíséréltem a képek keletkezési körülményeinek a feltárását is, valamint az ezzel összekapcsolható nevelési problémák beazonosítását, hiszen csak a kontextus vezethet el a képek realiztikus interpretációjához.⁴ Összességében pozitívista szemlélettel dolgoztam fel a témát, törekedtem a legszélesebb forrásanyag felkutatására és felhasználására és azok korabeli narratíváin keresztül értelmező elemzést adni. Mivel a kutatás témájából fakadóan multidiszciplináris, ezért a felhasznált módszereket ennek megfelelően egymással vegyítve és kiegészítve – de remélhetőleg adekvát módon, a tudományosság kritériumainak megfelelően – alkalmaztam.

Az 1867-es kiegyezés jelentős változásokat hozott hazánk társadalmi, gazdasági és politikai életében egyaránt. A reális kompromisszumként értelmezett kiegyezés azonban jelentős mértékben meghatározta a nemzet fejlődésének irányait. Ide értve a közös minisztériumok létrehozását, a nem arányos teherviselést és a gazdasági haszonból való részesedést, vagy akár a kötelező hadkötelezettség bevezetését és az újoncok számának folyamatos növekedését.⁵ A monarchia területén 11 nemzetiség élt, ami mind az oktatásban, mind a gazdaságban, mind az államigazgatásban komoly problémákat jelentett. Európai viszonylatban a monarchia és különösen hazánk elmaradott és szegény ország volt. Ebben az összefüggésrendszerben egy modern polgári oktatási rendszer kiépítése és megerősítése stratégiai feladatként jelent meg. Az 1867-ben újonnan megalakuló vallás-és közoktatásügyi minisztérium megszervezése volt Eötvös József miniszter első feladata. A helytartótanáctól kellett átvennie a VKM-hez tartozó ügyeket, majd ezek után kezdhetett az adminisztráció megszervezéshez. Az új minisztérium nyolc osztályból állt, amelyből a második foglalkozott a népoktatással és a tanítóképzéssel. Az 1868-as népoktatási törvény a kapitalista termelési viszonyok szükségleteinek kielégítését is szolgálta és jelentős szervezeti illetve tartalmi változásokat generált. A törvény szellemisége azt mutatta, hogy a népiskolákban oktatott tantárgyakban és azok ismeretköreiben világi és tudományos jellegű ismerteket preferáltak. A népoktatási törvény lehetővé tette, hogy a korszerűség és a pedagógiai szempontok érvényesítése az oktatás tartalmi vonatkozásában is megnyilvánuljon. Ennek kidolgozásában jelentős szerepet játszott Gönczy Pál, hiszen komoly tanítási és iskolaszervezési tapasztalatokkal rendelkezett. Gönczy hatására korszerű didaktikai gondolatok is megjelenhettek a népoktatási törvény alapján elkészülő 1869-es népiskolai tantervben. Maga a tanterv felsorolja és

³ Ideértve mindenféle képanyagot, mint az iskolai faliképek, felvilágosító szándékú ábrázolások, festmények, mintarajzok, ismereteket közlő képek vagy szöveges ismereteket illusztráló képek.

⁴ Németh András- Szabolcs Éva: *A neveléstörténelmi kutatások főbb tendenciái, új kutatási módszerei és eredménye*. In: Báthory Zoltán-Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Osiris, Bp., 2001. 46-76.

⁵ Erről részletesen Romsics Ignác: (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai, Bp., 2011,

rangsorolja az egyes tantárgyakat és tisztázza azok egymás közötti kapcsolatait. A tárgyakban megjelenő modern, a társadalom kívánalmainak is megfelelő korszerű művelődési anyag jöhetett létre. Ebben a tanítási tartalomban megjelentek és egyre nagyobb szerepet kaptak a természettudományos ismeretek.⁶ Az 1867 ki-egyezés és a népoktatási törvény jelentős változásokat hozott hazánk társadalmi és oktatáspolitikai életében egyaránt. A dualizmus egyik meghatározó és a társadalom átalakulását segítő, előmozdító intézkedése volt a tankötelezettség bevezetése. A gazdaság szerkezete átalakult és új társadalmi igények léptek fel ezzel kapcsolatban, nemcsak a napközbeni felügyeleti rendszer kiépítése vált szükség-szerűvé, hanem a népegészségügyi problémák is, mint a magas halandóság, a szintén magas csecsemő- és gyermekhalandóság és a lakosság rossz egészségügyi állapota.

A közegészségügyi és járványügyi viszonyok, köszönhetően a nem kielégítő infrastrukturális ellátottságnak, jóval rosszabbak voltak a bennünket körülvevő, fejlettebb államokénál. A gümőkór, a tífusz és a kolera rendszeresen szedte áldozatait, a higiénés ismeretek hiányosságai és a műveletlen néprétegek rossz szokásrendszere miatt. Ezt tovább erősítette az orvosok hiánya és az orvosokkal szembeni bizalmatlanság. Gondot jelentett az, hogy az orvosi ellátásért fizetni kellett és ezért csak akkor hívtak orvost, amikor az nagyon szükséges volt, általában a beteg végstádiumában, amikor már az orvos sem tudott segíteni. Ez semmiképpen nem javította az orvosokkal szembeni bizalmat a tanulatlan emberek körében, így ők továbbra is kuruzslókhoz és javasasszonyokhoz fordultak csodaszerekért. Az egészségügy és az oktatás terén a fejlett országok közül elsősorban Franciaországot és Németországot tekintették mérvadónak. Ez nem véletlen, hiszen Franciaországban tették meg az első lépéseket az iskolaorvosi szolgálat és a rendszeres szűrővizsgálatok bevezetésével és itt végezték az első orvosi vizsgálatokat az iskolákban, amely aztán a későbbiekben rendszeressé vált. Németország a franciához hasonló alapokról indult, de ott egy egészen más rendszerű és szervezeti és működési formában funkcionáló egészségnevelő gyakorlatot valósítottak meg. A német és egyben a magyar egészségnevelő gyakorlatban vitatottak voltak annak megvalósítását végző személyek szakmai kompetenciái. Sokan ezt kizárólagosan orvosi feladatként értelmezték, mások viszont a tanítói feladatok közé sorolják. Kölcsönösen megkérdőjelezve a szükséges képességeket, hiszen az orvosok szakmailag sokkal képzetebbek, viszont nincs pedagógia felkészültségük, míg a tanítók tanárok esetében a szakmai ismereteket hiányolták. A kor legfontosabb közegészségügyi problémája volt a gyermekhalandóság magas aránya. A gyermek elvesztését sokan büntetésének tekintették és nem tettek ellene különösen semmit, pedig az egészségügyi ismeretek sokat segíthettek volna. Ugyanakkor további gondokat jelentett a magas születési és halálozási ráta, amely sajátosan magyar, hiszen a fejlett államokban mindkettő sokkal alacsonyabb, főleg a halálozási ráta, aminek következménye egy intenzív népességrobbanás lett. Magyarországon ez a gyarapodás csak mérsékelt maradt és a magas születési és halálozási arány mutatja, hogy a közegészségi állapotok és a lakosság egészségmutatói nagyon rosszak voltak. A magyar lakosság területi eloszlására azt mutatta, hogy a népesség egy harmada városokban élt, viszonylag jobb egészségügyi körülmények és jobb orvosi ellátás mellett. A kisebb települések lakói

⁶ Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai, Bp., 1979. 190.

sokkal nehezebb helyzetben voltak, mind az egészségi állapot, mind az orvosi ellátás szempontjából és ezt még tetézte a sokkal rosszabb művelődési lehetőség. Az egészséggel kapcsolatos ismeretek átadását indokolta az is, hogy szükség volt a fertőző betegségek terjedésének megelőzésére és korlátozására. A nevelés során olyan ismeretek átadására volt szükség, amit a felnőtt lakosság és az iskolás gyermekek a gyakorlatban is jól tudtak hasznosítani. A kor tudománya egyre jobban ráirányította a figyelmet a gyermekgyógyászatra és az iskoláskorúak egészségvédelmére. A népesség növekedését jelentősen korlátozták a különböző fertőző betegség által elindított járványok. Ezek közül a legpusztítóbban a kolera-járványok voltak. Magyarországon az 1872-es és az 1890-es járvány 300000-300000 halálesetet okozott, ami nagymértékben csökkentette a lakosság számának gyarapodását. Ennek következtében jelent meg Magyarországon az első járványok elleni védekezést taglaló törvény, az 1876. évi XIV. törvénycikk.⁷ Ennek oktatásügyi vonatkozásai is voltak pl. a 28.§ kimondta, hogy a fertőző betegségben szenvedő gyermekek mindaddig nem látogathatják az iskolát, amíg a gyógyulásukról igazolást nem hoznak. Ugyanezen törvény 80.§ pedig arról rendelkezik, hogy amennyiben adott településen ragályos kórosok mutatkoznak, azt az orvosnak, papnak, bábának, halottkémnek és tanítónak, büntetés terhe mellett, jelentenie kell az előjáróinak illetve a törvényi hatóságoknak. A kötelezően bejelentendő betegségek közé tartoztak a vérhas, a tífusz, a szamárköhögés, a kolera, a gyermekági láz, a himlő, a skarlát, a diftéria, a fültőmirigy gyulladás és a trahoma. A fertőző betegségek közül azonban messze a legtöbb áldozatot a gümőkór szedte. Még az 1890-es években is átlagosan több mint 50 000 haltak meg. Csak az első világháború után csökkent az éves átlag 20000 fő alá.

Az oktatáspolitikai törekvések megfogalmazták, hogy a polgárosodás és a társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen feltételei közé tartoznak az analfabetizmus felszámolása, a nép iskolázottságának növelése és az egészségi mutatók javítása. A polgári közoktatási rendszer kiépítése tehát nem volt elegendő a társadalmi fejlődéshez, szükség volt a társadalom felemelkedéséhez a nép egészségi állapotának javítására is. Trefort fogalmazta meg hitvallásában, hogy a nemzet felemelkedéséhez szükség van a tudományra, a vagyonosságra és az egészségre. Az 1868. évi 38. törvénycikk 2.§-a és a 3.§-a szabályozta többek között a gyermekek iskolába járása alóli mentességét és az iskolába járásból való kizárás feltételeit. Az egészségnevelés szempontjából a természetrajz nevű tárgynál találhatunk az egészséges életmóddal kapcsolatos ismereteket, az 55.§ i. pontjában – amely viszont az 1869-es népiskolai tantervben már nem szerepel – de ezek mennyisége elenyésző és a minőségük is megkérdőjelezhető. Az iskolákban azonban nemcsak az egészséggel kapcsolatos ismeretek voltak hiányosak, hanem maguk az iskolaépületek sem feleltek meg az egészségügyi előírásoknak, amelyeket szintén a népoktatási törvényben fogalmaztak meg, nem is beszélve a mellékhelyiségek és a berendezések egészséget veszélyeztető állapotáról, pedig a törvény 27. és 28.§-a erről konkrétan rendelkezik. Az 1876. évi XIV. a közegészségügy rendezéséről szóló törvény az iskolák számára is fogalmazott meg feladatokat, pl. a rögtöni esetek ellátásának tanítását. De egyben kijelölte a népiskolákban tanítandó alapvető egészségügyi ismereteket. Mert „minden a mi az egészségügy szempontjából főfigyelmet érdemlő szabály” azt a népiskolákban tanítani kell, rendelkezik

⁷ Az 1876. évi XIV. tc. A közegészségügy rendezéséről szóló törvény.

a törvény V. fejezete. A törvény III. fejezetében viszont intézkedett a gyermekek és az iskolák egészségügyi felügyeletéről, amit az elsőfokú hatóságok körébe rendelt. Ugyanakkor az egészségügyi ismeretek átadásának ellenőrzését a tanfelügyelőkre bízta.

Eötvös 1867. április 29-én a Ferenc József által jóváhagyott javaslat alapján megkezdte az új minisztérium szakembereinek kiválogatását. A munkatársak a kor elismert szaktekintélyei közül kerültek ki és a különböző felekezethez tartozás sem befolyásolta Eötvös szakmaiságon alapuló válogatását.⁸ A VKM kezdetben hat szakosztályból állt, amelyből az elnöki hivatal és a hatodik szakosztály közvetlenül a miniszter irányítása alatt állt. A hatodik szakosztály kiemelt helyen szerepelt, ugyanis ez foglalkozott az oktatási ügyekkel. Ebben a szakosztályban működött Szász Károly és Gönczy Pál, feladatuk volt a törvényjavaslatok kidolgozása, statisztikai jelentések készítése és elemzése, valamint a tudományos és művészeti ügyek irányítása.⁹ A népiskolai törvény elfogadását követően fokozatosan kiépül az új minisztérium szervezete. Ez a korábbihoz képest jelentősen átalakul. Az elnöki hivatal változatlanul a miniszter irányítása alatt működött. A II. osztályhoz tartozott a témánk szempontjából kiemelt elemi tanügy irányítása és valamennyi a népoktatási törvény végrehajtásával kapcsolatos feladatkör. Ennek az ügyosztálynak a vezetését bízta Eötvös Gönczy Pál osztálytanácsosra. Gönczyt Káráffy Titusz, három titkár és három fogalmazó segítette munkájában, amely létszám Gönczy nyugdíjaztatásáig lényegében nem változott. A minisztérium sikeres működésének alapja volt, hogy Eötvös egyrészt átvette a korábbi Helytartótanácsból a szakmailag alaposan felkészült szakembereket,¹⁰ másrészt hogy az általa kiválasztott szakemberek kiemelkedő teljesítményt nyújtottak. Az eötvösi reformtervek kimunkálásában és főleg megvalósításában az általa kiválogatott szakemberek, az egész szakértői gárdája a következő miniszterek alatt, egészen a Trefort-korszak végéig működött. A népoktatásügy szervezésében és gyakorlati megvalósításában kiemelkedő szerepet játszott Gönczy Pál osztálytanácsos, akinek munkásságát kívánom részletesen feldolgozni, akit kiemelkedő tevékenységéért a későbbiekben államtitkárrá neveztek ki. Gönczynek a népoktatási törvény kidolgozásában, majd a törvény végrehajtásában a nyolcvanas évek végéig meghatározó szerepe volt. Tanterveket készített, részt vett korszerű tanítási módszerek elgondolásában és bevezetésében, szemléltető eszközök beszerzésében iskolai bútorok és épületek tervezésében.¹¹ A népoktatási törvényt több törvényjavaslat elkészítése követte, amelyek az egész oktatásügyi rendszer átfogó rendezésére irányultak.¹²

Eötvös halálát követően 1871. február tizedikén Pauler Tivadar vette át a minisztérium vezetését. Pauler megtartotta a minisztérium belső szerkezetét és a munkatársakat egyaránt. Folytatta a megkezdett munkálatokat, a népoktatási törvény megvalósítását. Gönczy is zavartalanul folytathatta munkáját, az elemi oktatás átalakítását. Pauler minisztériumi tevékenységét az eötvösi örökség hatá-

⁸ Pl.: Tanárky Gedeon protestáns, Jovanovics György görögkeleti vallású, Molnár Aladár és Gönczy Pál szintén protestánsok. Mindezek mellett mindannyian kiváló és tapasztalt szakemberek, tudósok.

⁹ Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. OPKM. Bp., 1993. 18.

¹⁰ Káráffy Titusz, Apt Kamill, Mészáros Ferenc, Mandics Tivadar, Gömöri Oszkár.

¹¹ Juhász Imre: *Gönczy Pál, a reformer pedagógus*. Debrecen, 1969.

¹² A kisdédóvásról, a középiskolai oktatásról és az egyetemi oktatással foglalkozó törvényjavaslatokat 1870-ben nyújtotta be, amelyek közül több csak évek múltán került elfogadásra.

rozta meg, annak egy tágabb körű értelmezését fogalmazta meg és annak érdekében munkálkodott.¹³ Pauler az országgyűlés elé terjesztette a közoktatás állapotáról szóló átfogó elemző jellegű jelentését, amelyet kiegészített a Gönczy által készített nagyjelentőségű közoktatás-történeti áttekintés. Trefort Ágostont 1872. szeptember 4-én nevezték ki a tárca élére. Trefort további kiváló szakembereket hívott meg a minisztériumba a korábbiak mellé.¹⁴ A népoktatási ügyeket az ismert Gönczy Pál felügyelte. Kisebbségi változás történt a számunkra fontos II. osztály szervezetében. Az osztály élén 1873-ban Tanárky Gedeon állt, akit aztán az 1875-ös átszervezéskor Gönczy Pál követett. Az osztály ekkor már csak népoktatási ügyekkel foglalkozott. Az osztályhoz két tanácsos, két titkár, négy fogalmazó és két segédfogalmazó tartozott, amely létszám a Trefort-korszak alatt már nem változott. Trefort újítása volt, hogy bevezette a minisztériumban az értekezletek rendszerét, amelyet aztán egész miniszteri korszakán megtartott.¹⁵ Trefort volt az, aki végeredményben lefekteti a modern magyar polgári népoktatás alapjait és ő volt az, aki aztán szakított az eötvösi koncepcióval és figyelmét működésének második felében már a középiskolákra és a felsőoktatásra fordította.¹⁶ A népoktatás ügyét, ekkortól szinte miniszteri hatáskörben, Gönczy látta el. Csáky Albint 1888. szeptember 22-én nevezték ki a tárca élére. A minisztérium szervezeti felépítésében nem változtatott. Viszont Gönczy Pál államtitkár 1889-es nyugdíjaztatását követően a II. népoktatási ügyekkel foglalkozó ügyosztály vezetését 1890-től Szathmáry György osztálytanácsos vette át.

Gönczy sokoldalú hivatalnoki tevékenysége keretében komoly erőfeszítéseket tett a népiskolai egészségnevelés érdekében. Véleményét a Bock által írt és Gönczy fordította egészségnevelésről kiadott könyv előszavából ismerhetjük meg. „A gyermekek testi ápolásától, testi erejük fejlesztésétől és épségök fentartásától függ szellemi erejük kifejlődése és gyarapodása; erre tehát kiskoruktól fogva a szülőknek s annak idején velük együtt a tanítóknak a legfőbb gondot kell fordítani.”¹⁷ A témával kapcsolatosan tanulmányt jelentetett meg a Néptanítók Lapjában¹⁸, amelyben kiemeli az egészségnevelés fontosságát és útmutatást ad a tanítók számára az egészségnevelő tevékenység tartalmait illetően. Gönczy álláspontja, hogy embernek önmagát, a saját testét ismernie kell. A természeti jelenségeket a gyerekeknek meg kell tanítani. Így az ember testében uralkodó törvényszerűségeket is. Azonban a korabeli iskolákban a gyermekek a saját testükről nem tanulnak semmit és nem is tudnak semmit. Pedig nagy szükség lenne rá. Annyit mindenképpen, hogy a test szerkezetének ismeretében minden gyermek megvédhesse saját egészségét. Egészségtanból olyan szabályokat kellene megtanulnia, amelyeket a kisgyermek maga is alkalmazhat önmagára, amelyeket ő maga is betarthat. A siker érdekében használatra ajánlja a Hartinger féle bonctani táblákat és a test rejtett részeit elötüntető alakzatokat tartalmazó *Plastische Nachbildungen* sorozatot, amelyet von Fleischmann jelentetett meg Nürnberg-

¹³ Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. OPKM. Bp., 1993. 33.

¹⁴ Szász Károly, Hegedűs C. Lajos, Szalay Imre, Szalay László.

¹⁵ Trefort azon a véleményen volt, hogy szakmai problémát csak úgy szabad megoldani, hogy előtte szakférfiakkal az ügyet megvitatta, hiszen ő maga nem volt szakember.

¹⁶ Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai, Bp., 1982. 77.

¹⁷ Dr. Bock: *Az iskolás gyermekek testi és szellemi épsége fentartásáról*. Ráth Mór, Pest, 1872. 3.

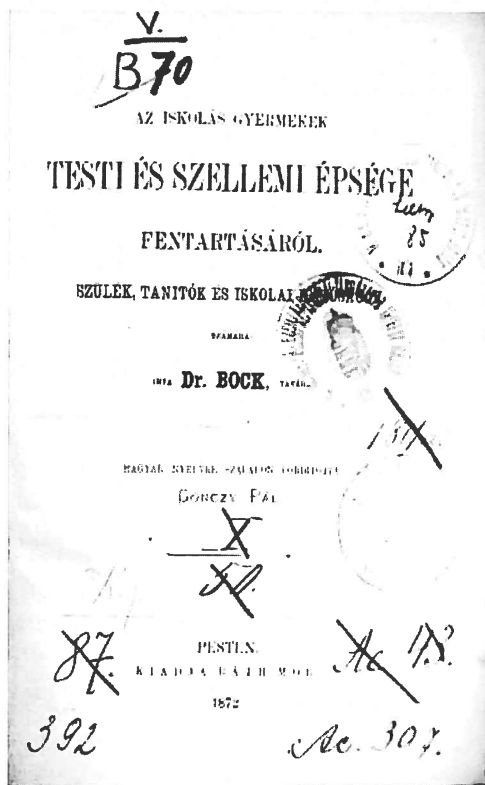
¹⁸ Gönczy Pál: *Az iskolás gyermekeket tanítani kell az egészségtanra*. Néptanítók Lapja, 1872. 17.

ben. Gönczy szerint az egészségnevelésben mindenképpen tanítandó ismeretek közé tartoznak:–a vér, az élet forrása, állapota és forgása – a légzés – a fogak és azok védelme – a gyomor és a diéta – életveszélyes mérgek, stb. – az oxigén fontossága – a test szervei – a különféle tápanyagok – az egészség védőmechanizmusa – a munka és a pihenés váltogatásának fontossága és a szervezet működéséhez szükséges anyagok. Az emberi testet a jobb érthetőség érdekében a kemencéhez hasonlítja. A kemencét is táplálni kell, hogy megfelelően működjön és a végén a salakot ki kell üríteni. De jó példának tarja a házépítést is. Ennek analógiáján a gyermekeknek meg tanulniuk a következőket: miből épül fel az emberi test, milyen táplálékok szükségesek, a vér és a légzés szerepe. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet a kuruzslás és a babonák elleni küzdelemre. Ezek szerinte komoly veszélyforrást jelentenek a tudatlan emberek számára. Ugyanis bevett szokás volt akkoriban a titkos szerek használata az orvosi kezelés helyett. Meg kell tanítani a gyermekeket a betegségek ápolásával kapcsolatos ismeretekre, hogy: a test beteg részeit kímélni kell; a sérüléseket el kell látni, adott esetekben borogatni kell; meg kell tanulniuk a lázas állapot kezelését; mi a teendő a légzési bajok, a gyomorrontás, a meghűlés az izom és ideggyengeség esetén és mik a teendők az öntudatlan állapotban vagy a mérgezések esetén. Gönczy szerint lényeges, hogy a tanulmányokban előtérbe kell helyezni az emberi test ismeretét és az egészséges testtel kapcsolatos tudnivalókat, hisz ezek sokkal fontosabbak, mint a sok haszontalanság könyv nélküli bemagoltatása.¹⁹ A cikk figyelemfelhívásra elegendő, a kérdés csupán az maradt, hogy amennyiben a tanítónak kell ilyen jellegű ismereteket közölni, hogyan készülhet fel erre, honnan szerezheti meg a szükséges korszerű ismereteket.²⁰ Ennek érdekében fordítja le, a már említett Bock könyvet, amelyet mind a szülők, mind pedig a tanítók nagy hasznára lehet.

¹⁹ Gönczy Pál: *Az iskolás gyermekeket tanítani kell az egészségtanra*. Néptanítók Lapja, 1872. 17.

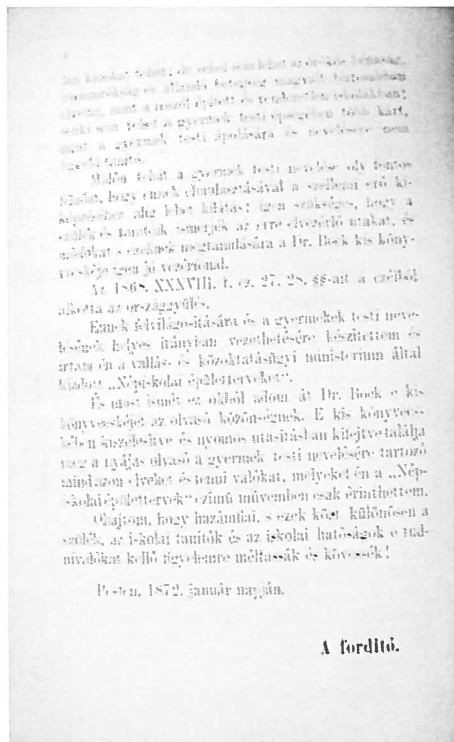
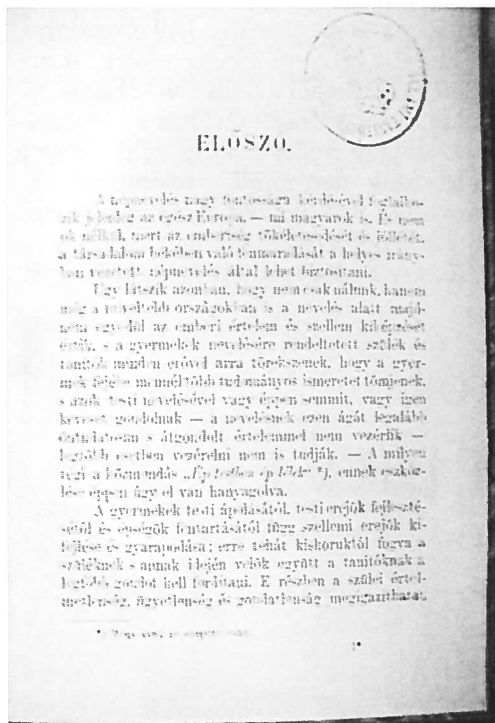
²⁰ Az 1870-es években ugyanis vitatott volt az ilyen jellegű ismeretek tanításának kompetenciája, egyesek ugyanis ezt orvosi feladatnak tekintették, habár elegendő orvos messze nem állt rendelkezésre.

A könyv 75 oldal terjedelmű, kisméretű, 20,5x14,5 cm. A Gönczy által írt előszó a 3. és 4. oldalon található. Az első fejezet *Az iskola és a szülői ház, a tanító és a tanítvány* az 5–15. oldalig, a második fejezet *Az iskolás gyermekekkel való bánásmód* a 17–19. oldalig, két alfejezetben tárgyalja az aggyal kapcsolatos ismereteket a 19–27. oldalig, valamint a gyermek érzékszerveit a 27–55. oldalig bezárólag. A harmadik fejezet címe *Az iskolás gyermekeket tanítani kell az egészségtanra*, amely az 55–71. oldalig tart. Végül két kisebb fejezetben *Valami az gyermekkertekről* a 71–74. és *A népiskolai kert* 74–75. oldalig az óvodáskorúak neveléséről és az iskolakertek hasznosságáról értekeznek.

A következő két képen a mű előszava olvasható a fordító, Gönczy Pál tollából. Ebben Gönczy felhívja a szülők, tanítók és a hatóságok figyelmét egyaránt arra, hogy az egészségnevelés fontossága megnőtt nemcsak hazánkban, de egész Európában. Hivatkozik a népoktatási törvényben megfogalmazott paragrafusokra, amelyek az iskolai egészségnevelést alapjaiban érintették. Ennek kapcsán említi az általa megalkotott és a minisztérium által kiadott Népiskolai épülettervek című munkáját.²¹ Határozottan kijelenti, hogy az ebben a könyvecskében kifejlesztett elvekkel és tennivalókkal egyet ért és ezt ajánlja az olvasónak is.

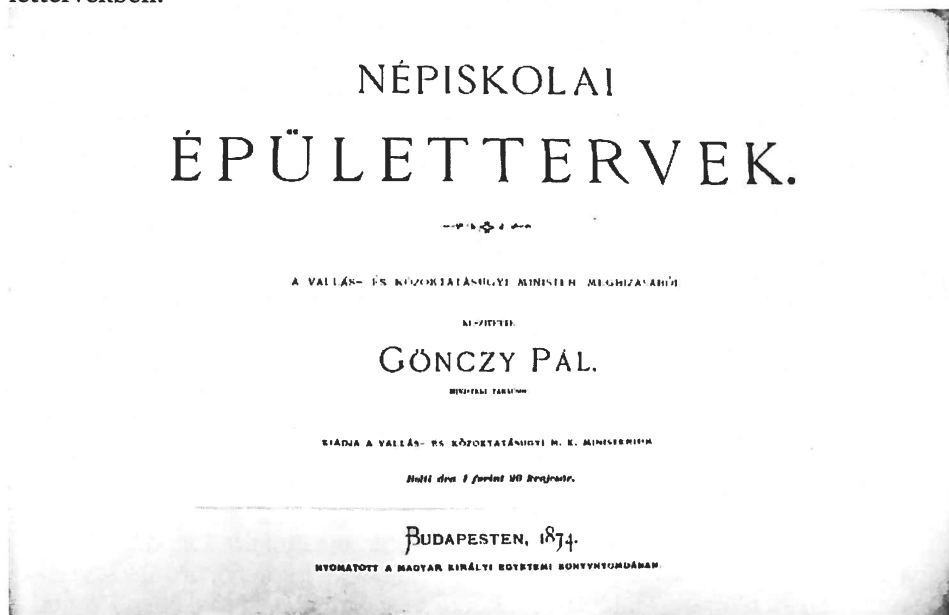
²¹Gönczy Pál: Népiskolai épülettervek. Budapest, Egyetemi, 1870. A későbbiekben az 1874-es második kiadást használok, mert az első kiadásból nem sikerült példányt fellelni.

A probléma fontosságát jelzi az, hogy maga a miniszter – Trefort Ágoston – is foglalkozik vele. Hivatalba lépését követően látogató körutat tesz az ország intézményeiben és keserű tapasztalatokat szerez a fennálló állapotokról. Ezen tapasztalatok következtében adja ki a körrendeletét,²² amelyben intézkedéseket fogalmaz meg a fennálló állapotok mielőbbi megszüntetése érdekében. A miniszter utazásainak tapasztalatai alapján megállapítja, hogy az iskolaügy fejlődésnek indult. De lehangolta az iskolák valamennyi típusában tapasztalható helyzet, az épületek és környékük, valamint a tantermek állapota és tisztasága. Szerinte az iskolafenntartók erre nem fordítanak kellő gondot. Megállapítja azt, hogy az iskolák levegője rossz, az ebből fakadó betegségek terjedésének veszélye fennáll. Továbbá kifogásolja, hogy az osztálytermek alacsonyok, a világításuk nem kielégítő, a szellőztetésre legtöbb helyen nem fordítanak gondot, az iskolai padok célszerűtlenek és elrendezésük is helytelen, ezek mind komolyan veszélyeztetik az iskolába járó ifjú nemzedék testi épségét és egészségét. Ezért minden tanintézetet rá kell kényszeríteni arra, hogy az épületek külső és belső helyiségeit naponként, akár több ízben is tisztítsák meg a piszoktól és a portól és azokat állandóan tartsák tisztán. Az egészség fenntartása érdekében a mellékhelyiségeket vegytanilag szagtalanítsák, a tantermeket szellőztessék természetes úton vagy akár (készületek) készülékek segítségével és megfelelő nagyságú és magasságú

²² VKM. 30479. számú körrendelete. 1873.

ablakokat építsenek be oly módon, hogy az ablakok egy oldalon helyezkedjenek el és a fény bal kéz felől érkezzon, a padokat is ennek megfelelően kell elrendezni, továbbá kívánatos, hogy az iskolák szerezzenek be célszerű iskolapadokat. A miniszter hangsúlyozza, hogy az új iskolaépületek építésénél a fenti elveket szigorúan be kell tartani, attól eltekinteni nem lehet. Ezek teljesüléséről és az eredményekről a miniszter jelentést kér. Mindezek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a népoktatási törvényben megfogalmazott elvárások nem minden tekintetben érvényesülnek és nem valósultak meg. Fokozottan igaz volt ez az iskolaépületek tekintetében. A helyzet javítására és az új iskolaépületek építésével kapcsolatos előírásokat és mintaterveket készítette el Gönczy a már említett Népiskolai épülettervekben.

Ezek elkészítésében Gönczy az 1868. évi 38. törvénycikk 27–28.§, valamint a 34.§ vette alapul.²³ A mű előszavában kiemeli, hogy a törvény rendeletei egyértelműek ugyan, de a végrehajtásukat a helyi körülményekhez kell igazítani. Szükség van arra, hogy az épületek elhelyezésével, építésével, külső és belső elrendezésével, méretezésével kapcsolatosan mintarajzokkal és példákkal segítsék az érdekelteket. Külön hangsúlyozza, hogy a felvonultatott mintatervek egyrészt a törvény szellemének és előírásainak megfelelnek, valamint a tanító és a növen-

²³ A 27.§-n a következőket rendeli el: „Az újonnan építendő iskolaépülete egészséges helyen épültek, szárazak s a gyerekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket s minden gyermekre legalább 8–12 négyzetlábnyi helyet számítva) elegendő számú, tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.”

A 28.§-n továbbá ez áll: „A népiskolai hatóságok, felekezeti, községi, megyei és kormányközegek egyaránt kötelesek minden hatáskörükhöz tartozó eszközökkel oda hatni, hogy a már fennálló iskolai épületek is, amennyiben az előbbi szakaszban említett kellékeknek nem felelnek meg, mind a hitfelekezetek, mind a községek által, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelően alakíttassanak át.”

Továbbá a 34.§ így szól: „Egy tanító 80 növendéknél többet rendszeren nem taníthatat.”

dékek egészsége és kényelme tekintetében megfelelőek és azokat gazdaságosan lehet működtetni. A könyv első fejezetében Az iskolai épületek tervezésére szolgáló utasítások találhatók. Egy új iskola tervezésénél a törvény értelmében mindenekelőtt a tanköteles gyermekek számát kell figyelembe venni oly módon, hogy az a következő két – három nemzedék számára is elegendő nagyságú legyen. A tankötelesek kiszámítását is segíti, szerinte az anyakönyvek segítségével lehet számba venni a 6–12 éves, valamint a 12–15 éves gyermekeket. Ezek aránya általában a lakosság számának ötödét teszik ki, jobb esetekben ez a lakosság negyede is lehet. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ismétlőiskolások számát a tervezésnél nem kell figyelembe venni, hiszen ezek oktatása elkülönül időben a mindennapi iskolások oktatásától.²⁴

A második fejezetben az épület nagyságának meghatározásához nyújt segítséget és egyben közli a minisztérium által támasztott követelményeket. Amennyiben ismeretes a tankötelezettek száma, úgy könnyen megállapítható, hogy ezek hány tanteremben férnek el és ennek ismeretében már könnyen és a realitásoknak megfelelő nagyságú iskola tervezhető. Itt is a törvény 27. és 34. §-t kell alapul venni²⁵ és ezek alapján lehet megállapítani a tantermek pontos méreteit. Egy tanulóra legalább (8–12 négyzetláb) 0,72–1.08 négyzetmétert kell számítani.²⁶ Az iskola nagyságának tervezésénél azonban a tantermek méretein felül figyelembe kell venni, hogy egy családos tanítóra legalább két szobát, egy konyhát és egy előszobát kell számításba venni mintegy 70 négyzetméter alapterülettel.²⁷ Ezeket a méretezéseket több példán is szemlélteti a jobb érthetőség kedvéért.

A harmadik fejezetben az építési anyagok tekintetében ad útmutatást. Szerinte a kőből vagy égetett téglából épített iskolaépületek a legegészségesebbek és egyben a legtartósabbak. Nagy előnyük ezeknek, hogy emelet és építhető az ilyen iskolákra, ami helytakarékos megoldást jelent és a tetőanyag felhasználása is jóval kevesebb.²⁸ Ismerve azonban a legtöbb település anyagi lehetőségeit elfogadhatónak tartja azt is, hogy a helyben megszokott anyagokból épüljenek az iskolák. Ilyen lehetőségeket sorol fel, mint a vályogfal, a vertfal, a fecskefal, a riegelwand,²⁹ vagy akár a paticsfal. Ez utóbbiaknál mindösszesen azt a kikötést említi, hogy ezekben az esetekben az iskola alapzatát a föld felszíne fölé hatvankilencven centiméteres magasságban kőből vagy téglából készítsék el. Az épületek tetejét égetett cseréppel vagy faszindellyel célszerű befedni. Megemlíti, hogy sokhelyütt alkalmazásban van a náddal vagy zsúppal történő tetőfedés, de ezek nagyon tűzvesélyesek és nem sokkal olcsóbbak, mint a faszindely. Követelményként említi még az ajtók és ablakok feletti boltozatokat, valamint a nagyobb

²⁴ Gönczy Pál: Népiskolai épülettervek. Egyetemi, Bp., 1874. 6.

²⁵ 27.§. „ egy tanteremben 60 gyermeket, s mindenik gyermekre 8–12 négyzetlábnyi tért kell számítani.” a 34.§-n pedig az van meghatározva, hogy egy tanító 80 gyermeknél többet nem taníthat.

²⁶ Igaz a könyvben a méretek a régi mértékrendszerben vannak megadva, de a megértést könnyítendő ezeket metrikus rendszerbe átszámítottam és továbbiakban ezekkel dolgozom.

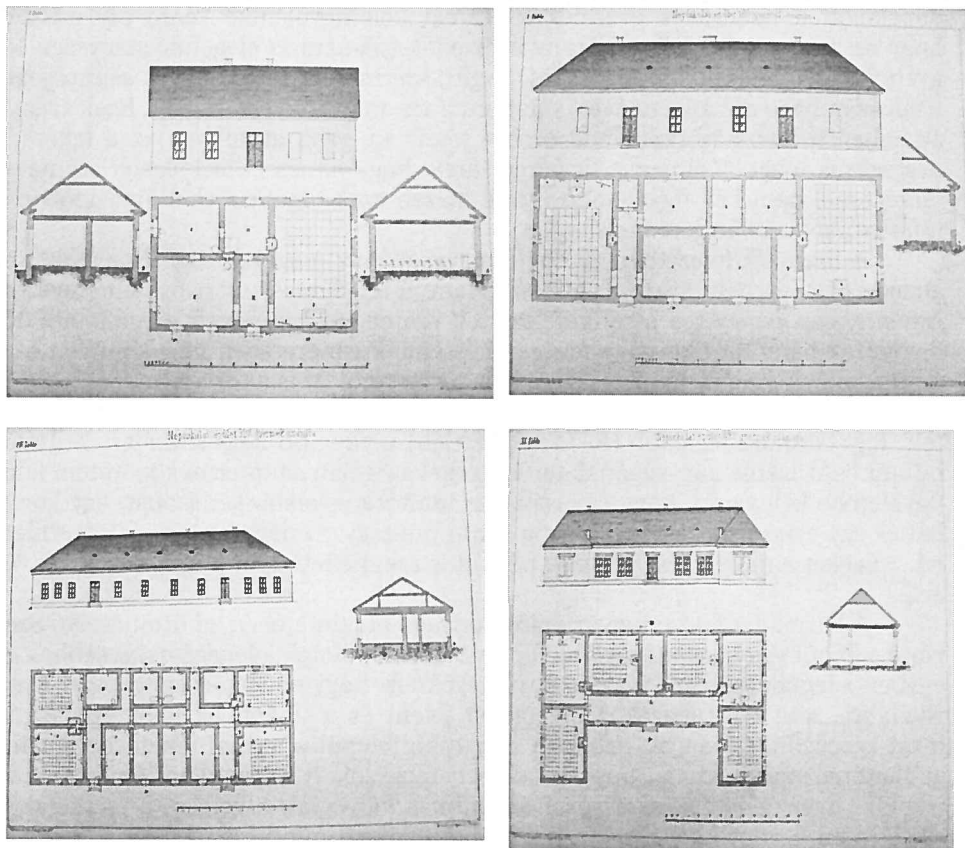
²⁷ A segédtanító számára csak egy szoba állt rendelkezésre 16–25 négyzetméteres területtel.

²⁸ Gönczy nagyon helyesen úgy döntött, hogy az emeletes épületekkel nem foglalkozik, hiszen ha egy település képes ilyen iskola építésére, akkor úgy is rendes építőmestert alkalmaz, aki a szakszerű tervrajzot is elkészíti.

²⁹ Favázás szerkezet, amelyet téglával falaznak ki.

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

épületeknél az épület szegleteit szintén kőből vagy téglából kell elkészíteni. A következőkben néhány épülettervet mutatok be a jobb megértést segítő

Gönczy Pál: Népiskolai épülettervek. Egyetemi, Bp., 1874. I.V.VIII. és XI. táblák.

A fenti mintatervekben a létszámtól függően többféle nagyságú iskolák tervei láthatók. Figyelemre méltó, hogy az iskolák tervezésénél a tanítói lakások tervei is mindig megjelennek. Ez azt jelentette, hogy a tanítói lakás és az iskola szerves egységet képez ugyan, de a korábbiaktól eltérően a tanításra használt helységek viszont elkülönülnek a magánszférától. Csak a legnagyobb iskolák terveiből hiányoznak ezek a lakások, Gönczy ezt azzal indokolta, hogy ezekben az esetekben a tanítói és segédtanítói lakásokat külön épületben kell elhelyezni, hiszen ezek hatalmas méretűvé tennék az iskolákat, ami komoly tervezési és kivitelezési problémákat okozott volna. Megállapítható tehát, hogy Gönczy a korszerű iskolaépületek mintájául szolgáló népiskolai épülettervei egységes szempontok alapján készültek. Ezek a szempontok a következők: az egészséges épület biztosítása, a maradandóság, a fejleszthetőség és gazdaságosság, valamint a legfontosabb a gyermekek lelki és fizikai szükségleteinek figyelembevétele.

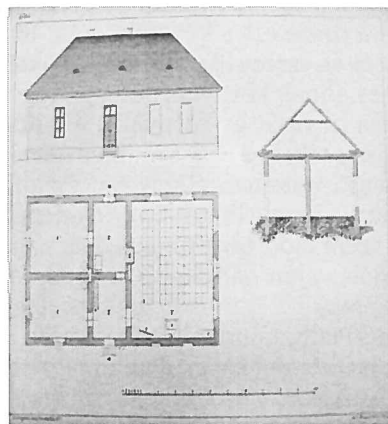
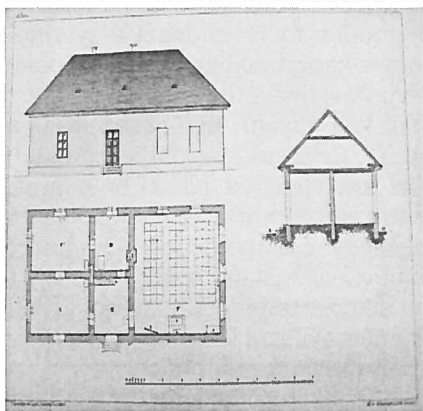
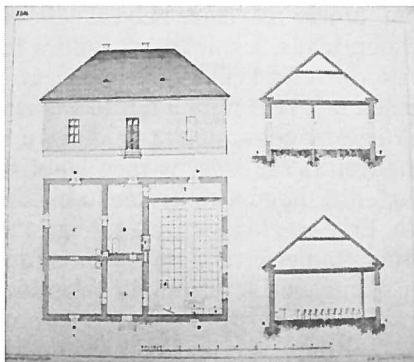
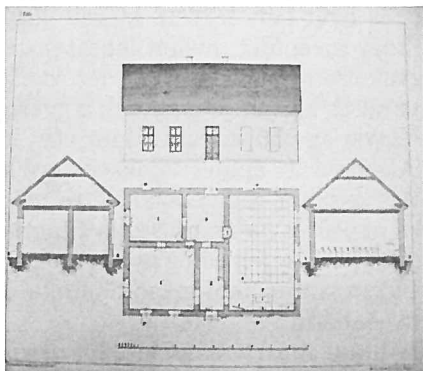
A könyv negyedik fejezetében az iskolai épületek fekvésével, környezetével kapcsolatban nyújt útmutatást. Az iskola telkét lehetőleg olyan helyen kell kije-

löltni, amely magasan helyezkedik el, száraz és nyílt hely legyen. Mérete legyen kellően tágas, legalább két holdra terjedő, hogy az épület mellett lehessen testgyakorló teret kialakítani, mezőgazdasági gyakorlatokra szolgáló kertet és elhessen helyezni rajta a tanító gazdasági udvarát és kertjét. Ugyancsak a gyermekek egészségét szolgálta az, hogy a telken legyen egy bő és egészséges vizű kút, amellyel az öntözést is meg lehet oldani. A telken az épület tájolását úgy kell megtenni, hogy a tantermek ablakai lehetőleg északra vagy északkeletre nyíljanak. Erre azért van szükség, hogy a közvetlen napsütés ne akadályozza a tanítást. A túlzottan erős napfény ugyanis rontja a tanulók látását és főleg nyáron túlságosan felmelegíti a termék hőmérsékletét. Ha azonban ez nem megoldható, akkor az ablakokat célszerű vékony vászonfüggönnyel ellátni.

Gönczy szerint különös gondot kell fordítani az iskolai épület külsejére, az esztétikai szempontokból legyen kifogástalan. Itt is a nevelési feladatokkal kapcsolja össze ezt a követelményt. Szerinte ily módon formálni lehet a gyermekek ízlését és észrevétlenül nevelni őket arra, hogy a későbbiekben a saját lakóhelyüket és annak környékét széppé tegyék. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy az iskola udvarát és környékét állandóan tisztán kell tartani. Különösen igaz ez az árnyékszékekre és a tanító gazdasági épületeire. Célszerű az előbbieket az udvar félreeső részében elhelyezni és különösen az árnyékszékét fákkal és bokrokkal takarni. Érzékelhető, hogy Gönczy aprólékosan megtervezte az épületeket, mindig szem előtt tartotta a pedagógiai és egészségügyi szempontokat. De felmerül a kérdés, vajon hány ezen követelményeknek megfelelő iskola épült a Gönczy tervek alapján? Sajnos ezzel kapcsolatban nem sikerült mindeddig adatokat felkutatni. Pedig minden törekvés csak annyit ér amennyi azokból megvalósul. Így az iskolaépítéssel kapcsolatban nem tehetünk tényszerű megállapításokat.

A könyv ötödik fejezetében a tantermek kialakításának lehetőségeit mutatja be. Igaz, hogy az előzőekben már szolt arról, de ott csak a legkisebb méretekről esik szó, a pedagógiai megfontolások háttérbe kerülnek. A minimális méretet a törvény alapján könnyen kiszámíthatjuk, de ezt befolyásolhatja, módosíthatja a termekben az iskolapadok elrendezése. Az iskolapadok elrendezését pedig pedagógiai szempontok alapján többféleképpen is megoldhatjuk. Gönczy méretezése alapján egy pad helyszükséglete harminchat négyzetdeciméter.³⁰ Ezen kívül helyet kell hagyni a padok előtt, ahol a tanító asztalát és székét kell elhelyezni, a könyvtartó szekrényt és az iskolai állótáblát, továbbá a padok végénél a kályha felől is tért kell hagyni és az ablakokhoz is hozzá kell férni. Az oktatási szempontok alapján négy féle megoldás is elképzelhető, de természetesen ezek helyigénye nem azonos. A legkevésbé célszerű megoldás, ha a gyerekek nyolcas sorokban ülnek. Igaz ennek a legkisebb a helyigénye, viszont a belső helyeken ülők csak a többi gyermek mozgatása után tudják elfoglalni illetve elhagyni a helyüket. Ez a megoldás a tanítót is akadályozza teendői ellátásában, hiszen nem tud közvetlenül a belső helyeken ülőkhöz eljutni, nem ellenőrizheti folyamatosan a munkájukat. A következő ábrákon a különböző pad elrendezések láthatók.

³⁰Eredeti mérete négy négyszög láb.

¹Gönczy Pál: Népiskolai épülettervek. Egyetemi, Bp., 1874. I. II. III. és IV. táblák.

Gönczy szerint a legcélszerűbb a kettes padosokban való elhelyezés, de az jár a legnagyobb helyigénnyel, igaz mind egészségügyi tekintetben, mind pedig pedagógiai tekintetben ez a megfelelő. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ez a legkényelmesebb is egyben, mind a gyerekek, mind a tanító számára. A tanító minden gyermek írásbeli munkáját kellő figyelemmel kísérheti és szükség esetén könnyen beavatkozhat. Felhívja a figyelmet, hogy a fejlett államokban is hasonlóan történik a padok elrendezése.³¹ Amennyiben a teremben különböző életkorú gyermekek tanulnak együtt, akkor ügyelni kell arra is, hogy ilyen esetben a legkisebbek ülnek elől, aztán kor szerint fokozatosan helyezkednek el hátrafelé a többiek, a megfelelő méretű padokban. Alapszabály, hogy a lányokat és a fiúkat egymástól el kell különíteni, amennyire ez lehetséges. Ha a fentiek szerint történik a tanulók elhelyezése, akkor a tanító jobban át tudja tekinteni a tanulókat és könnyebben tudja megszervezni a tanulást. A szerző fontosnak tartja, hogy a termék magasságát a termék méretéhez kell igazítani. Ismét csak egészségügyi okokat nevez meg ennek okául, a nagyobb teremben több tanuló van, gyorsabban

³¹ Abban az időben az Egyesült Államokban, Svájcban és Németországban ez volt a szokásos padelrendezés.

elhasználják a levegőt. Ezt a terem magasságának növelésével lehet kiegyenlíteni. Az ideális terem magasságot 3,6 – 4,2 méter között adja meg.

A padok elrendezése mellett gondot kell fordítani a megfelelő világosság biztosítására. Ha a tanterem nem elég világos, ez könnyen oda vezethet, hogy a tanulók rövidlátókká válnak, nem ritkán fájós szeműekké lesznek. Az ablakok számát és méretét a terem területéhez és magasságához kell igazítani.³² A legkisebb teremben is szükséges legalább három ablak elhelyezése, a nagyobb termek esetében ez négy, vagy akár öt is lehet. Fontos az ablakok térbeli elhelyezése, úgy kell őket elhelyezni, hogy a fény mindig a gyermekek bal keze felől érkezzen. Semmiképpen sem engedhető meg, hogy a terem jobb és bal felén is ablakok legyenek, mert ez Gönczy szerint a gyermekek látásának romlásához vezethet. Az ablakok közét is szabályozza, a két ablak közötti távolság ne legyen több mint 105 – 120 cm. Az ablakok közé eső fal élei rézsút legyenek levágva, így ezek az élek sem fogják gátolni a fény útját. Végül szerinte ügyelni kell az ablakok alsó részeinek magasságára, ez 73 cm legyen, hogy a beeső fény az ablakok alsó részéről is a padok írófelületére vetődjön. A megvalósulás tekintetében csekély előrehaladás mutatkozott nagy valószínűséggel, hiszen az előbbi statisztikai adatok egyértelműen mutatják a szerény előrelépést az iskolák száma tekintetében. Tovább rontja a helyzetet, hogy az iskolákon belül igen csekély az állami iskolák száma, a többi pedig lehetőségeihez mérten vette figyelembe a törvényi előírásokat és főleg Gönczy ajánlásait. Megerősíteni látszik ezt egy 1882-ben szakfolyóiratban megjelent cikk.³³ A szerző a német államok kormányai által egészségügyi tekintetben tett intézkedéseit mutatja be, valamint azt, hogy ezek az intézkedések mennyiben felelnek meg a valóságnak és a magyarországi helyzetnek. Végül felsorolja a tanítók teendőit abban a tekintetben, hogy növendékei egészségét javíthassák. A következőkben összefoglalja, melyek az egészségneveléssel kapcsolatos legfontosabb követelmények. Részletesen bemutatja az iskolaépülettel kapcsolatos elvárásokat: az iskola legyen száraz, épüljön napos, huzatmentes helyen, kis forgalmú területen, minden oldala szabadon álljon. Legyen torna és játszóhelye, az árnyékszék különüljön el az iskolaépülettől, a fiúk és lányok számára legyen külön bejárat. Az épületben a kicsiket lehetőleg a földszinten kell elhelyezni. A szigetelt padlószint magassága 50 cm magas legyen. Egy tanulóra 1,89 köbméter tér és 0,6 négyzetméter terület jusson, a helyiségek belmagassága legalább 3,15 m magas legyen, a tanterem alakja derékszögű négyszög, az oldalak aránya 5:3 arányú, de a hosszabb oldal ne legyen 10 méternél több. A padlózat legyen burkolt, a falak színezete világos, a világosság balról és kevésbé hátulról essen a tanulókra és az ablakok legyenek magasak és nyithatóak.³⁴ A fűtéssel kapcsolatban is számos elvárást fogalmaztak meg. A cikk szerzője ajánlotta a cserépkályhát, szerinte a vaskályhák nemigen alkalmasak a tanteremek fűtésére, a termek hőmérséklete legyen 15-16 R³⁵ másfél méteres magasságban, legyen szellőztető

³² A 3,3 m belmagasság esetén az ablakok mérete 1,8x97,5 m; 3,6 m belmagasság esetén 2,1x1,05 m és 4,2 magasság esetén az ablak mérete legalább 2,4x1,1 méter legyen.

³³ Szerző ismeretlen. Az egészségnevelés az iskolában. Paedagogium. 9. 1882.

³⁴ A cikk mutatja, hogy az épület paramétereiben inkább visszalépés tapasztalható, semmint előrelépés. Ez is mutatja az iskolafenntartók szűkös anyagi lehetőségeit. A méretezés már méterrendszerben történik, hiszen 1875-n hivatalosan Magyarországon is bevezették a méterrendszert, amelynek iskolai előkészítését szintén Gönczy végezte.

³⁵ Ez kb. 20 Celsius fok, igaz ez jóval több a Gönczy által elvárt 14–16 Celsius foknál.

készülék és legyen megoldott a takarítás. Az árnyékszékek külön legyenek elhelyezve, 80 fiúra 2 ülőhely és pissoir, a lányok esetében 80 főre 3 ülőhely jusson. Az árnyékszékek tekintetében is nagyon fontos a rendszeres takarítás és ürítés. A jó minőségű ivóvíz biztosítása alapvető feladat. A szellőztetés nagyon fontos az egészségnevelés szempontjából és ez a tanító feladata. A tantermek tisztaság érdekében felelős diákokat kell kinevezni, gondoskodni kell a padok célszerű felállításáról és kívánalom, hogy a beteg gyerekek otthon maradjanak. Mindez arra enged következtetni, hogy az épületek minőségének javulása nem érte el a kívánt mértéket.

Irodalom

- Dr. Bock: *Az iskolás gyermekek testi és szellemi épsége fentartásáról*. Ráth Mór, Pest, 1872.
- Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai, Bp., 1979. 190.
- Juhász Imre: *Gönczy Pál, a reformer pedagógus*. Debrecen, 1969.
- Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai, Bp., 1982.
- Mann Miklós: *Kulturpolitikusok a dualizmus korában*. OPKM. Bp., 1993.
- Németh András- Szabolcs Éva: *A neveléstörténeti kutatások főbb tendenciái, új kutatási módszerei és eredménye*. In: Báthory Zoltán-Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Osiris, Bp., 2001. 46-76.
- Romsics Ignác: (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai, Bp., 2011.

Bíró Violetta

PEDAGÓGUSOK A GYERMEKVÉDELEMBEN

Bevezetés

A gyermekvédelmi szakellátásban a nevelő munkakör ellátásához az 1997. évi XXXI. törvény 162. §-a alapján a 15/1998. (IV. 30) NM rendelet szerint elsősorban pedagógus képzés – óvópedagógus, tanító, tanár, gyógypedagógus, szociálpedagógus stb. – szükséges. A gyermek- és lakásotthonban dolgozó pedagógusok munkaköri leírása és munkájának tartama markánsan eltér az oktatási intézményekben dolgozó kollégáikétól.

A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó pedagógusok, hasonlóképpen, mint az oktatási-nevelési intézményekben dolgozó kollégáik, teljes személyiségükkel dolgoznak, ezen felül különleges szerepet is betöltenek. Ez azt jelenti, hogy a gyermek- és lakásotthonokban nevelkedők személyiségfejlődésében sérült, időnként többszörösen abuzált gyermekek terápiás folyamatában is aktívan részt vesznek, ami team munkában zajlik: gyermekotthon-vezető, pszichológus, csoportvezető nevelő (pedagógus), gyermekfelügyelők, családgondozó, fejlesztőpedagógus, adminisztrátor, a gyermek iskolájában a pedagógusok. A terápiás folyamatnak egyik központi jelentőségű résztvevője a csoportvezető nevelő, azaz a pedagógus, ezért lényeges, hogy munkáját áthassa a tudatosság, melynek két fő oka a rábízott gyermek személyre szabott fejlődésének elősegítése, fejlődési hátrányainak ledolgozása, személyiségkorrekciója, a másik maga a pedagógus személye – szakmai fejlődésének útja, tudatossága, személyiségének védelme, burn-out prevenciója, mely a fluktuáció megelőzéséhez is nagymértékben hozzájárul.

Tanulmányommal szeretnék hozzájárulni a pedagógusok gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekekkel való együttműködésének javítását, mely növelheti a gyermekvédelmi szakellátásban, gyermek- és lakásotthonban nevelkedő gyermekek személyiségkorrekciójának hatékonyságát.

I. Történeti gyökerek

I.1. Intézményes gyermekvédelem Magyarországon a kezdetektől napjainkig

Gyermekek szülők nélkül a történelem során mindig is nevelkedtek. Ennek hátterében egyrészt árvaságuk állhatott, másrészt minden időben voltak és vannak gyermekek, akiket szüleik elhagynak.

Magyarországon a gyermekek védelmezésével kapcsolatos első törvénykezések Szent István korára nyúlnak vissza, I. törvénykönyvének XXVI. §-ában ír az özvegyek és árvák védelméről, mely szerint a rokonoknak és a faluközösségnek kell gondoskodni róluk. 1711-ben I. József a vagyonos árvák helyzetét rendeletben szabályozta, melléjük tutorokat (gyámokat) rendelt, majd 1724-ben a kirá-

lyi rendelet szerint a települések maguk gondoskodnak a szegényekről és az árvákról¹.

Az intézményes nevelés kialakulását gyorsította egyrészt az ipari fejlődés korában a nők munkába állása. Ennek következtében a gyermekek felügyelet nélkül maradtak otthon, továbbá a gyermekekről alkotott kép markáns változása, a „gyermekkor” felfedezése². Az első óvodát 1828. június 1-jén nyitották meg Budán, mely Brunszvik Teréz nevéhez fűződik³, az első bölcsődét Pesten nyitották meg 1852. április 21-én⁴. A népoktatást az 1848/49-es szabadságharcot követően francia és porosz mintára igyekeztek leválasztani az egyháztól. Eötvös József támogatta a tanköteles korú gyermekek alpműveltségének megszerzését, az ingyenes oktatást.⁵

1870-ben létrehozták Budapesten az első *Gyermekmenhelyet*, 1885-ben pedig a *Fehér Kereszt Országos Lelcház Egyesületét*. Működésüket a törvényhozás is támogatta a belügyi tárca nyújtotta segély útján. A 19. század végére Magyarországon 105 intézmény működött, ebből 9 állami, 4 megyei, 18 községi, 45 felekezeti és 29 egyesületi. A gondozottak száma ekkor körülbelül 2000 volt⁶.

Az állam 1877. XX. Gyámsági törvényben határozta meg az árvák gyámságának kérdését, ami a gyámhatósági szervezetet elsőként szabályozta.

Az 1898. évi XXI. törvény az *Országos Betegellátási Alapról* született meg, ami kimondja az állam felelősségvállalását a gyermekek iránt.⁷

A 19. században a gyermekbűnözés kezelése érdekében a bíróság javítónevelést rendelhetett el. Az első fiú javítóintézet 1884-ben Aszódon nyílt meg, majd lányok számára 1899-ben Rákospalotán kezdte meg működését. Ezek az intézmények napjainkban is befogadják a gyermekeket.

Az 1900-as évek elején a gyermekek védelmének jogi szabályozásában markáns változások történtek, melyek napjaink törvényi rendelkezésének alapját is képezik. Széll Kálmán 1901-es törvényének életbe lépésével született meg az intézményes állami gyermekvédelem Magyarországon. A törvényben kinyilvánította, hogy az elhagyott és talált gyermekeknek joguk van állami védelemre, vagyis szociális felelősséget vállal értük.⁸ Ennek érdekében 1908-ig 17 gyermekmenhelyet létesítettek, ezzel kiépült az országos hálózat, ami a II. világháborút követően megszűnt, az egyház által fenntartott intézményekkel egy időben. A háború utáni időszakban a Nemzeti Segély aktivistái kiemelkedő szerepet vállaltak. A nevelőszülői hálózat újraépítése szalmalángszerű volt, mivel 1950-ben felszámolták Ratkó Anna javaslatára. Ezzel egy időben vidéki kastélyokban csemegetthonok jöttek létre a közösségi nevelés szellemében. Az árván maradt

¹ Veczkó József: *A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai*. Tankönyvkiadó, Bp., 1990.

² Korintus Mihályné, Villányi Györgyné, Mátay Katalin, Badics Tiborné: *Gyermekeink gondozása, nevelés*. Royal Press Hungary Kft., Bp., 2004.

³ Vág Ottó: *Az óvodai nevelés története Magyarországon*. Magyar Óvopedagógiai Egyesület, Miskolc, 1994.

⁴ Korintus Mihályné, Villányi Györgyné, Mátay Katalin, Badics Tiborné: *Gyermekeink gondozása, nevelés*. Royal Press Hungary Kft., Bp., 2004.

⁵ Pukánszky Béla, Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.

⁶ Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

⁷ Cszimadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, Bp., 1977.

⁸ Herczog Mária: *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK Kerszöv, Bp., 2001.

gyermeket vidéki kúriákban, kastélyokban helyezték el, összesen 10 intézmény létesült. A nagy létszámot – 300-nál több gyermeket – befogadó gyermekvárosokat is ekkor hozták létre, ami az oktatás, szórakozás helyszíne is egyben. A nevelési feladatok azonosak a hagyományos értelemben vett nevelőotthonokéval.⁹ Ádám Zsigmond 1946-ban hozta létre az első gyermekvárost Hajdúhadházon¹⁰.

A fogalomhasználatban is változás következett be, az elhagyott gyermek helyett 1952-ben állami gondozott elnevezést kezdték használni.

Tolna megyében, Hőgyészen a *Petőfi Sándor Nevelőotthon* 1955-ben kezdte meg működését a gróf Apponyi Kastélyban minisztériumi intézményként. Körülbelül 200 lányt helyeztek el az ország különböző pontjairól. A gyermekek belső óvodába jártak, általános- és szakmunkásképző iskolában tanultak. Világuk zárt volt, a kimenő közösen, csoportosan történt uniformizált öltözködéskor. Egy hálóban 20-22 fő volt elhelyezve¹¹.

Ekkor a gondozásba vétel alapja az anyagi okok mellett az egészségügyi veszélyeztetettség – mint látható, a családokban felmerült problémákat nem a gyökerüknél fogva kezelték, hanem felszínes, gyors és látszatra hatékony megoldást dolgoztak ki a gyermek családból való kiemelésével. 1960 után kiemelési indokként dominánssá vált az erkölcsi veszélyeztetettség. A prevencióval még ekkor sem foglalkoztak. A családok gondozása megoldatlan, azok a gyermekek, akik körülbelül 2-5 évig voltak kitéve a környezeti pszichoszociális veszélynek személyiségükben súlyos deformitás keletkezett, melyet a későbbi intézményi keretek közötti nevelés képtelen volt korrigálni¹².

Az állam 1959-ben kinyilatkoztatta, hogy a hátrányos helyzetű gyermeknek joga van többek között kötelező és ingyenes oktatásra, szeretetre, harmonikus személyiségfejlődésre, ami elsősorban családjában kapható meg, viszont ha ez valamilyen oknál fogva akadályoztatva van, akkor az állam, védelembe vétellel köteles gondoskodni róla. 1968-ban a preventív gyermekvédelem egyik fő lépése megtörtént a Nevelési Tanácsadói hálózat kiépítésével. A cél, hogy a problémás gyermekeket ne emeljék ki azonnali hatállyal a családjukból, hanem közösen igyekezzenek megoldani a fennálló zavarokat, problémákat. Az 1970-es évektől kezdődően a nevelőotthonok külső kapcsolatokat kezdtek építeni, továbbá az elhelyezett gyermek és családja között próbálták kapcsolattartást kialakítani. 1986-ban létrehozták a családsegítő központokat. Ilyen jellegű szociális segítő munka előtte nem létezett, ezért kidolgozása, kipróbálása és fejlesztése hatalmas feladatnak bizonyult¹³.

Az ENSZ a gyermekek jogairól szóló egyezményt 1989. november 20-án fogadta el, mely 1990. szeptember 2-án lépett hatályba, Magyarországon törvénybe iktatása 1991. október 7-én történt. Az 1993-as Szociális Törvény közvetlen foglalkozik a család részeként gyermekvédelemmel. Annak ellenére, hogy a gyermekotthonokba beutalt gyermekek száma csökkent, mégsem mondható a prevenció megfelelőnek, mivel a 14. életévet betöltött beutalt gyermekek száma egyre emelkedett. Ennek egyik oka a szakemberek figyelmetlensége lehetett, a

⁹ Czike Klára: *Gyermekvárosok*. Educatio, 1., 1997. 37-47.

¹⁰ Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

¹¹ Oszbach Mária: *Tájékoztató a hőgyézi Gyermekotthonról*. Kézirat, Hőgyész, 2005.

¹² György Júlia: *A „nehezen nevelhető” gyermek*. Medicina, Bp., 1973.

¹³ Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

másik pedig a családsegítés eredménytelensége. A nagyméretű gyermekotthonok nevelési munkáját sem találták kellően eredményesnek, mivel a létszám nagyságából adódóan képtelenek voltak felkészíteni a fiatal felnőtteket az életre.

Magyarországon jelenleg a Családjogi törvény (CSjt) és a Gyermekvédelemről szóló törvény (Gyvt, 1997. évi XXXI. törvény) szabályozza a családok jogait és kötelességeit, továbbá a hatóságok beavatkozásának lehetőségeit. A gyermekvédelmi törvényben ratifikálva van, hogy felelősséggel rendelkezik az orvos, a védőnő, a családsegítő, a nevelési tanácsadó, az oktatási intézmények, a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a menekülteket befogadó helyek és az egyházi intézmények - ők alkotják a gyermekvédelmi jelzőrendszert. A gyermek veszélyeztetését észlelve jelezni kötelesek a gyermekjóléti szolgálat vagy a jegyző felé, aki beavatkozási joggal rendelkezik, illetve további bejelentést tehet a gyámhatóságnak¹⁴. Bejelentést tehet minden állampolgár, ha észleli, hogy kiskorút sérelem ér, továbbá maga a gyermek is élhet ezzel a jogával.

A gyermekvédelmi alapellátáshoz tartozik a gyermekek átmeneti gondozása, melyre akkor kerül sor, ha a veszélyeztetettség súlyosabb esete áll fenn. Szöllősi ezt nevezte el problémaorientált kivételes mezőnek¹⁵. A gyermek egyrészt helyettes szülőhöz kerülhet, aki addig vállalja a gyermekről a gondoskodást, amíg a problémáit megoldja a szülő, és újra felelősségteljesen tudja nevelni gyermekét. A felügyeleti joga ez idő alatt életben marad. Azok a családok, akik jelentős családi problémákat élnek át, mint például otthontalanná váltak, saját kérelmükre családok átmeneti otthonába kerülhetnek; ez a lehetőség elősegíti, hogy együtt maradjon a család. A gyermekjóléti szolgálat munkatársai segítenek nekik a hatékony problémamegoldásban, a családi élet aktív rendezésében. Ha a gyermekvédelmi alapellátás prevenciós munkája, a „védelembe vétel” nem képes hozzásegíteni a családot a fennálló zavarok kiküszöbölésére, ha a gyermek veszélyeztetettsége nem változik, a problémák nem csökkennek, a krízisintervenció nem vezetett eredményre, akkor a gyermeket ideiglenesen kiemelhetik a családjából. Ez idő alatt a TEGYESZ által szervezett szakvélemények elkészítése érdekében a gyermek vizsgálata történik. A szakemberek javaslatot tesznek a gyermek személyiségállapotának legjobban megfelelő gondozási forma kiválasztására. A gyermekjóléti szolgálat adatokat szolgáltat a család körülményeiről az elhelyezési értekezleten. A törvény által előírt szakemberek megbeszélik a gyermek hazakerülésének lehetőségét, illetve a szakellátás otthont nyújtó ellátására tehetnek javaslatot a gyámhivatalnak. A gyámhivatal döntése alapján a gyermek vagy visszatér a vérszerinti szüleikhez, esetleg családba fogadással valamely közeli hozzátartozóhoz – egyik vagy mindkét szülő kérésére.

A gyermekvédelmi rendszer e területen történő fejlesztésre 2010. 06. 25-én a Tolna Megyei Gyermekvédelmi Igazgatóság IV. számú hőgyészi gyermekotthona által tartott Gyermekvédelmi alapellátás és szakellátás együttműködésének elősegítését célzó tanácskozáson változtatási javaslat hangzott el a gyermekek

¹⁴ Gulyásné Kovács Erzsébet: *A gyermekbántalmazás jogi vonatkozásai Magyarországon*. In: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos (szerk.): *Gyermekbántalmazás*. II. Tanulmánygyűjtemény. Kalendart, Esztergom, 1997.

¹⁵ Rácz Andrea: *Posztadoleszcensék az ontológiai stádiumban megrekedt állami gyermekvédelem rendszerében*. Műhelytanulmányok. MTA Politikai Tudományok Intézete, 16(1), 2009.

harmonikus személyiségfejlődésének fenntartása érdekében. Az ideiglenes hatályú elhelyezésre beutalt gyermekek 30%-a visszakerül a családjába, vagyis náluk a kiemelés elhagyható lett volna. A törvény adta lehetőséget kellene csak használni, vagyis a beutalt gyermekek vizsgálata már a családjukban megkezdődhetne. Ilyen esetben a szülő vihetné el a gyermeket a vizsgálatokra, illetve közösen a családjukkal mehetnének az elhelyezési értekezletre. Pszichológiai oldalról elemezve a jelenséget kettős előnyt jelentene, mivel a kiemelés traumatizáló hatásától lehetne megvédeni a gyermeket, továbbá a kötődés zavartalanságát biztosítani lényeges lenne a gyermek és a szülő oldaláról egyaránt. A változtatás bevezetésével a kötődéssel és kiemeléssel összefüggő negatív hatások a gyermekek 30%-ánál nem következnének be^{16 17}.

A gyermekvédelmi szakellátás személyes gondoskodás körébe tartozik az otthont nyújtó ellátás, az utógondozói ellátás és a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás. Ha a gyámhivatal a szakellátás otthont nyújtó ellátásáról döntés született, a gyermekek átmeneti és tartós nevelésbe kerülhetnek. Az 1997. évi XXXI. Törvény 77. § (1) szerint „A gyámhivatal a gyermeket átmeneti nevelésbe veszi, ha a gyermek fejlődését a családi környezete veszélyezteti, és veszélyeztettségét az alapellátás keretében biztosított szolgáltatásokkal, valamint a védelembe vétellel nem lehetett megszüntetni, illetve attól eredmény nem várható, továbbá, ha a gyermek megfelelő gondozása a családján belül nem biztosítható. Az átmeneti neveléssel egyidejűleg a gyámhivatal a gyermeket nevelőszülőnél vagy – ha ez nem lehetséges – gyermekotthonban, illetve fogyatékos vagy pszichiátriai betegek otthonában helyezi el és gyámot (hivatásos gyámot) rendel”¹⁸. Átmeneti nevelésről való határozat esetén a szülő felügyeleti joga szünetel. A gyermekkel való kapcsolattartás engedélyezése gyámhivatali hatáskörbe tartozik, melyet a szülőnek is és a gyermeknek is kérelmezni szükséges. A kapcsolattartás lehet folyamatos és időszakos egyedi elbírálás alapján. Tartós nevelésbe vételről a döntést akkor hozhatják meg, ha a szülő lemond a gyermekéről, továbbá kapcsolattartási jogával a gyermek életkorától függően a törvényben meghatározott ideig nem él, illetve ha mindkét szülő ismeretlen vagy elhalálozottak.

Ha a gyermek harmonikus személyiségfejlődése a családjában nem oldható meg, akkor úgynevezett családi környezetbe helyezik. Ezt a célt szolgálják az otthont nyújtó ellátások, vagyis a nevelőszülői hálózatok és a gyermekotthonok. Otthont nyújtó ellátás az ideiglenes hatállyal elhelyezett, átmeneti és tartós nevelésbe vett gyermekek gondozásának és nevelésének módja. A nevelőszülői hálózatok bővítése napjainkban hatalmas erővel történik. A gyermekotthoni elhelyezés visszaszorulóban van, 2014. január 1-től gyermek- és lakásotthonba csak 12 éven felüli gyermekek helyezhetők, kivéve, ha személyiségfejlődése jelentős elmaradásokat, torzulást mutat. 12 év alatti gyermekek nevelőszülőhöz kerülhetnek.

¹⁶ Oszbach Mária: *Köszöntő. Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében.* Hőgyész, 2010. 06. 25. Előadás.

¹⁷ Klézliné Teffner Gabriella: *Az ideiglenes elhelyezés tapasztalatai a statisztikai adatok tükrében.* Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében. Hőgyész, 2010. 06. 25. Előadás.

¹⁸ Gáspár Károly: *Gyermekvédelmi és gyámügyi kézikönyv.* KJK-KERSZÖV, Bp., 2003. 34.

A gyermekotthonok munkarendje folyamatos. Típusai: befogadó otthon, lakásotthon, speciális gyermekotthon, különleges gyermekotthon, utógondozói otthon. Mindegyik helyen a családi funkcióknak megfelelő feladatokat igyekeznek ellátni a szakemberek. Alapvető feladat a családgondozón keresztül a családi kapcsolatok ápolása, a gyermek vérszerinti családjába való visszahelyezésének előkészítése¹⁹.

Az idő alatt, amíg a gyermek, serdülőkorú fiatal átmeneti nevelt, a szülei-vel kapcsolattartásra és együttműködésre van lehetősége, sőt törvényben előírt kötelezettsége. Ez egyben legfontosabb feltétele a gyermekvédelmi gondoskodásból való kikerüléshez, a vérszerinti családba való visszahelyezéshez. A cél elérése érdekében mindkét fél felkészítése szükséges, hogy a család ismét képessé váljon eredeti funkciójában működni. Évente felülvizsgálat történik, melyhez a TEGYESZ, a Gyermekjóléti Szolgálat tájékoztatása ad alapot. Annak ellenére, hogy a szülők felügyeleti joga szünetel a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben véleménynyilvánítási joguk és együttműködési kötelezettségük továbbra is van a gyermeket gondozó személlyel és intézménnyel egyaránt. A teendőket a gyermekotthonok helyi sajátosságaiknak megfelelően belső Szakmai Programjukban dolgozták ki. A Tolna Megyei Gyermekvédelmi Igazgatóság IV. számú hőgyészi gyermekotthonában hagyományteremtően – az egyébként is rendszeres családgondozáson kívül – minden év januárjában meghívják a szülőket Szülői Értekezletre, melynek egyik célja a gyermek sorsát érintő aktuális feladatok megbeszélése, mint például a nyolcadikos diákok továbbtanulásának előkészítése, mely egyben a szülői szerepük megerősítését is megcélozza. 2008 júniusában tartották meg először az országban akkor egyedülálló módszerként bevezetett Családi Napot hagyományteremtő szándékkal.²⁰

A tapasztalatok általában azt mutatják, hogy a jól összeállt szakmai team által készített Szakmai Program, felkészült szakemberek ellenére a gyermekotthoni élet nem minden esetben tudja biztosítani a nevelés optimális feltételeit, hiszen a bekerülési életkor és a személyiségfejlődési zavar mértéke meghatározó. Nem könnyű pótolni az érzelmeket, a szeretetet, főleg akkor, ha a gyermek bizalmatlan. A kötődési bizonytalanságot részben kompenzálhatja a nevelőkhöz, társakhoz fűződő szoros és tartós kapcsolat. Ahhoz, hogy megértsük érzelmeiket, érzelmi állapotukat, reakcióikat, viselkedésük mozgatórugóit, ismernünk kell azokat a sajátosságokat, melyek markánsan megkülönböztetik őket családban élő kortársaiktól. A korrekcióban központi szerepet töltenek be a csoportnevelők.

I.2. Pedagógusok a gyermekvédelemben

A 18. század a pedagógia százada elnevezést kapta, mivel a nevelés, oktatás egyre inkább közügy lett. A felvilágosodás optimista eszméi szerint a neveléssel, felvilágosítással súlyos társadalmi problémák orvosolhatók. A pedagógiai kérdé-

¹⁹ Büki Péter: A gyermekvédelmi szakellátás formái és tartalma. In: Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás. Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 2004.

²⁰ Oszbach Mária: *Köszöntő*. Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében. Hőgyész, 2010. 06. 25. Előadás.

sek taglalása ekkor az írók, államférfiak, filozófusok feladata volt. A felvilágosodás nagymesterei közül Kant az ember kiteljesedését a nevelésben – a test és lélek kifejlesztésében látta, ami a jövőnek szól. Fichte szerint a nevelés során mutatjuk meg az utat a boldog, erkölcsös élethez, kiemeli az egyéni erőfeszítés fontosságát, értékét. Hegel kisgyermekkorban a családi nevelést fontosnak tartja, de az iskolai oktatás sem elhagyható. Schleiermacher szerint a nevelés alapja az etika. Szemlélete korát meghaladta, mivel már akkor úgy tekintett a nevelésre, ami belső feltételek és mozgatóerők, továbbá a külső tényezők kölcsönhatásának az eredménye. Szintén korának modern gondolata a nevelés fogantatástól kezdődő élethosszig tartó folyamatában való nézete ²¹.

Pestalozzi (1746-1827) elsőként intézményesítette a munkára nevelést neuhofti birtokán. Stansban 1798 telén a kormány megbízásából az egyedül kóborló gyerekeknek árvaházat alapított a Szent Klára kolostor egyik szárnyában. Nevelésének alapját cselekvési program képezte, a sikerek és kudarcok elemzése is megtörtént. Napirendjükben reggel 6-8-ig tanította a gyerekeket, ezt követően délután 4-ig dolgoztak, majd utána ismét tanultak este 8-ig. Arra törekedett, hogy az intézetében nevelkedő 80 gyermek úgy éljen, mint egy nagycsalád. Míg Rousseau elmélkedett a természetszerű pedagógiáról, addig Pestalozzi a gyakorlatban megvalósította. Pedagógiai elvének alapja az egyéni sajátosságok figyelembevétele a nevelési módszerek megválasztása során. Mindvégig szem előtt tartva a környező világ alapos, sokoldalú és tevékeny megtapasztalását. Az ő érdeme volt az intézeti-nevelőotthoni nevelés személyiség köré rendezése is ²². Eötvös József miniszter a kiegyezést követően Bernbe küldte Molnár Aladár miniszteri tanácsost, hogy tanulmányozza Pestalozzi korokban modernnek számító módszerét. Az újfajta szemlélet a svájci pedagógus tanítványán, Weber Eduárdon keresztül érkezett Magyarországra, aki Balatonfüreden segített létrehozni a Pestalozzi nevelési elveken alapuló szeretetházat.²³ Ebben az intézményben 56 gyermek lett elhelyezve, 4 családra osztották, egy-egy nevelő vagy árvaanya felügyelte őket. Oktatásukra nagy hangsúlyt fektettek, szőlő- és gyümölcsstermesztést tanultak. Az intézményben 16 éves korukig maradhattak.²⁴

Időben nagyot ugorva 1945 után a tendencia a gyermekotthonok, gyermekvárosok számának nagyfokú emelkedését mutatta, mely a közösségi nevelés kiváló színtere. Az izolációs törekvés megfigyelhető volt a gyermekotthonok kiválasztásának fizikai elhelyezkedését tekintve, illetve a belső iskola működtetése is ezt mutatja. Működésüket tekintve három nagy egységre tagolódtak: otthon, iskola, szakképzés. Az izoláció a társadalmi integráció gátját jelentette egyben. A nevelőotthonokban elsősorban pedagógus végzettségű alkalmazottak voltak, napjainkban ők a csoportvezető nevelői feladatokat látják el. 1954-től állami gazdaságok mellett mezőgazdasági jellegű ifjúsági otthonokat hoztak létre ²⁵.

²¹ Almássy László: Munkára, munkával nevelés a gyermekotthonokban, különös tekintettel az önállóság, az öntevékenység fejlesztésére. In: Járó Miklósné, Almássy László (szerk.): *Tanulmányok a nevelőotthonokban folyó munkára nevelés köréből*. Tankönyvkiadó, Bp., 1969.

²² Pukánszky Béla, Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.

²³ Veczkó József: *A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai*. Tankönyvkiadó, Bp., 1990.

²⁴ Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, Bp., 1977.

²⁵ Gergely Ferenc: *A magyar gyermekvédelem története (1867-1991)*. Püski Kiadó, Bp., 1997.

Az 1960-as évek végére kinyilvánították, hogy a gyermekvédelem a társadalmi nevelőmunka része. A '80-as években újabb változtatásokat kezdeményeztek, mivel az 1979-ben kezdődő Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex kutatásának eredményei az állami gondozottak jelentős részénél markáns társadalmi beilleszkedési zavarokat, szocializációs- és viselkedészavarokat mutattak. A változások közül kiemelendő a nevelőszülői rendszer előnyben részesítése, hivatásos nevelőszülők alkalmazása. Az 1980-as évek vége felé a gyermekotthonokban a családi csoportok kialakítása megkezdődött²⁶. A hagyományos, nagy intézmények átalakultak, kitagolással a gyermekek családi lakóotthonokba költöztek, ami jelentős pozitívnak nevezhető változásokat eredményezett²⁷.

Napjainkban a gyermekvédelmi szakellátás formái közé tartozik a gyermekotthon, ahol csoportonként gazdálkodnak a csoportvezető nevelő irányításával, gyermekvédelmi asszisztensek és gyermekfelügyelők (összesen négy fő) segítségével. Csoportonként 10-12 gyermek kerül elhelyezésre. Egy gyermekotthonhoz többnyire három-négy csoport, azaz lakóotthon tartozik. Működésük a mindenkori törvényi előírásoknak megfelelően történik. Egyik fő céljuk a gyermekek egészséges személyiségfejlődésének elősegítése, korrekciója, a társadalomba való beillesztésük előkészítése.

II. Élet a gyermek- és lakóotthonokban

II. 1. Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek személyiségfejlődésének jellemzői

A statisztikai adatok szerint a gyermekek kis része kerül gondozásba csecsemőkorban, többségük későbbi életkorban lesz a gyermekvédelmi rendszer gondozottja. A családból való kiemelés a gyermek bekerülési életkorától függetlenül minden esetben lelki sérülést eredményez. Aki az első életévében kerül csecsemőotthonba, annál az a legnagyobb probléma, hogy nem lehet kizárólagos gondozója, így az egyszemélyes kötődés sem tud kialakulni. A lelki fejlődésbeli hátrányuk mellett testi fejlődésük is elmarad hasonló korú társaikétól. A szimbiózis megélése nélkül az én differenciálódása sem tud egészségesen megtörténni, melynek következménye a személyiségfejlődés zavara. Hosszú távon gyakori náluk a kötődési zavar, felnőtt korban pedig az aszocialitás.

Egy-három éves korban a gyermekvédelmi szakellátásba kerülés során megszakad az úgynevezett specifikus kötődés. Az új környezet, az idegen személyek megjelenése ijesztőek, ami a világ felfedezésében is gát. Tipikus tünetük a befelé fordulás, visszahúzódás, szorongás, az autonómia igényük is visszaszorul.

Óvodás korban, ha váratlanul kiszakítják a gyermeket a családjából, továbbá ha ambivalens volt a kapcsolata a szüleivel elhúzódó gyászreakciót eredményez. A bántalmazó szülőktől elszakadás, elszakítás depressziós tüneteket okoz. Az érzelmi problémák a felnőttkori tünetektől jelentősen eltérnek, ilyen idős korban leginkább magatartászavarban nyilvánulnak meg. Ez a személyiségfejlődési időszak az individualitás kialakulásának ideje, ami alapot ad a stabil

²⁶ Veressné Gönczi Ibolya: *A gyermekvédelem pedagógiája*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.

²⁷Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

énhatárok kialakulásához. Biztos kötődési pont nélkül nem tud integrálódni a jó és rossz énkép, tárgykép. Következmenyei közül kiemelném, hogy a gyermek a későbbiek során haszonelvű kapcsolatokat alakíthat ki, e szakasz problémás fejlődéséhez köthető a borderline vagy antiszociális személyiségfejlődés.

Kisiskolás kort elérve többnyire évek óta tart a családi traumatizáció, bántalmazás. Ennek ellenére a gyermek egyre inkább kötődik szüleihez, ami többnyire büntudattal terhelt. A szülőkről való leválás atipikus. Ilyen alapokon újabb kötődések kialakítása is nehézségekkel teli. Ezek a gyermekek gyakran opponálnak, fásultak, megjelenik közöny, fixálódik a dac, ami konfliktusok sorozatát indítja el.²⁸

A statisztikai adatok szerint a legtöbb gyermek serdülőkorban kerül a gyermekvédelmi rendszerbe.²⁹ Stabilizálódott személyiséggel, családjából súlyosan traumatizáltan érkeznek, erre ráakódnak a családból való kiemelés negatív hatásai. A serdülőkorra jellemző, hogy egyre reálisabban képes látni helyzetét, az őt érő hatásokat, így számos esetben ő kéri elhelyezését. A gyermeket ért hatások között vezető tünet az alkohol és az ezzel összefüggő agresszió. Lány gyermek esetében számos esetben fény derül a családjában elszenvedett szexuális abúzusra, ami elsősorban mozaikcsaládoknál fordul elő. A szülők gyakran képtelenek megküzdeni a fiatal magatartási problémáival, hiszen az erőviszonyok módosulásával az eddig alkalmazott nevelő eljárásokat nem tudják alkalmazni. A családok feladják a nevelési „harcot”, a gyermek drogozásával vagy prostitúciójával nem tudnak mit kezdeni. Környezetükkel a konfliktusaik állandósulnak. A probléma köre és eredete összetett, egyöntetű megoldást nem lehet javasolni. A felnőttekben csalódtak, átéltek a katasztrofáltság érzését, mindez átszővi az identitásuk alakulását.

Az előzőekben a gondozásba vétel negatív oldalát mutattam be. Most a pozitívumokról lesz szó. Lehetőségük van megtapasztalni, hogy milyen érzés, ha szenzitíven gondoskodnak róla, odafigyelnek rá és problémáira. A csoportba kerülés alkalmazkodást igényel, ezáltal együttműködési képességük is fejlődik. A gyermekvédelem otthont nyújtó ellátása egyik kiemelkedő feladata a vérszerinti családdal való kapcsolattartás segítése. Ez a feladat a gyermekotthon gyámján és családgondozóján keresztül valósul meg.³⁰

Szabó és munkatársai szerint a nevelőotthonokban élő gyermekek rosszabb helyzetben vannak, mint a hasonló korú, kedvezőtlen családi háttérrel rendelkező társaik. Rorschach teszt eredményei alapján megállapították, hogy az állami gondozottak fékrendszere, mentális funkciója alacsonyabb szintű, affektív stabilitás is csak egyharmadukra jellemző. Kapcsolatteremtési zavar mellett a

²⁸ Kothenczné, Osváth Viola: *A KÁSZPEM[®] elméleti megfontolásai a gyermekvédelem viszonylatában*. In: Kothencz, J., Kothenczné Osváth Viola, Balog Mária, Pál Melinda, Balogh Zsolt: Róluk... értük... II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája. Gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok („állami gondoskodásban élők”) pedagógiai, pszichológiai, pszichoszociális és szociális munkaköri megközelíthetősége napjainkban. ÁGOTA, Szeged, 2009.

²⁹ Klézliné Tefner Gabriella: *Az ideiglenes elhelyezés tapasztalatai a statisztikai adatok tükrében*. Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében. Hőgyész, 2010. 06. 25. Előadás.

³⁰ Bíró Violetta: *Kapcsolati és kötődési minták transzgenerációs hatásainak vizsgálata állami gondozott serdülők körében*. In: Steinerné Molnár Judit–Tóth Sándor Attila (szerk), *Kutatások az Eötvös József Főiskolán*, Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 2006. 27-31.

zárkózottságra és a befelé fordulásra hajlamuk erőteljes³¹. Halfon és munkatársai³² kiemelik, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek pszichés immunrendszere gyengébben működik.

Aczél³³ látásmódja a tapasztalatokkal teljes mértékben összecseng, vagyis azoknak a gyermekeknek a legrosszabb a személyiségállapotuk, akik nevelőszülőktől kerülnek gyermekotthonba és nem azoknak, akik egyik intézményből át kerülnek a másikba. Ennek ideje serdülőkorban jön el, amikor a nevelőszülők huszárvágással megoldják a problémát, a magatartási zavarokat mutató gyermekeket gyermekotthonba utaltatják. Az örökbefogadások felbontásából is sok visszahelyezett gyermekekkel találkozunk. Pszichés zavaraiuk megterhelik mind saját személyiségüket, mind a velük együtt élő gyermekek és felnőttek mindennapjait.

Leslie (és munkatársai)³⁴ úgy találták, hogy a gyermekvédelemben élők többnyire externalizációs zavarral küzdenek. Larzerele és munkatársai meghatározták az állami gondozott serdülők externalizációs zavarainak átlagos T értékét, mely 75,8 – komoly, környezet számára is megterhelő problémaegyüttesre utal. Internalizációs zavarainak átlagos T értéke 69,4, mely szintén emelkedett, a normál emelkedett felső határa.³⁵

Schmid német állami gondozott gyermekeknél a vezető problématerületnek a viselkedéses problémákat, továbbá az ADHD-t találta. A serdülő fiúk externalizáló zavarai az antiszociális irányú személyiségfejlődés és/vagy szerrel való visszaélés irányába jeleznek.³⁶

Shechory és Sommerfeld a családjukból kiemelt gyermekek és serdülők kötődését, agresszióját és ezek kapcsolatát vizsgálták a szakellátásba kerülés időpontjának tükrében. Azok a fiatalok, akik agresszív tüneteket mutattak az intézménybe kerülés időpontjától függetlenül bizonytalan szorongó kötődési mintázatba sorolhatók. Akik 7 éves koruk előtt emeltek ki a családjukból, illetve 8-9 évesen kerültek be a rendszerbe és szociális problémáik vannak, elsősorban elkerülő kötődési mintázatot mutatnak. Akik 10 éves koruk után váltak állami gondozottakká a bizonytalan elkerülő kötődési stílusba sorolhatóak. Vizsgálták a gyermek kötődésének, szorongásának és depressziójának kapcsolatát is a családból kikerülés időpontjának tükrében. 7 éves koruk előtt kerültek állami gondo-

³¹ Szabó Pál, Róna Borbála: Környezeti tényezők hatása a gyermekkori személyiségfejlődésre. (Állami gondozott és családi környezetben élő gyermekek komplex vizsgálata) In: Lénárd Ferenc (szerk): *Környezet és tevékenység*. Pszichológiai Tanulmányok, 13. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.

³² Rosenberg, Steven-Smith, Elliot: *Rates of Part C eligibility for young children investigated by child welfare*. Topics in Early Childhood Special Education, 28, 2008. 68-74.

³³ Aczél Anna: Speciális nevelőotthonok és zárt intézetek növendékeinek életútja és az intézményrendszer hatékonysága. In: Kolozsi, B., Münnich, I. (szerk), *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása – Tájékoztató bulletin*. A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Bp., 1986.

³⁴ Rosenberg, Steven-Smith, Elliot: *Rates of Part C eligibility for young children investigated by child welfare*. Topics in Early Childhood Special Education, 28, 2008. 68-74.

³⁵ Larzerele, Robert; Dinges, K.; Schmidt, M. D., Spellman, D. F., Criste, T. R., Connell, T. : *Outcomes of Residential Treatment: A Study of the Adolescent Clients of Girls and Boys Town*. Child & Youth Care Forum, 30(3), 2001. 175-185.

³⁶ Schmid, M., Goldbeck, L., Nuetzel, J., Fegert, J. M.: *Prevalence of mental disorders among adolescents in German youth welfare institutions*. Child and Adolescence Psychiatry and Mental Health, 2(2), 2008.

zásban és szorongásos, illetve depressziós tüneteket mutatnak, bizonytalan szorongó kötődési típusba tartoznak elsősorban.³⁷

Érdeemes kiemelni, hogy német állami gondozott gyermekek esetében negyedik helyen áll a depresszió és a disztímia problémaköre.³⁸ Lyons és munkatársai rangsorolták a tüneteket, így a depresszív tünetek a harmadik, míg a bipoláris zavarok az ötödik leggyakrabban megjelenő pszichés eltérések az állami gondozott serdülőknél³⁹.

Murányi Kovács Endréné és Járó Miklósné a személyiség-struktúrák tipikus torzulásainak három nagy típusát különítették el. Az első a túlérzékeny-szorongó gyermek, aki a szorongását próbálja titkolni. A kívülálló számára úgy tűnik, hogy képes alkalmazkodni, mégsem kötődik senkihez sem. Mivel önértékelése negatív, hatással van teljesítményére, sőt pszichés teherbírása is gyenge. Pszichoszomatikus tünetek gyakoriak, depresszióra hajlamos. A második típusba az indulatos-negativisztikus fiatal soroljuk, aki dacos, tüskés, elutasító, elégedetlen, elkeseredettségének indulatkitörések által hangot ad, képtelen alkalmazkodni, többnyire nem is akar, agresszív. Önbizalom hiányos, önértékelése negatív. A harmadik típusba, a disszociális tünetek miatt sorolhatóak a gyermekek. Kívülállónak érzik magukat, opponálnak, személyiségük dezintegrált, szélsőséges fegyelmetlenség és gátlástalanság a jellemző tulajdonságuk.⁴⁰

A modern kutatások alátámasztják a terápia biológiai oldalon objektíven nyomon követhető, mérhető hatását, így a gyermekvédelmi szakellátásban a team-munka minden tagjának a felelőssége még nagyobb, hiszen a segítő kapcsolat minden pillanata még a kilátástalannak tűnő esetekben is hosszú távra változást idézhet elő. Vagyis a gyermekvédelmi szakellátásba kerülő és intézményes körülmények között nevelkedő gyermekek speciális problémáinak kezeléséhez, személyiségfejlődésük korrekciójához elengedhetetlen a szakképzettség, szaktudás, még az iskolában velük foglalkozó pedagógusok részéről is elengedhetetlen.

II.2. A csoportvezető nevelők komplex feladatai

A gyermekvédelmi szakellátás otthon nyújtó ellátása évtizedek óta törekszik a családias típusú nevelésre. Erre szolgál a funkcionális családmodell, mely a családi otthon modellként történő megvalósulását jelenti⁴¹. A családi funkciók

³⁷ Shechory, M., Sommerfeld, E.: Attachment Style, Home-Leaving Age and Behavioral Problems Among Residential Care Children. *Child Psychiatry Human Development*, 37, 361-373.

³⁸ Schmid, M., Goldbeck, L., Nuetzel, J., Fegert, J. M.: *Prevalence of mental disorders among adolescents in German youth welfare institutions*. *Child and Adolescence Psychiatry and Mental Health*, 2(2), 2008.

³⁹ Lyons, J. S., Terry, P., Martinovich, Z., Peterson, J., Bouska, B.: *Outcome Trajectories for Adolescents in Residential Treatment: A Statewide Evaluation*. *Journal of Child and Family Studies*, 10(3), 2001. 333-345.

⁴⁰ Kothenczné, Osváth Viola: *A KÁSZPEM® elméleti megfontolásai a gyermekvédelem viszonylatában*. In: Kothencz, J., Kothenczné Osváth Viola, Balog Mária, Pál Melinda, Balogh Zsolt: *Róluk... értük... II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája. Gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok („állami gondoskodásban élők”) pedagógiai, pszichológiai, pszichoszociális és szociális munkaköri megközelíthetősége napjainkban*. ÁGOTA, Szeged, 2009.

⁴¹ Lightart L. E. E.: *Az ifjúságvédelem a kultúrafogalom változásainak tükrében*. *Gyermek- és Ifjúságvédelem*. 5. 3. sz., 1986. 46-54.

ellátása, átadása a csoportokban, úgynevezett „családokban” történik. A családfelelős a csoportvezető nevelő, aki összefogja, koordinálja, szétosztja a feladatokat, munkáját közvetlenül négy gyermekfelügyelő segíti, a feladatok megvalósulását, a „család” működését a gyám felügyeli, ellenőrzi.

Gilligan⁴² szerint a gyermekotthonok 4 funkciót látnak el. Ezek a gondoskodás, védelem, kompenzáció, előkészítés. A gondoskodás azt jelenti, hogy kielégítik az alapvető fizikai és pszichoszociális szükségleteket a gyermek életkorának megfelelően. A védelem magába foglalja az intézménybe került gyermeket veszélyeztető körülményeinek megszűnését, a gyermek megvédését a veszélyeztető körülményektől, továbbá a gyermek elé pozitív célok kitűzését. A gyermek életében felmerülő hiányosságokat kompenzálni képes az intézet, ami egyrészt jelenti az egészségügyi, oktatási szolgáltatások igénybevételét, másrészt pedig a speciális terápiákhoz hozzáférést, ami a traumatikus élmények és PTSD feldolgozásához segítség. Az előkészítés kettős funkcióval bír. Egyrészt a gyermek életre való felkészítését jelenti a praktikus ismeretek átadásával, másrészt a családjába való visszahelyezésének előkészítése, a társadalomba való beillesztése történik.

Emiliani és Bastianoni az intézmény védelmező funkcióját abban látja, hogy a veszélyeztető tényezők megszüntetésével csökken a stressz. Megtörténik a gyermek fejlődési korrekciója is. Az iskolai tanulmányi kötelezettség ellátásához is segítséget nyújt, továbbá az önértékelés és önbizalom növelése, a személyiség korrekció is elkezdődik. Új társas kapcsolatok alakulnak ki, mely szintén a személyiségfejlődést segítheti a pozitív légkör kialakulásával.

A gyermekotthon funkciói közül Domszky kiemeli a szabadidő hasznos elöltését, mely rekreációs programokkal történik. Meg kell tanítani, hogy fontos az ember fizikai, lelki, szellemi erejének megújítása fáradtság, érzelmi megterhelések, fizikai- és szellemi erők kimerülése után⁴³.

A legfőbb cél a gyermek személyiségfejlődési sérüléseinek korrekciója. Erikson elméletében kiemeli, hogy újraélhetjük az egyes szakaszokat krízisek fellépése esetén. A szakaszokhoz hangoljuk a terápiás célokat is, melyben a gyermek életkora meghatározó. Ezek alapján a krízis esetén a cél a gyermek biztonságérzetének, bizalmának (0-1 éves kor közötti normatív krízisek újraélése), a gyermek autonómiájának (1-3 éves kor közötti normatív krízisek újraélése), kezdeményező készségének (3-6 éves kor közötti normatív krízisek újraélése), teljesítőképességének helyreállítása (6-12 éves kor közötti normatív krízisek újraélése), valamint az identitás kialakítása a legfőbb feladatunk.

A célok megvalósításához szükséges, hogy a gyermek élete legyen kiszámítható, következetes ésszerű keretekkel. A gyermekotthon közössége megtartó erejű legyen, a felnőttek legyenek kiszámíthatóak, türelmesek, empátikusak, támogatóak, a személyre szóló pedagógiai hatások érvényesüljenek. Az értékeket, erősségeket hangsúlyozzák, elfogadják. A kommunikáció legyen pedagógiai központú, optimista, szakszerű. Fontos a hatékony szakmai tevékenységszervezés. A gyermek vér szerinti kapcsolatait kiemelkedő cél rendezni, a társadalmi

⁴² Gilligan, R.: *Enhancing the resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests*. Child and Family Social Work, 4., 1999. 187-196.

⁴³ Domszky András: A gyermekotthonok működésének szabályairól és szakmai követelményeiről. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp. 1999.

kapcsolatokat segíteni kell, rendkívüli helyzetek esetén legyen toleráns, hatékony, célravezető (elfogadó, adaptív, rugalmas) a hozzáállás.⁴⁴

Összefoglalás

A gyermekvédelmi szakellátásban az elhivatott pedagógusok különleges feladata a kezük alatt nevelkedő gyermekek egyéni, különleges sorsából fakad. Egy személyben családfiók, nevelők, terapeuták, hiszen a személyiségfejlődésben elakadt, sérült gyermekek fejlődése, fejlesztésének megszervezése is mindennapi tevékenységük részét képezi, nemcsak a szorgos hétköznapiakban, hanem hétvégenként, sőt az iskolai szünetekben, ünnepnapokon egyaránt. A jó gyermekvédelmi pedagógus számos olyan személyiségjeggyel is jellemezhető, mely középontjában a gyermek áll.

⁴⁴ Major Balázs Zsolt, Mészáros Katalin, Tatárné Kapus Éva: „*Fotel vagy karfa*” Gyakorlat- és esz-
központú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban
dolgozók számára. Zenin Business Management, Bp., 2008.

Irodalom

Aczél Anna: *Speciális nevelőotthonok és zárt intézetek növendékeinek életútja és az intézményrendszer hatékonysága*. In: Kolozsi–Münnich (szerk), *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása – Tájékoztató bulletin*. A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Bp., 1986.

Almássy László: Munkára, munkával nevelés a gyermekotthonokban, különös tekintettel az önállóság, az öntevékenység fejlesztésére. In: Járó Miklósné, Almássy László (szerk.): *Tanulmányok a nevelőotthonokban folyó munkára nevelés köréből*. Tankönyvkiadó, Bp., 1969.

Bíró Violetta: Kapcsolati és kötődési minták transzgenerációs hatásainak vizsgálata állami gondozott serdülők körében. In: Steinerné, M. J., Tóth S. A. (szerk), *Kutatások az Eötvös József Főiskolán*, Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 2006. 27-31.

Büki Péter: A gyermekvédelmi szakellátás formái és tartalma. In: Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás. Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 2004.

Czike Klára: *Gyermekvárosok*. Educatio, 1., 1997. 37-47.

Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, Bp., 1977.

Domszky András: A gyermekotthonok működésének szabályairól és szakmai követelményeiről. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp. 1999.

Gáspár Károly: *Gyermekvédelmi és gyámügyi kézikönyv*. KJK-KERSZÖV, Bp., 2003. 34.

Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története (1867-1991). Püski Kiadó, Bp., 1997.

Gilligan, R.: *Enhancing the resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests*. Child and Family Social Work, 4., 1999. 187-196.

Gulyásné Kovács Erzsébet: *A gyermekbántalmazás jogi vonatkozásai Magyarországon*. In: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos (szerk.): *Gyermekbántalmazás. II. Tanulmánygyűjtemény*. Kalendart, Esztergom, 1997.

György Júlia: *A „nehezen nevelhető” gyermek*. Medicina, Bp., 1973.

Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

Herczog Mária: *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK Kerszöv, Bp., 2001.

Klézliné Teffner Gabriella: *Az ideiglenes elhelyezés tapasztalatai a statisztikai adatok tükrében*. Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében. Hőgyész, 2010. 06. 25. Előadás.

Kothenczné, Osváth Viola: *A KÁSZPEM[®] elméleti megfontolásai a gyermekvédelem viszonylatában*. In: Kothencz, J., Kothenczné Osváth Viola, Balog Mária, Pál Melinda, Balogh Zsolt: *Róluk... értük... II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája*. Gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok („állami gondoskodásban élők”) pedagógiai, pszichológiai, pszichoszociális és szociális munkaköri megközelíthetősége napjainkban. ÁGOTA, Szeged, 2009.

Larzerelle, Robert; Dinges, K.; Schmidt, M. D., Spellman, D. F., Criste, T. R., Connell, T. : *Outcomes of Residential Treatment: A Study of the Adolescent*

- Clients of Girls and Boys Town.* Child & Youth Care Forum, 30(3), 2001. 175-185.
- Lightart L. E. E.: *Az iffúságvédelem a kultúrafogalom változásainak tükrében.* Gyermek- és Ifjúságvédelem. 5. 3. sz., 1986. 46-54.
- Lyons, J. S., Terry, P., Martinovich, Z., Peterson, J., Bouska, B.: *Outcome Trajectories for Adolescents in Residential Treatment: A Statewide Evaluation.* Journal of Child and Family Studies, 10(3), 2001. 333-345.
- Korintus Mihályné, Villányi Györgyné, Mátay Katalin, Badics Tiborné: *Gyermekünk gondozása, nevelése.* Royal Press Hungary Kft., Bp., 2004.
- Major Balázs Zsolt, Mészáros Katalin, Tatárné Kapus Éva: *„Fotel vagy karfa” Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára.* Zenin Business Management, Bp., 2008.
- Oszbach Mária: *Tájékoztató a hógyszói Gyermekotthonról.* Kézirat, Hógysz, 2005.
- Oszbach Mária: *Köszöntő.* Szakmai és emberi tartalékok feltárása, az együttműködés fokozása a Gyermekjóléti Szolgálatok munkatársaival a családba való visszagondozás eredményessége érdekében. Hógysz, 2010. 06. 25. Előadás.
- Pukánszky Béla, Németh András: *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
- Rácz Andrea: *Posztadoleszcensek az ontológiai stádiumban megrekedt állami gyermekvédelem rendszerében.* Műhelytanulmányok. MTA Politikai Tudományok Intézete, 16(1), 2009.
- Rosenberg, Steven-Smith, Elliot: *Rates of Part C eligibility for young children investigated by child welfare.* Topics in Early Childhood Special Education, 28, 2008. 68-74.
- Schmid, M., Goldbeck, L., Nuetzel, J., Fegert, J. M.: *Prevalence of mental disorders among adolescents in German youth welfare institutions.* Child and Adolescence Psychiatry and Mental Health, 2(2), 2008.
- Shechory, M., Sommerfeld, E.: *Attachment Style, Home-Leaving Age and Behavioral Problems Among Residential Care Children.* Child Psychiatry Human Development, 37, 361-373.
- Szabó Pál, Róna Borbála: *Környezeti tényezők hatása a gyermekkori személyiségfejlődésre. (Állami gondozott és családi környezetben élő gyermekek komplex vizsgálata)* In: Lénárd Ferenc (szerk): *Környezet és tevékenység.* Pszichológiai Tanulmányok, 13. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.
- Vág Ottó: *Az óvodai nevelés története Magyarországon.* Magyar Óvopedagógiai Egyesület, Miskolc, 1994.
- Veczkó József: *A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai.* Tankönyvkiadó, Bp., 1990.
- Veressné Gönczi Ibolya: *A gyermekvédelem pedagógiája.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.

Abstract

The reasons and the course of raising children from their families are regulated by the law for protecting children. From 1st of January on children raised from their families are taken to fosterparents, except for those who are over 12 years old or the ones who are predicted to be unable to integrate into average family conditions since their personality status diverges from the norm or due to any other reasons.

The family's protective field of children raised from their families did not prove to be sufficiently strong and lasting. They were not often able to cope with the problems, hardships in the family even with the help of the primary care of child welfare (Bánlaky, 2005). The leading cause of their being taken to a children's home is mainly the appearance of secondary problems, such as playing truant, behavioural problems as the primary anomalies in the family functions cannot be detected in every case, for example the different forms of child abuse.

Removing from their families mean a break in a child's life and in their personality development. It is not rare that an underage child who enters into the child protection system is repeatedly traumatized. It is the responsibility of the workers to correct the children's personality which needs pedagogical expertise. My study is a good practice at the same time in which I intend to present tested pedagogical methods according to different competency areas.

Kulcsszavak: gyermekvédelmi szakellátás, pedagógus nevelő, terápiás hatás

Hodossi Sándor

175 ÉVE SZÜLETETT KALOCSA RÓZA, AZ ELSŐ MAGYAR DIPLOMÁS TANÍTÓNŐ

Kalocsa Róza nem tartozik a magyar neveléstörténet jól ismert, sokat emlegetett alakjai közé. Neve mára csaknem feledésbe merült. A 19. század végén azonban pedagógiai és irodalmi munkássága, lapszerkesztői tevékenysége miatt országos ismertségnek örvendett. Ennek az ismertségnek egyik bizonyítéka, hogy Barabás Miklós, a kor legismertebb portréfestője Debrecenben járva Révész Imre és Révész Bálint református püspökök mellett harmadikként az ő alakját festette meg.¹ Szabó Magda is többször hivatkozott munkásságára. A Régimódi történet című regényében például beszámolt arról, hogy anyját, Jablonczay Lenkét nagyanyja beíratta „a Kalocsa Róza és Dóczi Gedeon eredményeiről méltán híres Dóczi intézetbe.”² *Az illem könyve* című Kalocsa Róza művet a következőképpen méltatta: „több nemzedék nevelési módját megszabó mű.”³ A Pallas Nagy Lexikonja három csoportra osztotta Kalocsa Róza munkáit. Eszerint írt „nevelésügyi műveket”, „ifjúsági iratokat” és nyelvészeti könyveket. Az „ifjúsági iratok” alatt a gyermekirodalom témaköréhez kapcsolható műveit sorolja fel. Munkássága leginkább Karacs Terézszel állítható párhuzamba. A református egyház keretein belül a polgári leánynevelés úttörői voltak mindketten, emellett jelentős irodalmi tevékenységet is folytattak. Mivel a korban nem nézték jó szemmel az írónőket, közös bennük az is, hogy irodalmi munkásságuk egy részét férfi álneveken publikálták.

Amikor 1838. február ötödikén megszületett a ma Mezőkovácsházához tartozó Reformátuskovácsházán Kalotsa Mihály helyi tanító és felesége, Vörös Krisztina Rozália nevű lánya, már több évtizede folyt a vita hazánkban a nők iskoláztatásának kérdéséről. Rölapok, könyvek, újságcikkek sokasága jelent meg a témában. Nem elsősorban a nők tanuláshoz, műveltséghez való hozzáféréseinek lehetősége osztotta meg a közvéleményt, hanem az a kérdés, hogy milyen következményekkel jár, ha a lányok és asszonyok kilépnek a hagyományos családi szerepkörükből, és a közéletben, tudományban, művészetekben követelnek a férfiakhoz hasonló jogokat.⁴ A vita erősen érzelmi jellegű volt. Az ellenzők a hagyományos női szerepeket kívánták megővni, míg a női emancipációért folytatott küzdelemhez a felvilágosodás eszméi jelentették a legfőbb muníciót.

A Tudományos Gyűjtemény 1822-1827 közötti évfolyamaiban sokféle véleményt fogalmaztak meg tudós férfiak arról, hogy milyen társadalmi szerepek illetik a nőket, és ehhez kapcsolódva milyen viselkedési normáknak kell megfelelniük. Az 1840-es években az Atheneum, majd a Pesti Divatlap, az Életképek és a Honderű számaiban folyt tovább a vita. Erről az Aradtól mintegy 50 kilométerre, falujában növekvő Rozália valószínűleg mit sem tudott. Eljárt abba az iskolába, ahol apja volt a tanító, majd a róla szóló életrajzi vázlatok szerint az elemi

¹ BARCZA József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története MRE Zsinati Sajtóosztálya, Bp. 1988. 511.

² SZABÓ Magda: *Régimódi történet*, Budapest, Európa, 2005. 223.

³ SZABÓ Magda (2005).

⁴ FÁBRI Anna (szerk.): *A nő és hivatása*. Kortárs, Bp, 1999. 238.

iskolát kijárva a 11 éves korában 1849-ben a megyeszékhelyre, Aradra került, hogy tanítónő legyen belőle. Aradi tartózkodásával kapcsolatban nem maradt fenn adat, az bizonyos azonban, hogy Aradon ekkor sem magyar, sem német nyelvű tanítóképzés nem folyt. Ebből következik, hogy ha Aradon folytatta tanulmányait, akkor ezt csak román nyelven tehetette, hiszen Aradon ebben az időben csak az volt.⁵

Pedagógusi pályájáról az első fennmaradt adat a debreceni református egyháztanács 1859. augusztus 2-i üléséről készült jegyzőkönyvének egy részlete, amelyben a debreceni református lány felső iskola tanítói állására beadott pályázatokat sorolja fel. Az egyik jelentkező *„Kalocsa Rozália helvét hitvallású, de a férjétől aradi zongora művész Szabó Pétertől és ez úttal váló perben álló, és jelenleg Szabadkán magán nótanodát tartó és vezénylő nő”*⁶ volt. Sem fiatalkori házasságáról, sem annak felbomlásáról, sem Szabó Péter nevű aradi zongoraművészről nem ismert más forrásból származó adat, sőt Kalocsa Róza szabadkai tartózkodásáról is csupán ebből a jegyzőkönyvi bejegyzésből tudhatunk. Azt, hogy a debreceni elutasítás tüske maradt benne, a Leányvilág című lapjában 1885-ben megjelent visszaemlékezése bizonyítja. *„Régen volt, de talán igaz volt (...) egy nagyobb vidéki város lelkészéhez azt az alázatos folyamodványt intéztem: tenne meg engem tanítónak a keze alatt lévő iskolában, kérésemet azzal okadatoltam, hogy édes apám – a vidék legkitűnőbb tanítóinak egyike – gyakran betegeskedvén rendszeren én helyettesítettem már gyermekkorom óta, s így a legjobb mester, a gyakorlat képzett ki tanítónak. (...) Tíz év múlva ugyanaz a lelkész folyamodott hozzám, hogy vegyem be a leányát félfizetésre a vezetésem alatt levő iskolába.”*⁷ Bár a 47 éves korában emlékező sikeres tanító és író keserősége érthető, azon mégsem csodálkozhatunk, hogy az egyháztanács tagjai nem fogadtak kitörő lelkesedéssel egy pályája elején álló, magánéleti krízisben lévő tapasztalatlan jelentkezőt. Pesten négy évig volt nevelő, majd 1864-1875 között a pesti ev. ref. felső leányiskola igazgatónője lett. Erre az időszakra büszkén emlékezett vissza: *„Az meg éppen budapesti tartózkodásom alatt történt meg velem, hogy a vezetésem alatt levő iskolába főtantárgyul a magyar nyelvet, édes hazánknak ezt a zengzetes, bűvös, bájos gyönyörű nyelvét vettük be, s büszkén mutathatók reá, hogy a fővárosi leányiskolákban én voltam az első, ki ezt tettem! Ne veled! Ezért meg éppen meg akartak kövezni: majd bizony! hiszen majd azért költekezzünk, hogy leányaink magyarul tanuljanak, hiszen azt otthon a cselédektől is megtanulják, tanítsa leányainkat németül meg franciául! (...) Egy másik tíz év...és ma már azt köveznők meg, a ki nem a magyar nyelvet tartaná főtárgynak iskoláinkban!”*⁸

Az ambiciózus fiatal tanítónő első munkája 27 éves korában jelent meg nyomtatásban. A *Nőnövendékek iránytana* című pedagógiai tárgyú könyve kezdte a sort, amit aztán még sok eredeti mű, fordítás és átdolgozás követett. Valószínűleg 30 éves korában, 1868-ban ment feleségül Márkus Elekhez, hiszen a Méhecske című gyermeklapjának előfizetési felhívását 1867-ben még SZ. Kalocsa Róza, egy évvel később már M. Kalocsa Róza néven adta ki. Erről a házasságról

⁵ PUSKEL Péter aradi helytörténész közlése szerint.

⁶ Jegyzőkönyv a Debreceni Református Egyháztanács 1859. augusztus 2-i üléséről TtREL I. 99.c.33

⁷ Leányvilág, 1885/23, 357-358.

⁸ Leányvilág, 1885/23, 358.

sem tudunk semmit. Nem tudjuk, ki volt Márkus Elek, mivel foglalkozott, meddig tartott a házasság. Műveiben soha nem tesz említést magánéletéről. A házasság pusztá tényét is csak onnan tudhatjuk, hogy életrajzírói szerint özvegy Márkus Elekné néven temették el 1903-ban Debrecenben. Arra, hogy ez a házasság sem tarthatott sokáig csak közvetett bizonyíték, hogy három évvel később a felejteni vágyó tehetősebb művelt asszonyok szokása szerint hosszabb németországi és angliai útra indult. Talán szintén a házasság korai felbomlásának közvetett bizonyítéka lehet, hogy a Méhecske című újság alig több mint egy éven keresztül, 1868. április 1. és 1869. október 30. között jelent meg. A Nyugat-Európában tett utazásairól beszámolót jelentetett meg 1871-ben (*Úti naplóból: Berlin, London*).

A következő években kiadott művei a vele egy évben született német Elisabeth Bürstenbinder (álnevén E.Werner) hatását mutatják, akinek két regényét is lefordította magyarra. (*Szerencse föl! /1873/ A toll hőse /1874/*) A pesti évek alatt magyar nyelvtant és francia nyelvkönyvet is megjelentetett kezdő növendékek számára. Pesti működése idején személyes hangú levelezést folytatott Géresi Kálmánnal⁹, aki nála három évvel volt fiatalabb, és 1863-1868 között a pesti református gimnáziumban tanított. Ismeretségük vélhetően erre az időszakra datálható. Géresi 1874-től a Debreceni Református Kollégiumban tanított magyar nyelvtant és irodalmat, mellette a Kollégium Nagykönyvtárát vezette. 1896-tól tankerületi főigazgató lett. Neki is lehetett szerepe abban, hogy 14 évvel a sikertelen debreceni próbálkozás után, amikor meghalt a debreceni református „nyolc osztályú nőnevelde” igazgatója, és 1873 szeptemberében pályázatot hirdetett az igazgatói állásra, akkor ő is beadta szakmai elképzeléseit tartalmazó anyagát. Jelentkezését azért utasította el az egyháztanács, mert az intézet vezetését mindenképpen férfikézbe akarták adni.¹⁰

Arra, hogy Pesten nem érezte igazán jól magát abból következtethetünk, hogy a sikertelen debreceni próbálkozás után nem maradt sokáig a fővárosban. 1875-ben Szatmárra került, ahol a Protestáns Leánynevelő Intézet igazgatói székét foglalta el. Szatmáron öt évet töltött, majd élete következő szakaszában állami szolgálatba lépett. 1880-1885 között Újpesten, majd 1885-1887 között Ceglédre tanított polgári iskolában. Az Újpesten töltött évek alatt ismerkedett meg a volapük nyelvvél, Ceglédre pedig már „*mint ismert író, ifjúsági író, szerkesztő, műfordító, a nőnevelés apostola*” érkezett.¹¹ 1885. november 1-jén a helyi Nép kör zeneestélyén tartott nagy sikerű felolvasást, amelyben megköszönte, hogy befogadta a város közössége.¹² Azonban ebben a városban sem maradt sokáig, két évvel később már a Pozsony közelében lévő Somorján tanított.

Ezekben az években is folytatta irodalmi munkásságát. Bár *Az illem könyve* című munkája vált a leginkább ismertté, ő maga a 25 éves pedagógusi

⁹ KALOCSA Róza levele Géresi Kálmánhoz 1874. II. 14. R1522/110

¹⁰ MERVÓ Zoltánné: A debreceni leányiskolák történetének főbb kérdései a XIX. század második felében.

In: GAZDAG István (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, Debrecen, 1975. 25-53. 47.

¹¹ SZABÓ Alfréd: Családi boldogság és a fecsegő barátok www.cegledipanorama.hu/index.php/magazin/historia/2212-csaladi-boldogsag-es-a-fecsego-baratnok.html

¹² Leányvilág, 1885/23, 356-359.

működése emlékére megírt *A családi boldogság* című művét szánhatta munkássága megkoronázásának, amely 1890-ben jelent meg Budapesten. Ebben kifejtette meggyőződését, miszerint „*országunk boldogulása nagyrészt a nőktől függ.*”¹³ Alaptételét azzal indokolta, hogy az asszonyok kezében van a romló erkölcsök és szegényedő nemzet bajaira segítséget jelentő három orvosság. Ezek a gyógyszerek a vallásosság, amely megóv az erkölcsi süllyedéstől, a munka, amely megélhetést biztosít és a takarékoság, amely képes felvirágoztatni a nemzetet. A családi boldogság két veszélyes ellensége a szegénység és a betegség. Az első ellenszorgalommal és takarékosággal lehet felvenni a harcot, a másodiktól a mértékletesség, testápolás, az egészség kímélése óv meg. A könyv négy fő része közül az elsőben a családi boldogság előfeltételeit veszi sorra, majd szózatot intéz olvasóihoz, külön a leányokhoz és a fiatal asszonyokhoz. A második egység a lakás rendben tartásának módszereit veszi sorra a berendezéstől kezdve a rend és tisztaság fontosságának méltatásán keresztül a lakást hangulatosabbá, barátságosabbá tevő díszítésekig. A könyv következő nagy egysége a táplálkozásról szól. Az egyes alapanyagok jellegzetességeit, felhasználási lehetőségeiket, előnyeiket és lehetséges veszélyeiket sorolja fel. Arról is részletekbe menően szól, hogyan kell eltartani majd elkészíteni az egyes élelmiszereket. Az utolsó fejezet a ruházat címet viseli. Nem csupán az öltözködés íratlan szabályait veszi sorra, az ágyneműtől a függönyön át a terítőig minden lakástextília ebben a fejezetben szerepel. Beszerzésük, tisztításuk, rendben tartásuk fortélyaival ismerteti meg az olvasót. Mondanivalója hangsúlyozására gyakran idéz klasszikus költőket, írókat. Újra és újra hangsúlyozza, hogy a takarékoság a családi boldogság egyik fő feltétele. „*Soha se vásárolj semmit, míg meg nem gondolod, vajjon nem volna-e nélkülözhető. Meggondolatlanul pénzt kiadni annyi, mint utcán elszórni.*”¹⁴ A könyv hangvétele minden esetben személyes, bátorító. A személyes hangnemet, az anyáskodó gondoskodást a könyv ajánlása teszi érthetővé, mely szerint elsősorban volt tanítványaira gondolva, nekik foglalta össze mindazokat az ismereteket, amelyekre a háziasszonynak a családi boldogság elérése érdekében érdemes odafigyelnie. „*Tanítványaimnak huszonöt éves tanítói működésem emlékére (1864-1889) Fogadják e könyvecskében az életre nézve legnemesebb és legdrágább kincset, mit szeretettel nyújt nekik tanítójuk: Kalocsa Róza*”¹⁵ Az nem világos, hogy miért tekintette az 1864-es évet pályája kezdetének, mikor már 1859-ben tanítóként jelentkezett a Debrecenben meghirdetett állásra. 1864 azért lehetett fontos esztendő számára, mert ebben az évben nevezték ki a pesti református felső leányiskola igazgatónőjévé. Talán innentől számította pályafutása valódi kezdetét.

A gondoskodás, féltő szeretet, mindenre kiterjedő figyelem azok a jellemzők, amelyek visszaköszönnek a debreceni évek gyakorlatában is. Internátus-igazgatóként így írt tanítványaival való kapcsolatáról: „*A velök való folytonos foglalkozás és beszélgetés, intés, buzdítás által kedélyökben igyekszünk fölvirágoztatni a vallásosságot, a hazaszeretetet és a szülők s többi családtagok iránt való gyengéd, áldozatkész és őszinte igaz szeretetet. Megösmertetjük velök az*

¹³ KALOCSA Róza: *A családi boldogság (mindenrendű asszonyok és leányok számára)*. Franklin, Bp. 1890. 6.

¹⁴ KALOCSA Róza: *A háziasszony könyve*. Franklin, Bp. 1927 161.

¹⁵ KALOCSA Róza (1890)

életben reájuk váró komoly kötelességeket. Igyekszünk őket legjobb tudásunk szerint takarékosagra, rendszeretetre, tisztaságra és illedelmes magaviseletre szoktatni.¹⁶ Ennek érdekében mindig együtt étkezett a növendékekkel, és kiemelt figyelmet fordított a testi nevelésre, amelybe a torna és a téli korcsolyázás mellett beletartozott a tánc és a kertészkedés is. „A zöldséges ágyakkal való bánásmódot együttesen tanulták, míg virágágya külön volt minden bennlakó leánykának.”¹⁷

A *bibliás asszony* című elbeszélésének megjelenésekor már Debrecenben élt, és a Dóczy Intézet internátusának vezetője volt. A történet önéletrajzi ihletettséget sejtet. A kiválóan felkészült, tanítványai által rajongva szeretett, de alkoholproblémákkal küszködő öregedő falusi tanító és rendíthetetlen hitű felesége házasságából egyetlen gyermek születik. A felnövekvő Rózsika még kisgyermekként gyakran helyettesíti apját annak „betegeskedései” idején, majd a szülői példa és az iskolai pozitív élmények hatására tanítónő lesz belőle. Az önéletrajzi jelleg egyértelmű, hiszen maga Kalocsa Róza hivatkozott büszkén arra, hogy apja betegeskedései idején őt helyettesítve szerezte első pedagógiai tapasztalatait, és akkoriban született meg benne a tanítói pálya iránti vágy.

1898-ban, ugyancsak Debrecenben Sz. Nagy Sándor álnéven írta A *latorczavölgyi pap* című novellafüzért, amelynek főhőse és az író között szintén sok közös vonás figyelhető meg. A novellák többsége az állatok védelmére buzdítja a gyermek olvasókat, de a mesélő főszereplőről a kerettörténetből a következők derülnek ki: Egy ifjúkori szerelmi csalódás után a rábízottak boldogságát a sajátjánál fontosabbnak tartja. Eredményes nevelőmunkát végez. „A gyermekek egész lélekkel csüggnék rajta áhítatosak a templomban, szorgalmasak az iskolában és engedelmeseek otthon.”¹⁸ Ifjúkorában gazdasági tanulmányokat folytatott, mely nagy hasznára van munkájában. Ahogyan a hőse, a könyv szerzője is több idegen nyelven beszél, többek között németül és franciául. Sajat anyagi szükségleteivel nem törődik, fiatal korától bátran vállalkozott újításokra. További párhuzam, hogy a pedagógiai vénával megáldott pap is nagy jelentőséget tulajdonít a kertészkedésnek. „Azelőtt Latorczavölgyben nagyon sok jó talajú földet műveletlenül hagytak, legfőljebb legelőnek használták. A lelkész csakhamar belátta, hogy a vidék nagyon alkalmas a gyümölcsstenyésztésre. (...) Ekkor aztán faiskolát alapított és meghatározott időben türelmesen tanítja az iskolából kikerült gyermekeket a faültetés és nemesítés különböző fogásaira mindaddig, míg azok azt teljesen meg nem értik.”¹⁹

Érdeklődésének újabb területe, munkásságának következő vonulata, amelyet érdemes külön egységben tekinteni át, az a nyelvekkel való foglalkozás. Pályája során német, francia, angol nyelveket tanított, sőt nyelvkönyveket is írt a tanulóifjúság számára ezekhez a nyelvekhez. Bár későbbi írásaiból, a róla közölt adatokból nem derül ki, de ha valóban Aradon végezte a tanítóképzőt, ahogyan ezt az életrajzok írják róla, ezt román nyelven kellett tennie, mivel a század közepén magyar nyelvű tanítóképzés nem volt Aradon. A legműveltebb asszonyok körében a legfontosabb élő európai nyelvek ismerete nem volt egyedülálló a kor-

¹⁶ A Debreceni Ev.Ref. Felsőbb Leányiskola értesítője az 1896/97-es iskolai évről 71.

¹⁷ A Debreceni Ev.Ref. Felsőbb Leányiskola értesítője az 1896/97-es iskolai évről 60.

¹⁸ SZ. NAGY Sándor (Kalocsa Róza): *A latorczavölgyi pap*. 1906, Franklin 15.

¹⁹ SZ. NAGY Sándor (Kalocsa Róza) (1906).

ban. Az azonban cseppet sem volt magától értetődő, hogy a volapükkel, az eszperantót megelőző mesterséges nyelvvel is közeli kapcsolatba került. A volapük egy német katolikus pap, Johan Martin Schleyer találmánya volt. 1879-ben publikált egy tervezetet olyan nyelvről, amely nem valamelyik nagy európai nyelvre épül, hanem teljesen új, mesterséges alkotás. A következő évben, 1880-ban jelent meg az első volapük nyelvkönyv. Az „*egy emberiség-egy nyelv*” elképzelést sokan tartották vonzónak a világ számos országában. A mozgalom fénykorában 40 országból mintegy 200.000 követője volt. 1887-ben Volapük Akadémiát is alapítottak. Magyarországon is voltak támogatói a kezdeményezésnek. Ismertetések, cikkek, szógyűjtemények és nyelvkönyvek jelezték, hogy sokan látták a jövő közvetítő nyelvét a volapükben. Az új nyelv legjelentősebb magyar terjesztői a katolikus pap-tanár Gebaur Izidor, a keleti nyelvek tudósa, Pozder Károly, valamint Bánfi György voltak. A szakirodalom nem említi meg Kalocsa Róza nevét. Ez annál is érdekesebb, mivel Pozder Károly ismertetése az új nyelvről 1886-ban jelent meg az Egyetemes Filológiai Közlönyben, Gebaur Izidor nyelvkönyve 1887-ben Pécsen. Kalocsa Róza évekkorábban, mindössze két esztendővel az új nyelv megjelenése után adta ki 1882-ben Obhlidálféle volapük nyelvtanát Nagy Lajos (más forrás szerint Sz. Nagy Sándor) álneven, majd ugyancsak ezen a néven adta ki az Obhlidálféle volapük mondások és szók gyűjteményét. Annak, hogy Kalocsa Rózát nem tartja számon a magyar volapük irodalom két fő oka lehet. Egyik az, hogy az álnevek támogatása nem könnyítette meg a szerző beazonosítását a kortársak számára, másrészt az is igaz, hogy ezek nem eredeti művek voltak, hanem a neves volapük nyelvész, Moritz Obhlidal munkáinak fordításai. Ezzel együtt letagadhatatlan tény, hogy Kalocsa Róza az elsők között ismerte fel az új nyelvben rejlő lehetőségeket, és évekkor megelőzte azokat a férfiakat, akik szintén fontosnak tartották egy új világnyelv megteremtését és elterjesztését Magyarországon. A volapük történetéhez hozzátartozik, hogy mindössze tíz évig tartott a mozgalom terjeszkedése, mert az új nyelv, a sokkal egyszerűbb eszperantó kiszorította. A volapük nyelv pártfogói lelkes eszperantisták lettek az 1890-es évektől kezdődően. Mindezek alapján levonhatjuk a következőt: Kalocsa Róza nem csupán saját korának legsokoldalúbb, élő idegen nyelveket legjobban beszélő asszonyai közé tartozott, de széles látókörének és rugalmas hozzáállásának következtében a férfiak többségét is megelőzte az új mesterséges nyelv, a volapük előtt álló lehetőségek felismerésében.

Kalocsa Róza alakjával, munkásságával összességében is kevés írás foglalkozik, és az általam megismertek közül egyik sem tesz említést felnőttképzési koncepciójáról. Pedig saját korában egyik úttörője volt a felnőttoktatás ügyének is. 1885-ben így írt: *„Ne csak a jövő emberöltőnek javán fáradozzunk, ne feledjük el, hogy a jelenben élő emberek között is hányan szeretnénk öreg napjaira örömet s meglegedett pillanatokat, ha megnyitnók előttük a szellemi élet előcsarnokait. (...) De vegyük számításba még azon tényezőt is, hogy a felnőttek oktatása által a jövőnek is hintünk el magot, mert ha a szülők önmagukon tapasztalják a tanulás hasznát, közvetlenül megismerik az iskola célját, akkor nem kell őket bírói karhatalommal kényszeríteni arra, hogy gyermekeiket iskolába küldjék. Tehát ne mellőzzük a felnőttek oktatását sem!”*²⁰ A felnőttoktatás kérdése a reformkorban került először a szélesebb nyilvánosság elé. Széchenyi

²⁰ KALOCSA RÓZA: Felnőttoktatásról In: Leányvilág 1885/23 359.

István gróf (Világ, 1831), Wesselényi Miklós báró (Balítéletekről, 1833) és Vajda Péter (Elv és irány, 1841) is sürgette a felnőttek oktatásának komolyan vételét. Bár az 1868. évi Népiskolai Törvény az egész országban bevezette a tankötelezettséget, ez csak korlátozottan valósult meg a gyakorlatban. Az iskolázatlan tömegek hatalmas műveltségbeli hátrányainak csökkentésére az iskolán kívüli népművelés megszervezése tűnt kézenfekvő megoldásnak. Az 1870-ben kiadott felnőttképzési rendelet sem hozott azonban áttörést, a helyi szintű kezdeményezések általában elszigeteltek maradtak. Ebben a helyzetben a 19. század utolsó évtizedeiben időről-időre jelentek meg olyan írások, amelyek a felnőttképzés fontosságáról vagy éppen annak akadályairól szóltak. Ezek a művek leggyakrabban az erkölcsi neveléssel, valamint a háztartással, családi gazdálkodással, alapvető higiéniaiával, valamint a gyerekneveléssel foglalkoztak. Kalocsa Róza ilyen területen végzett munkásságának az volt a sajátossága, hogy elsősorban a háziasszonyok képzése, a nőnevelés állt érdeklődése középpontjában. Egész munkásságát jellemezte, hogy tanítványai életét igyekezett továbbkísérni akkor is, mikor az iskola kapui végleg bezáródnak mögöttük. Ennek egyik eszköze volt irodalmi munkássága. Egész életművét meghatározta az a szándék, hogy az elméleti ismereteket a gyakorlat, a mindennapi élet szolgálatába állítsa. Ebben a törekvésében az elsők között volt saját korában. Az idő őt igazolta. 1895-ben létrejött létre a Magyar Gazdaszövetség, azzal a céllal, hogy a mindennapi életben jól hasznosítható ismereteket adjon át a falusi gazdáknak.

Ebben az összefüggésben vizsgálva Kalocsa Róza kertészkedés iránti vonzalma nem csupán személyes kedvtelés, hanem felismerése annak, hogy a kertművelés kiválóan alkalmas eszköz a felnőttoktatás, elsősorban a nőnevelés területén. Mert Kalocsa Róza nemcsak műkedvelő kertész, hanem a kertművelés ügyének lelkes szószólója is volt. Ezt bizonyítja, hogy a Debrecenben töltött évek alatt gyakran publikált *A kert* című kertészeti szaklapban is. 1895-1901 között évente három-négy írása jelent meg. Egyrészt a kertészkedésnek az esztétikai nevelésben betöltött szerepét emelte ki, másrészt saját és környezetének tapasztalatairól számolt be. Több írásából is következtethetünk szociális érzékenységére. Vitába szállt például azzal a gyakorlattal, hogy a fiatal lelkészeket kertészkedésre tanítják, hogy a gyülekezetnek adják tovább mindazt, amit elsajátítottak. Kalocsa Róza ezzel szemben azt a meggyőződést képviselte, hogy a nőket kell megtanítani a kertészkedésre, hiszen azért van annyi parlagon hagyott föld, mert a férj elfárad a munka után, és nincsen ereje a kertben dolgozni. Az asszonnak lenne energiája, viszont nem ért hozzá.²¹ Ezért tartotta fontosnak az elméleti tárgyak mellett a kertészkedést is. Szociális érzékenységét és szociográfiai érdeklődését egyaránt bizonyítja *A hasznavehetetlen föld* című írása. Ebben arról számolt be, hogy Körösfalva földjei éveken keresztül parlagon heverték, mert minden évben előtötte őket a Körös. A faluba kerülő fiatal tanító azonban gátat épített, majd a gát tetejére eperfa csemetéket ültetett, ami megtartotta a gátat. Az így megvédett területre gyümölcsfákat ültetett. Mikor Kalocsa Róza hallott a történetről, felkereste a falut, és beszámolt tapasztalatairól.²²

Az 1893-1901 közötti tanév végi értesítők szerint debreceni éveiben az internátus vezetése mellett tanított magyar, német, francia nyelvet, egészségtant,

²¹ KALOCSA Róza: *Kiáltó szó a pusztában*. In: *A kert*, 1900/9. 281-283.

²² KALOCSA Róza: *A hasznavehetetlen föld*. In: *A kert* 1898/14. 582-584.

gazdaságtant is, emellett osztályfőnök is volt. Pedagógiai elveinek Debrecenben való megvalósítására nem maradt sok ideje, hiszen 1901. február 16-án este örökre véget ért tanítói tevékenysége. A tanév végén megjelent iskolai értesítő búcsúztatója hosszan sorolta érdemeit: *„Kalocsa Rózának, internátusunk igazgatónőjének mint honleánynak, mint egyháza buzgó tagjának, mint neveléstani írónak, mint első okleveles magyar tanítónőnek, ki a nőnevelés terén 37 évig jótékonyan munkálkodott, s ebből hét évet felsőbb leányiskolánkban töltött nagy buzgalommal és jóakarattal, mint figyelmes, előzékeny kartársunk”*²³ emléket megőrzi az iskola közössége. Ám nemcsak az iskola búcsúzott neves tanárától, a Kert című lapban is jelent meg nekrológ róla. *„Kalocsa Róza elhunytával a kertészetnek és különösen a kertészeti szakoktatásnak nagy vesztesége van, mert Kalocsa Róza nemcsak maga szerette a virágot, hanem megkedvelte számtalan növendékeivel, és praktikus kertészetre oktatta és szoktatta őket.”*²⁴

Kalocsa Róza sokirányú tehetségét szerteágazó munkássága bizonyítja. Sikeres tanítói és intézményvezetői tevékenysége mellett több mint 20 önálló kötete jelent meg. Pedagógiai munkássága is sokrétű volt. Kezdetben tanító, később igazgató, majd internátusvezető volt. Tanított magán, egyházi és állami iskolákban. Jelentős nevelő hatást tulajdonított a kertművelésnek, a virágos és veteményeskertek ápolásának, de vezetett kézimunka szakkört is. Tanítványai számára írt illem és szakácskönyvet, valamint a családi boldogság elérése és megtartására életvezetést segítő könyvet is. Sokirányú tehetségét egyetlen cél, a nevelés, ezen belül elsősorban a leány és nőnevelés érdekében bontakoztatta ki. Részletesen nem fejtette ki nevelői hitvallását, de elszórt utalásokból és főleg munkássága mozaikdarabjainak összeillesztéséből megtudhatjuk mindazt, amit a neveléssel kapcsolatban igazán fontosnak tartott. Ízig-vérig protestáns, református pedagógus volt. Ugyanazt tanította és élte meg, amit a Debreceni Egyetemen kialakult pedagógiai iskola meghatározó alakjai egy-két évtizeddel halála után elméletileg is megalapozva kifejtettek. Tankó Béla akár Kalocsa Rózára is gondolhatott, amikor arról írt, hogy a nevelés egyetememes emberi értékek megvalósítását jelenti, azonban ezen értékek nem sajátíthatók el iskolás korban, megélésük egész életre való feladatot jelent. A tanszék élén Tankót követő Mitrovics Gyula még konkrétabban fogalmaz: A nevelés célja a „tisza humanitás”, azaz a folyamatosan és fokozatosan „krisztusképűvé formálódó ember” kiművelése. Ki nem mondva ezek a nevelési elvek határozták meg néhány évtizeddel korábban Kalocsa Róza munkásságát is. A modern pedagógiai szakirodalom szerint a jó pedagógust az jellemzi, hogy komolyan veszi munkáját, szereti és elfogadja tanítványait, jó szervező és átlag feletti kommunikációs képességekkel rendelkezik.²⁵ Kalocsa Róza ilyen volt. Születésének 175. évfordulója jó alkalom arra, hogy felidézzük egy saját korában ismert és elismert, körülményeivel sokat küszködő sokoldalú nevelőnő alakját. Elkötelezettsége, hivatásszeretete, felkészültsége ma is alkalmassá teszi arra, hogy példaképpül szolgáljon a késő utódok számára.

²³ A Debreceni Ev.Ref. Felsőbb Leányiskola értesítője az 1900/1901-es tanévről 107.

²⁴ A kert 1901/5 156.

²⁵ SMITH, M.Daniel.: Educational psychology and its classroom applications Allyn Bacon Boston-London-Sydney 1975.

Irodalom

A Debreceni Ev. Ref. Felsőbb Leányiskola Értesítője az 1896/97-es iskolai évről
Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története* MRE Sajtóosztálya, Bp. 1988.

Debreceni Protestáns Lap 1901/8. 123.

Deptner Tibor: *A Magyar Gazdaszövetség és a falusi szabadtanítás 1896-1920*
Szabad Lyceum, Bp. 1921.

Fábri Anna (szerk.): *A nő és hivatása* Kortárs, Bp. 1999.

Fogné-Hentaller Mariska: *A magyar írónőkről* Bp. 1889.

Kalocsa Róza: *A bibliás asszony* (k.n.) Bp. 1895.

Kalocsa Róza: *A családi boldogság* Franklin, Bp. 1890.

Kalocsa Róza: *A családi boldogság* Franklin, Bp. 1927.

Kalocsa Róza: *A latorczavölgyi pap* Franklin, Bp. 1906.

Kalocsa Róza levele Géresi Kálmánhoz TTREL 1874. II.14. R1522/110

Kalocsa Róza (szerk.): *Leányvilág* 1885.

Mervó Zoltánné: *A debreceni leányiskolák történetének főbb kérdései a 19. század második felében* In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* Debrecen, 1975. 25-53.

Nagy Lajos (Sz. Nagy Sándor) /Kalocsa Róza/: *Obhlidalféle volapük nyelvtan*
Bp. 1882.

Smith, M. Daniel: *Educational psychology and its classroom applications* Allyn Bacon Boston-London-Sydney 1975.

Báró Eötvös József arcképe

Mikonya György

EÖTVÖS ÉLETMŰVÉNEK KITELJESÉDÉSE – A PAEDAGOGIUM

Bevezetés

Maga a *paedagogium* elnevezés nyelvi formáját és tartalmát tekintve is többféleképpen ismert a szakirodalomban. Egyik legelső említése a középkori egyetemekkel van kapcsolatban „paedagogium”-ként említve. Ez nem önálló intézmény, hanem a különböző nációknak otthont adó hospiciumokban, a magasabb szintű tanulmányokra felkészítő latin nyelv gyakorlására szolgáló kurzusok elnevezése, ahol általában a tudásban előrébb tartó baccalaureusok oktatták képzetlenebb társaikat.¹ Pedagogium névvel illetik a pietizmus fellelgyáraként ismert Francke által alapított hallei komplex intézményrendszert is. Ebben a komplexitás a fő hangsúly, hiszen az árvaházat, népiskolát, internátust, polgári iskolát, reáliskolát, gimnáziumot, tanítóképző szemináriumot, többféle műhelyt és könyvtárat magában foglaló egymásra épülő rendszerről van szó. A Pestalozzi által alapított alapvetően a népoktatást szolgáló intézményekre még jellemző volt a „házi-ipar” műhelyeinek megteremtése, amelyek révén megélhetési lehetőséget találhattak az iskolából kikerült növendékek. *Diesterweg* berlini pedagógiuma leginkább azért bírt jelentőséggel, mert egyfajta akadémiaként nemcsak elemi, hanem polgári iskolai tanárképzést is nyújtott és a végzett tanárok számára továbbképzési lehetőséget biztosított. *Diesterweg* az elméleti és a gyakorlati képzés összekapcsolásának apostolaként mindenütt azt hirdette, hogy „a tanítóképezde csak annyit ér, a mennyit a gyakorló iskolája.”² A *paedagogium*hoz mint intézményhez, mindig szervesen hozzátartozott a gyakorlóiskola kiemelt szerepének hangsúlyozása. Az 1868-1881 között *Friedrich Dittes* vezetésével működő bécsi *Paedagogium* egyfajta minta lehetett a budai állami tanítóképző leendő igazgatója *Gyertyánffy István* előtt is. *Dittes* az irányítása alá tartozó 30 népiskolában hatékony népiskolai módszertant fejlesztett ki, amit *Gyertyánffy* magyar viszonyokra adaptálva felhasználta a budai képző fejlesztése során. *Dittesnek* a felvilágosodás gondolköréből eredő radikális vallásoktatásra és teljes vallásszabadságra vonatkozó nézetei érthető módon csak részben találtak visszhangra Magyarországon, a tanítóság helyzetének javítását szolgáló javaslatai viszont komoly érdeklődést keltettek.

Gyertyánffy felhasználva az elődök tapasztalatait, az eötvösi hagyaték realizálójaként az összes népoktatási intézményt magába foglaló intézményrendszert képzel el, ami egészen új koncepció a magyar viszonyok között. „Az új fogalomhoz új kifejezés is kell [írja]...mert a hosszú uszályú elnevezés a fogalomra nézve valóságos forgalmi akadály. Keresni kell hozzá egy alkalmas kifejezést. Mi

¹ RÜEGG, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa Bd. 1: Mittelalter*. Verlag C. H. Beck München, 1993. 24.

² GYERTYÁNFFY István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. 1873/74 – 1880/81. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp. 1882. 64.

sokat törtük már a fejünket rajta, de egyelőre nem tudnánk jobbat ajánlani, mint ezt: *Pädagogium*.”³

Gyertyánffy István tehát kezdetben még németes hatásra „*Pädagogium*”-ként, később pedig „*Paedaogium*”-ként említi az általa létrehozott ugyancsak komplexitásra törekvő komplex intézményt. Szinonimaként alkalmanként előfordul a „*népoktatásügy főiskolája*” elnevezést is.⁴

A paedagogium létrejötte és működése

Az oktatás fejlesztését munkássága lényegének tekintő Eötvös József második minisztersége idejére érkezettnek látta az időt ahhoz, hogy gyökeres változtatásokat kezdeményezzen az ország közoktatási rendszerében. Ő maga jogász lévén a legalaposabban a törvényi szabályozás alapjainak megteremtésével bajlódott, nem kis küzdelmet folytatva az országgyűlésben. Kiváló és széles látókörű gondolkodóként hamar felismerte, hogy a közoktatás szakmai feladatainak megoldásához speciális és rendszerezett ismeretekre van szükség. Eötvös minden kínálkozó alkalmat megragadott az oktatási rendszer modernizálására, még akkor is, ha nem voltak meg ennek fejlesztéséhez az összes feltételek. Ennek a koncepciónak az egyik eleme a külföldi közoktatási tapasztalatok összegyűjtésének igénye. E célból *Eötvös József* elérte, hogy néhány tehetséges ifjú ember - így például *Dezső Lajos*, *Emericzky Géza*, *Gyertyánffy István*, *Kiss Áron*, *Verédy Károly*.⁵ Később *Bartalus István* is egy-két éves tanulmányútra induljon Nyugat-Európa országaiba. A külföldi tapasztalatokat szerzett személyek később a hazai pedagógiai közelet ismert szereplőiként tűnnek fel. A külföldet járt személyek vitáiból és nézeteik találkozásából összeálló értelmezési keret a korszak érdekes még további kutatást igénylő összefüggéseit tárhatja fel, főleg azért, mert némelyikük személyre szabott feladatok és megfigyelési szempontok alapján járta a külföldi iskolákat. Eötvöst ezen intézménylátogatások hasznosságáról saját tapasztalatai is meggyőzhették, hiszen a kor szokásai szerint egyetemi képzettségét ő maga is egy tanulságos és részben dokumentált európai tanulmányi úttal zárta le.

Az állami tanítóképzés megszervezésének kezdetén több sajátos problémát kellett orvosolni. Az egyik alapvető gond a tanítóképzést potenciálisan ellátó oktatók szakmai-pedagógiai képzettségének sokféleségében rejlett. A hagyományos iskolamesteri szereptől a jó nevelő karakterének felvázolásával, a munkáját igazi hivatásnak tekintő tanító eszményének megszületése a képzési rendszer változásainak jegyében zajlott.⁶

A felekezeti képzőkben teológusok, papok, lelkészek, okleveles középiskolai és polgári iskolai tanárok és a gyakorlatban eredményesnek bizonyult iskolamesterek oktattak. Ez a heterogenitás értelemszerűen nem tette lehetővé az egységes képzést. Mindezt tetézte még, hogy az egymástól távol fekvő tanítóképző

³ GYERTYÁNFFY, 1882. 130.

⁴ GYERTYÁNFFY István: *A Paedagogium*. Adatok a polgári iskola és a polgári iskolai anárképzés kérdéseinek tisztázásához. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp. 1913. 7.

⁵ TÓTH Gábor: *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története*. Apponyi Kollégium. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 1996. 14.

⁶ Dombi Alice: *Tanítók és tanítóképezdek*. In: *Emlékezzünk régiokról. Tanulmányok a XIX. század nevelési törekvéseiről*. APC-Stúdió, Gyula, 1998. 108.

intézetek – kezdetben megfelelő összefogó szervezet (egyesület, szövetség) hiányában – nem ismerték egymás munkáját, nem volt közöttük összekötő kapocs.⁷ Amit egymásról megtapasztaltak, az jó ideig leginkább a hiányosságok jegyzékét gyarapította, ugyanis kezdetben általános gyakorlattá vált, hogy az erősebb, magasabb követelményeket támasztó intézményekből a kevésbé szigorú képzőhelyekre vándoroltak a kétéves gyakorlat utáni tanítói képesítő vizsgára jelentkezők. A nehézségeket fokozta, hogy az egységesítéshez semmilyen forrás sem állt rendelkezésre. Eötvösnek és munkatársainak heves országgyűlési szócátákban kellett szolid anyagi forrásokról gondoskodniuk. Mindez előfeltételezte egy viszonylag csekély anyagi eszközökkel megvalósítható, de központi helyen található, lépcsőről-lépcsőre felépíthető intézmény létesítésének gondolatát, ha találnak erre megfelelő környezetet és erre alkalmas vezető személyt. Ezek a tényezők jelentették a Paedagogikum elgondolásának előfeltételeit.

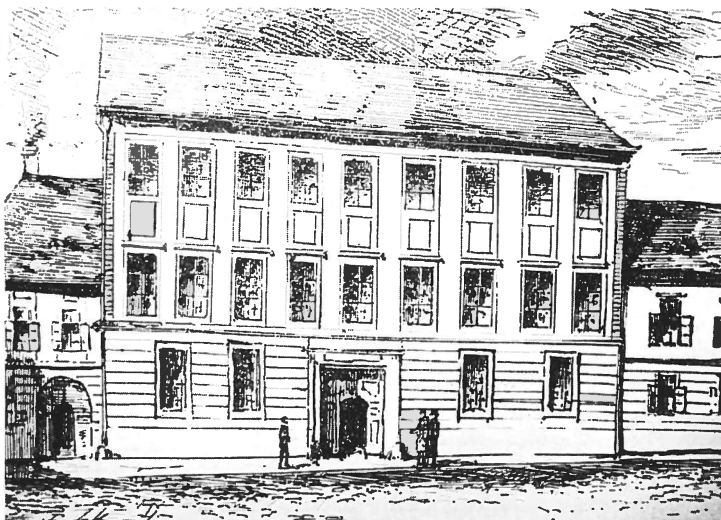
A magyar viszonyok és az eltérő gazdasági-társadalmi körülmények nem tették lehetővé egyik nyugati minta tiszta követését sem, de *Eötvös* érdeklődéssel olvasta és hallgatta tanácsadói – leginkább *Gönczy Pál* – külföldi tapasztalatok hasznosításával kapcsolatos javaslatait. *Gönczy Pál* hívta fel a miniszter figyelmét a fiatal *Gyertyánffy István* személyére, aki nagyon szakszerűen, jó stílusban és elemző hangvételben számolt be külföldön szerzett benyomásairól. *Gyertyánffy* előzetes felkészülése során, koncepciózusan megtervezte külföldi útját, a meglátogatandó intézetek egymásutánosságát, a megfigyelendő pedagógiai jelenségeket. (Dombi 2003. 163-164.o.) *Gyertyánffy* Svájcban járva megismerkedett Zolikonfenben *Thomas Scherr* munkásságával a zürichi népoktatásügy ismert reformátorával, valamint életre szóló barátságot Bernben *Rüegg* tanítóképző intézeti igazgatóval. *Gyertyánffy* külföldi tapasztalatokból levont következtései igen közel álltak Eötvös elgondolásaihoz, ezért szerette volna megbízni a budai képző vezetésével, de *Gyertyánffy* ezt ekkor még nem vállalta. Ennek pedig két oka volt: egyrészt folytatni kívánta külföldi tanulmányútját a német intézmények – Drezda, Gotha és főleg Diesterweg berlini szemináriumának meglátogatásával, másrészt *Gyertyánffynak* tudomása volt a budai képzőben kialakult, az ottani tanárok közötti konfliktusról. Ezzel magyarázható, hogy 1870-ben inkább a székelykereszturi állami tanítóképző igazgatói tisztségét vállalta el. *Gyertyánffy* beváltva a hozzáfűzött reményeket már 1872-ben javaslatokkal áll elő a tanítóképzés reformjára vonatkozóan. Ebben javasolja a képzés négy évre emelését, mert szerinte az első évet a hiányos előképzettség miatti felzárkóztatásra kellene szánni, a neveléstani tárgyak oktatásánál pedig a neveléstörténet oktatását a negyedik évfolyamra hagyná. Trefort Ágoston – a pártfogó *Gönczy Pál* javaslatára – 1873-ban újból meghívja *Gyertyánffy* Istvánt a budai királyi állami tanítóképző intézet igazgatói tisztségének betöltésére, aki ezúttal már nem tud és nem is akar kitérni e megtisztelő felkérés elől. A folytonosság jegyében azután 1898-ig, tehát 25 éven keresztül tölti be ezt a posztot.

A budai állami képző a *Gyertyánffy* által kezdeményezett belső szervezeti átalakítás nyomán hamarosan ténylegesen az ország központi, első tanítóképzőjévé vált, mintegy beteljesítve ezzel Eötvös szándékát, aki csak előkészíteni tudta

⁷ TÓTH 1996. 9.

ezt a koncepciót, de pénzügyi nehézségek és „az intézet első szervezésére hivatott egyénekben való csalódásai következtében (erről) le kellett mondania.”⁸

Gyertyánffy az eötvösi koncepció megvalósításának elkötelezett híveként nagy akaraterővel és magát teljes erővel a szervezőmunkának szánva kezdett hozzá a fejlesztéshez. 1874-ben az intézet megkapta a volt Politechnikum épületét a Várban, az Országház utcában, amihez gyakorlókertet is béreltek.

Az Országház utcai épület főhomlokzata

Az intézményfejlesztést gátló tényezők legalább két csoportra oszthatók. A legelső a *pénztelenség*, a megfelelő épületek és a felszerelés hiánya. *Gyertyánffy* ezen a téren rendkívül türelmes, hiszen tudja, hogy egyik napról a másikra nem, vagy csak ritkán lehet előrelépni, így az volt a taktikája, hogy nem annyira pénz, mint inkább telek és épületek egy részének bérlésére törekedett. Következő lépésként az így megszerzett ingatlanokhoz hozzáfejlesztette az intézményi szervezetet és a tartalmi tevékenységet, ezáltal ez a további bővítéshez, vagy a birtokláshoz már érvként szolgált, mert ezután már senki sem akarta vállalni egy prosperáló tevékenység megszüntetésének felelősségét. Ilyen technikával jutott az intézmény köztartáshoz (kollégiumhoz), kerthez, tanműhelyekhez. A köztartás a Spolarich-féle házban két tanári lakással indul, ezt először két diákszoba egészíti ki 12 növendék szállásával, majd 1876-ban a diákok birtokba veszik az első emeletet a legvégén pedig az egész villát és akkor már közel 60 fő lakik itt. Mindehhez kevés az igazgató aktivitása, tehetséges és hasonló szellemiséget képviselő kollégákra is szükség van, ez meg is valósult a Svájcból Magyarországra került *Weber Ede* személyében, aki jó gazdálkodási érzékkel segítette *Gyertyánffyt* az élmezőny, a gyakorlókert és az internátus megalapításában és működtetésében. *Weber Edét* balatonfüredi szeretetház igazgatói tisztéből – pályázati procedúra mellőzésével – hívták meg rendes tanárnak, a német nyelv, a könyvvitel és a „házi-ipar” oktatására.

⁸ GYERTYÁNFFY, 1913. 6-7.

A Paedagogium főiskolai jellegének általános elismertsége ellenére, mindvégig elemi iskolai tanítóképezdeként lett finanszírozva és csak az igazgatói leleményességen múlt, hogy nem csak fenn maradni tudott, hanem még folyamatosan fejlődött is.

A Spolarich-ház és a gyakorlókert

Néha többször is újra kellett kezdeni a fejlesztési folyamatot, egy alkalommal például a bérelt kertet például – miután a diákok azt szépen megművelték és rendbe hozták – jó áron továbbadta a tulajdonos.

A másik nehezítő tényező *a tanügyi bürokrácia meggyőzése* volt a helyesnek tartott célokról. *Gyertyánffy* ebben a tekintetben is igen leleményesnek bizonyult és változatos módszereket alkalmazott: „fáradhatatlanul ostromolta a minisztériumot, írta előterjesztéseit, emlékiratait, szervezte a küldöttségeket, kilincselte és előszobázott, s felhasználta a „Néptanítók Lapját”, amelynek 21 évig szerkesztője volt.”⁹ Kezdetben a legnagyobb gondja a három budapesti tanítóképzőt irányító nagyhatalmú testülettel az igazgatótanáccsal volt. Ennek „leszerelésére” számos módszert és érvet használt. Közülük a legnyomósabbnak a gazdasági indok bizonyult, mivel ezzel ténylegesen bizonyítani tudta a bürokratikus rendszer lehetetlenségét, lássunk erre egy példát.

„X Y köztartáson levő tanuló rendetlen, izgága, összepofozkodik lakótársával, ezért a felügyelő tanár a tanév visszamaradt két hónapjára az internátusból való kizárást javasolja. A hivatalos ügymenet ezzel az üggyel kapcsolatban a következő: a testületi határozatról jegyzőkönyv készül, ennek kivonata, az igazgató kísérő levelével (comitiva) amelyben az összes körülmény részletezve van, ezt az előterjesztést elküldik a tanfelügyelőhöz. Ő

⁹ MAGYARFALVY, 1969. 20-21. o.

a tények mérlegelés alapján kétféle javaslatot tehet: egyszer az egész ügyet az igazgatótanács legközelebbi ülésére viszi, vagy közvetlenül felterjeszti a minisztériumba a tantestületi határozat megerősítését kérve. A minisztérium irattározás és iktatás után visszaküldi rendelkezését a tanfelügyelőnek, aki ezt bejelenti az igazgatótanácsnak. Közben a két hónap már bőven eltelt. Az ügymenet költségeit vizsgálva - hiszen két hónapra számítva ez havi 2, azaz összesen 4 Ft. ösztöndíjról van szó - a következő kiadások keletkeznek. Az öt igazgatótanácsi tag napidíja fejenként 5 forinttal számolva már eleve 25 forint, amihez még hozzájön a számtalan jegyzőkönyv, másolat készítés, határozat, és a postázás költsége amit már meg sem lehet határozni.¹⁰

A fenti példa és további érvek hatására Gyertyánffy 1875-ben elérte, hogy saját igazgatótanácsa legyen. Erre az adott neki lehetőséget, hogy ugyanebben az évben megalakult az elemi és a polgári tanítóképző egységes tantestülete, megindult a háziipari oktatás és gyakorlóiskolát is létesítenek.

Gyertyánffy további különleges vezetői képessége a *spontaneitásból adódó lehetőségek felismerése*. Erre példa a polgári iskolai képzéshez szükséges tanműhelyek létesítése, amit a „semmiből” kellett elővarázsolnia. A koncepcionális alapot a svájci és a német minták adják számára, amennyiben ekkoriban fontossá válik, hogy az iparos polgárság számát gyarapítsák és ehhez intézményes alapot teremtsenek. Budapest, mint főváros eleve predesztinált erre a szerepre. A kezdő lépés ehhez egy műiparhoz értő szakember meghívása volt, de róla időközben kiderült, hogy a szakmai részt művészi színvonalon viszi, de a termékek eladásához, a kereskedelem megszervezéséhez nincs érzéke. A tanműhelyek pedig eleve úgy létesültek, hogy a produktumokat piacra kell vinni. A háziipari képzés részeként kosárfonást, gyékény és szalmafonást, kefe és ecsetkészítést, vas és rézsodronyból különféle eszközök készítését, könyvkötést, bőrmunkákat, papírmunkát és selyemgubó feldolgozást tanultak. A polgári iskolai tanítóképzésben asztalos, esztergályos, műasztalos munkákat végeztek. 1885-re már fa és fémipari tanműhelyek létesültek, sőt még gipszöntő műhellyel is rendelkezett a paedagogium. A fokozatosság jegyében az Országos Rajztanárképezdéből ide került a polgári iskolai rajztanárok képzése. 1886-ban a Paedagogiumba költöztették az Országos Tanszermúzeumot és Gyertyánffyt bízták meg ennek a vezetésével is. 1887-ben teljesült Gyertyánffy másik régi terve, ugyanis Trefort Ágost engedélyezte egy tanítóképző intézeti tanári képesítő tanfolyam indítását. Összességében a paedagogium a következő iskolatípusokat fogta össze:

1. állami népiskola, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorlóiskolája
2. állami tanítóképző intézet, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorlóiskolája
3. állami polgári iskola, mint a polgári iskolai tanítóképző intézet minta- és gyakorlóiskolája
4. állami polgári tanítóképző intézet a következő szakcsoportokkal

¹⁰ GYERTYÁNFFY, 1882. 93-94.

- a. Nyelv- és történettudományi szakcsoport
 - b. Mennyiség- és természettudományi szakcsoport
 - c. Ipari és rajzi (slöjd) szakcsoport
 - d. Zenei szakcsoport
 - e. Tornaszakcsoport
5. Tanítóképzési tanári tanfolyam.¹¹

Az igazgató tehetsége leginkább a tartalmi tevékenység iniciálásban, azaz konkrétan a *tantervfejlesztésben* mutatkozott meg és ezzel hosszú időre megalapozta az intézmény országos vezető szerepét. Az 1877-1882 között érvényes tantervben már számos újítást vezettek be, így például a mennyiségtan tárgy részeként könyvvitelt is tanítanak; a háziipari oktatás részeként kezdetben az egyszerűbb és olcsóbb anyagokkal végezhető munkákra – a szalma és gyékényfonásra, az egyszerűbb famunkákra koncentrálnak. A neveléstani tárgyak beosztásán is változtatnak az első évfolyamban antropológiát (test-és lélektant) a másodikban hospitálással egybekötött nevelés és oktatást, a harmadikban neveléstörténetet, valamint iskola-szervezettant tanulnak és a preparandisták gyakorló tanításán vesznek részt. 1882-ben egyébként *Gyertyánffy* javaslatát és tantervi koncepcióját elfogadva, a képzés idejét négy évre növelik és ezt alkalmazták minden tanítóképzőben. A képzési idő növelésének számos indoka ismer, ilyenek: kevés idő marad a tananyag feldolgozására; nem jut idő a főváros adta kulturális lehetőségek kihasználására sem; magában a gyakorlóiskolában eltöltött idő is kevés; a „házi ipar” gyakorlására is több időt kellene szánni. A négyéves képzésbe már igyekeztek tanfolyami szinten a minden falusi értelmiségi számára szükséges gyakorlati dolgokat is tanítani, ilyen a filoxera elleni védelem, a selyemhernyó tenyésztése, a méhészet, a kántorképzés és a tűzoltó tanfolyam.

Egy gondolat erejéig említést kell tenni *Gyertyánffy* *népiskolai módszertanáról*, azaz a *Kiss Áronnal* közösen írt monográfiájáról. (Gyertyánffy-Kiss 1902). Ennek a könyvnek a legfontosabb része a korabeli szöhasználat szerint „tanaloknak” nevezett módszerekkel foglalkozik. Ilyenek a közlő vagy dogmatikai, a kérdve kifejező vagy heurisztikai, a megmutató vagy deiktikus és az ismeretek megszilárdítására szolgáló tanalak. A módszertan óracentrikus felépítésű és ismerteti még a főbb didaktikai elveket, a tantervelmélet alapjait, a tanóra felépítésének elveit, a tanórátípusokat és végül a tanítási óra tervezésének lépéseit.

A tanítóképzés intézményesülését hatékonyan segítette a *Hetyey Gábor* szerkesztésében és a dévai állami tanítóképzési tanári kiadásában 1886-ban meginduló *Magyar Tanítóképző* című pedagógiai szakfolyóirat.

Összefoglalva megállapítható, hogy a paedagogium „az iskoláknak öt egymáshoz kapcsolódó olyan tagozatából áll, amelyek közül mindenik egyszersmind a felette álló tagozatnak az előkészítő iskolájául szolgálhat. E tagozatsor a következő: 1. elemi iskola, 2. polgári iskola, 3. elemi tanítóképző, 4. polgári iskolai tanítóképző, 5. tanítóképző tanári tanfolyam. Ezek együttevén két ciklust képeznek: a gyakorló iskolák és a tanító (tanár) képzők ciklusát. Az első ciklusból a tanulók kiléphetnek a paedagogiumon kívül álló közép – vagy szakiskolába is. A második ciklusból a növendékek aztán hajlamaiknak és képességeiknek megfelelően az intézet mindig egységes, harmonikus és tervszerű képzésének eredmé-

¹¹ GYERTYÁNFFY, 1913. 8.

nyeihez képest vagy mint népiskolai tanítók, vagy mint polgári iskolai tanárok, vagy végül mint tanítóképző intézeti tanárok léphetnek ki..”¹² Ideális körülmények között, ahogy ez néhány esetben realizálódott is, egy-egy diák 17 éven keresztül tanulhatott ebben az intézményben: elemistaként kezdete a tanítóképezdei tanárként fejezhette be itteni tanulmányait.

Mikrotörténetek a Paedagogium múltjából

Gyertyánffy személye egyértelműen meghatározó a Paedagogium szempontjából. Jelen esetben kezdetként azt vizsgáljuk, milyen előzmények alapján választották ki *Gyertyánffyt* a külföldi ösztöndíjra. Az életrajzi adatokból tudható, hogy az erdélyi polgári családból származó fiú egy tehetős birtokos gyermekével együtt tanult, mégpedig a birtokos család által foglalkoztatott házi tanítótól. A protestáns középiskola elvégzése után a kolozsvári orvosi-sebészeti főiskolán tanult három esztendeig, de érzékeny természete miatt nem tudta vállalni az orvosi hivatást. Folyékonyan beszélt németül, franciául és értett a zenéhez. 1856 és 1869 között a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium elismert tanára, ahol német nyelvet, történelmet, zenét és szépírást oktat. Innen 13 évig tartó tanári gyakorlat után kerül kiválasztásra a külföldi tapasztalatszerzésre.

A Paedagogium tantestületének létszáma az óraadókkal együtt nagyjából 30-35 fő között váltakozott. A Paedagogiumban tanulók létszáma a következőképpen alakult: az elemi iskolai tanítóképzőt 1873 és 1898 között évenként 60-80, a polgári iskolai tanítóképzőt 50-70 hallgató végezte el. Fontos tény, hogy a 19. század végén a polgári iskolák tanárainak mintegy 60 %-a került ki a Paedagogiumból. A tanítóképző intézeti tanári tanfolyamon 1874-ben mindössze három fő tett vizsgát és 1897-ig mindösszesen 34 fő járt erre a tanfolyamra. Ezzel együtt csaknem valamennyi akkori hazai tanítóképző igazgatója a Paedagogiumból került ki és ez a tény jelentősen megnövelte az intézmény tekintélyét. A Paedagogiumban végzetektől elvárták, hogy a nemzetiségek lakta vidéken is a hazafias nevelést erősítsék. A polgári iskoláknak pedig azt a feladatot szánták, hogy végzettjeik által bővídjön a magyar középosztály, és „innen csírázhatnak ki a legegészségesebben a magyar országos ipar.”¹³

Néhány név a budai képzőben végzetek közül hasznos lehet az országos kapcsolati háló felvázolásához: *Gálfi Ignác* – Miskolc, *Tóth József* – Szeged, *Seemann G.* – Szombathely, *Belóczy S.* – Késmárk, *Knyaskó Lajos* – Nagybecskerek, *Dancsházy G.* – Kassa, *Cseh Elek* – Homonna, *Halvax J. Lippán*, *Pfeifer I.* – Temesvár, *Niedermayer Gy.* – Újvidék, *Vaszary Béla* – Veszprém, *Schmiedt József* – Zalaegerszegen találta meg a helyét. De még a tanfelügyelők között is sokan kerültek ki innen, így *Farkas Sándor*, *Scherer Sándor*, *Hackl Lajos*.¹⁴ A nagyon precízen vezetett intézményi statisztikában részletekbe menően tájékozódhatunk a diákok felekezeti megoszlásáról, szüleik foglalkozásáról, származási helyükről, tanulmányi előmenetelükről és pályán való elhelyezkedésükről.

¹² GYERTYÁNFFY, 1913. 51.

¹³ GYERTYÁNFFY, 1882. 68.

¹⁴ GYERTYÁNFFY, 1913. 15.)

A Paedagogium egyfajta *mintaiskolát* is jelentett, sok tanfelügyelő felhasználta és kereste az itteni tapasztalatokat, esetenként konkrét tanácsot, javaslatot is kértek, ahogy ez megtörtént a kassai polgári iskolában felállítandó ipari tanműhely esetében. A vidéki tanítóképezdek diákjai és tanárai előszeretettel látogatták egymás intézményeit. A Paedagogium a fővárosi jelleg miatt különösen kedveltnek tekinthető, ilyenkor az itteni diákszálláson laktak a vendégdíákok és okatóik. Gyertyánffy többször panaszolja, hogy a vendégeket oly annyira lekötik a főváros nevezetességei, hogy alig szánnak időt az intézményre. Kivételként említi a bajai képzőt, amelynek növendékei dr. Bartsch Samu igazgató és Scherer Sándor segédtanár vezetésével oly kedvesnek bizonyultak, hogy köszönetként még hangversenyt is rögtönöztek a vendéglátók tiszteletére.

Érdemes megvizsgálni azt is, hogy milyen egy *tanítóképezdei tanári vizsgálat*. Ezen a Paedagogiumban végeztek, illetve azok a középiskolai tanárok vesznek részt akik, nem rendelkeznek tanítói végzettséggel. Ugyanis a rendes tanítóképezdei tanárrá történő kinevezés feltétele lenne ezen vizsga eredményes letétele. Ez a bizottság előtt tartandó vizsga írásbeli, szóbeli és gyakorlati részből áll. A jelöltnek az iskolai szervezetről, a rendtartásról, az iskolairányításról, a hazai és a külföldi szakirodalom ismeretéről és népiskolai módszertani tudásáról kell számot adnia. A vizsgatételeket és feladatokat egyébként részletesen tartalmazza az évkönyvek.¹⁵ A jelöltnek próbatanítást kell tartania a népiskolában és a tanítóképzőben is. Vizsgálják azt is, hogyan tudja a jelölt szervezni és vezetni a gyakorlati tanítást, hogyan vezeti a növendékek kölcsönös bírálatát, ő maga hogyan bírál, milyen instrukciókat ad a növendékek írásbeli munkáihoz, hogyan javítja a hospitálási naplókat.

1879-ben Székesfehérváron Országos kiállítást rendeztek, amelyen a Paedagogium is képviseltette magát. A korabeli viszonyokra és az intézményre is jellemző a kiállításra küldött tárgyak megismerése. Ezek a következők: „Mutatványok mindkét tanítóképezde írásbeli dolgozatai közül, nevezetesen anyanyelvi fogalmazványok, mathematicai házi dolgozatok, pädagógiai jegyzetek, u. m. tanítási tervezetek, a gyakorlóiskolában tett látogatások naplójegyzetei, a próbatanítások feletti tanácskozmányok jegyzőkönyvei, a kijelölt bírálók bírálati dolgozatai, továbbá különböző térképek ezek között ... egy domború térképe Budapest városának és környékének [...] Önkészítette természetrajzi és természettani tárgyak, házi ipari készítmények, úgymint kefémmunkák, szalmamozoik és fonás, valamint vesszőmunkák. Különösen kiemelendők tartjuk a különböző szalma- és vesszőfonási munkák fokozatos egymásutánját feltüntető falitáblákat. A famunkák, az egyszerűbb műfaragási tárgytól és skatulyáktól kezdve a berakott varró- és díszasztalkáig, nem sok, de kiváló példányok által voltak képviselve.”¹⁶

Nyelvi szempontból is érdekes a tanítóképzők megoszlása, 1891-ben a 25 állami tanítóképző tannyelve a magyar, a felekezetiék közül 6 német, 2 magyar-német, 3 román, 2 magyar-román és 2 szerb tannyelvű.¹⁷

Az oktatási intézmények életében az egyik kényes kevéssé vizsgált terület a növendékek *lemorzsolódásának* vizsgálata. A Paedagogium esetében – miután szerencsésen megmaradtak az ezzel kapcsolatos dokumentumok – ez a követke-

¹⁵ GYERTYÁNFFY, 1882. 414-419.

¹⁶ Uo. 52.

¹⁷ Vallás és Közoktatási Minisztérium évi jelentése. VKM. Bp., 1891. 254-259.

zőképpen alakul. 1873-1881 között belépett a tanítóképzési képzésre 333 fő, ebből itt végzett 64 fő, meghalt 6 fő, az intézetben maradt még 46 fő, kilépett az intézetből 217 fő, azaz a növendékek 65.1 %-a nem vagy nem itt fejezte be tanulmányait. Az igen magas lemorzsolódási arány okai összetettek. A leggyakoribb a szegénység, a segélyben részesülők többnyire megmaradnak, de akik valamilyen megüresedő ösztöndíj reményében iratkoztak be, azok sokszor kénytelenek anyagiak miatt megválni az intézménytől. Egy másik ok a szorgalom és az internátusi magaviselet feletti szigorú ellenőrzés okozta bonyodalmakból fakad. De fontos tényező az is, hogy a növendékek nagy számban mennek gyakorlati idejük letöltése után más intézménybe tanítói képesítő vizsgát tenni, többnyire olyan intézménybe, melynek olyan híre van, hogy ott könnyebb a vizsgát letenni. Gyertyánffy így ír erről: „Legfeltűnőbb ez a mértékkülönbség azon tanítóképezdek között, melyek úgy szervezetre, mint külső és belső felszerelésre nézve egymástól a leginkább különböznek: tehát a jobb állami tanítóképezdek és a leggyarlóbb felekezeti tanítóképezdek között, mely utóbbiak, mint mind megannyi Potemkin-féle festett várak és kastélyok közoktatásügyünk virányain, alig egyebek önámításra szolgáló üres statisztikai díszítményeknél.”¹⁸

Gyertyánffy 1881-ben ünnepelte tanári-tanítói működése megkezdésnek 25. évfordulóját és szerencsére megmaradt az *ünnepség* részletes leírása a „Hon” című újság tudósítása alapján, ami nagyszerű betekintést ad a kor viszonyaiba. Az ünnepségre a főhatóságok képviselőit és az összes fővárosi tanító és tanítónő-képző képviselőit is meghívták. Az erre az alkalomra feldíszített teremben Pestalozzi és Diesterweg között ott függött az ünnepelt arcképe, akit hangos éljenzéssel fogadtak, amikor az érte ment küldöttség őt magát bekísérte a terembe. Az üdvözlő beszédek sora után, ajándékként egy erre az alkalomra írt ódát, iniciáléval díszített szöveget tartalmazó díszes albumot nyújtottak át az ünnepeltnek. A volt tanítványok – most már maguk is igazgatók, tanárok – egy jelentős összeget gyűjtöttek össze a most alapított „Gyertyánffy-alapba”, amit az intézet segélyegylete fog a továbbiakban kezelni. Maga az ünnepelt egy okmányt nyújtott át a tanfelügyelőnek, amelyben az általa tett ezer forintos ösztöndíj-alapítványáról rendelkezik. A díszbéd pohárköszöntői során felolvasták a vidéki képezdek táviratos jókívánásait, majd délután dísztorna bemutató következett. Az ünnepség zárásaként az internátusban minden növendék részvételével társas vacsorát tartottak.

A mikrotörténetek azért fontosak, mert egyre nehezebben érhetők el a korabeli források és a nagyobb összefüggések és tények bemutatását szolgáló összegző jellegű tanulmányok jellegükből adódóan elfedik a háttérben érvényesülő kisebb jelentőségű ok-okozati összefüggéseket, azokat amelyek az intézményrendszer igazi mozdítóerői. Ezek segítségével rekonstruálható egy-egy intézmény vagy adott személy kapcsolati hálójára, felvázolható az intézmény történetét mozgó sokféle szál kapcsolódása és sok más olyan összefüggés, ami csak az apró részletek közötti kapcsolat megismerése révén tárul fel. A neveléstörténész számára különleges szerencse, ha olyan közírói hajlammal és jó stílussal megáldott személyre bukkan, mint amilyen Gyertyánffy István, mert így ez a feladat könnyebben teljesíthető.

¹⁸ GYERTYÁNFFY, 1882. 239.

A Paedagogium a viták középpontjában

A Paedagogiumban a legélesebb vita a létszámában legkisebb képzési területen tanítóképezdek tanárainak képzése körül bontakozott ki. *Heinrich Gusztáv* 1873-ban arról ír, hogy a tanítóképezdek tanárainak kettős feladata van: egyrészt a szaktudományokat kell előadniuk, másrészt a tanítójelölteket meg kell ismer-tetniük az egyes tárgyak módszereivel. Úgy véli e kettős feladatra oly módon kell képezni a tanítóképzőben oktató tanárokat, hogy a szakképzést az egyetemen, a népiskolai pedagógia elsajátítására pedig a népiskolai gyakorlóiskolában legyen lehetőségük.¹⁹ *Dániel Márton* az önképző jelleg helyett több előadást, a filozófiai képzés erősítését és a tanulmányi időszak egy évvel történő hosszabbítását javasolja.²⁰

Ezzel szemben *Gyertyánffy* úgy véli, hogy a Paedagogium légköre jobban megfelel a tanítóképzők tanárainak képzésére, hiszen a leendő tanárok alapesetben itt vesznek részt a négy éves elemi iskolai tanítóképzésben, ezt követően pedig a hároméves polgári iskolai tanárképzésben, így összesen hét évig élnek a képzőintézmény légkörében, ami hasznos módszertani tapasztalatokat nyújt számukra. Ezek a tanulmányok képesíthetnék a jelölteket a segédtanári alkalmazásra. Rendes tanárrá történő kinevezésükhöz pedig le kell tenniük még egy képesítővizsgát, amire a Paedagogium kétéves tanfolyama adna lehetőséget.²¹ 1890-ben *Gyertyánffy* – figyelembe véve a korábbi kritikai észrevételeket és saját tapasztalatait – módosításokkal áll elő, e szerint két évre növelnék a tanfolyami képzés idejét, átalakítanák a szakcsoportok rendjét és külön tanári kar végezné az oktatást. Az önmunkásság (egyéni tanulás) fenntartása mellett előadások tartását tervezik pedagógiából és filozófiából. Az előadásokra azért volt szükség, mert az önmunkásság egyik fontos területén, az önképzőköri munkában az ígéretes indulás ellenére nagy visszaesés mutatkozott, leginkább azért, mert az önképzőköri munka a sajátos tanítóképzős metodika miatt lényegében ugyanolyan volt, mint a rendes oktatási tevékenység, így a tanulmányi munka megduplázódását jelentette volna, ami érdektelenséget váltott ki.²²

A további bírálók között *Dezső Lajos* és *Kármán Mór* az egyetemre helyezett képzés szószólója, maximum annyi engedményt tennének, hogy tanítóképző intézeti tanárok képzése esetében, a szakcsoportokra osztás tekintetében alkalmazkodnának a tanítóképzős igényekhez.

Sebestyén Gyula kompromisszumos javaslattal áll elő, szerinte a tudományos képzést az egyetemen a gyakorlati képzést pedig a Paedagogiumban lehetne megvalósítani. *Felméri Albert* és *Mohar József* a Paedagogiumi képzést preferálná, azzal a kiegészítéssel, hogy ezt az intézményt egyetemi szintre kellene fejleszteni. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Szövetségének választmánya 1893-ban, *Nagy László* akkori titkár összefoglalója alapján, összegzést készített a tanítóképzés általános helyzetéről, színvonaláról, feltételeiről és lehetőségeiről, amelyben táblázatos formában ütközteti a többféle nézőpontot és állásfoglalást.²³

¹⁹ HEINRICH, 1873. 259. o.

²⁰ DÁNIEL Márton: Jelentés a tanítóképzésről és a tanítókról. VKM. Bp., 1899. 52.

²¹ GYERTYÁNFFY, 1882. 129.

²² Uo. 355-366.

²³ NAGY László: *A tanítóképző tanárképzésről felmerült javaslatok táblázatos kimutatása*. Magyar Tanítóképző, Bp., 1894. 37-43.

Az erőviszonyokra utal az ez ügyben történt szavazás a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Szövetségének választmányában, ahol is 12 szavazat szólt az egyetemi és 7 a Paedagogiumi képzés mellett, valamint további kettő szavazat egy külön felállítandó pedagógiai főiskolára tett javaslatot.

A Paedagogium megszűnése

A Paedagogium megszűnése sokféle tudatos és véletlenszerű hatások összegződésének következménye. Ilyen a befolyásos támogatók – *Eötvös*, *Trefort* és különösen *Gönczy Pál* – elmaradása. Ezzel szemben a korábban a minisztériumba bejáratos és ott elismert *Gyertyánffy* kezdett folyamatos kéréseivel és problémafelvetéseivel zavaró tényezőnek tűnni. A helyzet különösen *Wlassics Gyula* minisztersége (1895-1903) idejében mérgesedett el, amennyiben *Gyertyánffyt* nem kívánatos személynek tekintették.

A megszűnés további kiváltó oka a tanárok fizetésének rendezése körül keletkezett, ugyanis 1874-ben emelték a középiskolai tanárok fizetését, de ebből a körből kimaradtak a tanítóképzők tanárai. 1884-ben *Trefort Ágoston* ugyan felszólalt a képviselőházban a tanítóképzős tanárok fizetésének a középiskolai tanárokéval megegyező szintre emelése érdekében, de erőfeszítései nem vezettek sikerre. A Paedagogiumba kiküldött tanfelügyelő viszont azt állította, hogy csak akkor lehet szó a tanítóképzős tanárok fizetésének emeléséről, ha külön válnak az elemi iskolai képzőtől.

További ok a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam körül kialakult korábban részletezett vita volt. *Gyertyánffy* népszerűségét csökkentette kemény következetessége a szakmaiságot illetően, ugyanis fel merete vetni azt a tabunak számító problémát, hogy az egyetemi és középiskolai tanároknak, amennyiben népiskolában illetve tanítóképzőben akarnak oktatni, az erre az intézményre vonatkozó pedagógiai és főleg módszertani ismeretekből vizsgát kellene tenniük, mert szerinte a népiskolai oktatástan élesen elkülönül az úgynevezett tudományos pedagógiától. „Az egyetemi tanárnak, ha elemi iskolai tanító akarna lenni, le kellene előbb tenni az elemi tanítóképesítő vizsgálatot.Minduntalan hangzik a panasz, hogy a mi polgári iskoláinknál bizonyos elfajzási betegség, a tudós középiskola-kor mutatkozik.”²⁴

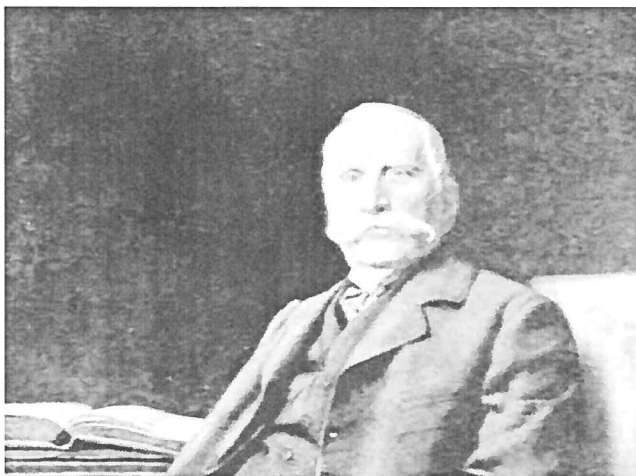
A mindig újnál-újabb elképzelésekkel előálló *Gyertyánffy Istvánt* 1898-ban váratlanul nyugdíjazták. Ő maga így ír erről „A hivatalomtól való megválásom [...] oly körülmények közt ment végbe, hogy az nekem lehetetlen volt ... a Paedagogiumnak, ennek a báró *Eötvös József* által koncipiált és *Trefort* által meg is valósított eszmének a lekicsinylését, lomtárba helyezését nem tekinteném. [...] ez az én igazgatói aerámban született meg és alakult ki, és ugyancsak az én igazgatói aerám befejeztével omlott is össze.”²⁵ *Gyertyánffy* érthető okból sohasem tudott belenyugodni életműve elsorvadásába – ahogy *Széchenyi Könyvtárban* őrzött naplója erről híven tanúskodik.²⁶ Hosszú élete során *Gyertyánffy István*

²⁴ GYERTYÁNFFY, 1882. 129. 59.

²⁵ GYERTYÁNFFY, 1913. 18-19.

²⁶ GYERTYÁNFFY István naplója. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Fo. Hung. 2253/2.

– 1930-ban, 96 éves korában bekövetkezett haláláig – hasztalan próbálkozott az intézmény újjáélesztésével.

Gyertyánffy István (1834–1930)

A Paedagogium megszűnése nem egyik napról a másikra következett be, hanem az egyik tanfelügyelő hatékony megosztási kísérletének köszönhetően, amennyiben ő a képzős tanároknak azt mondta: csak a szétválás útján lesz lehetőségük béremelésre. Ezzel elérte, hogy a tantestület Dr. Kiss Áron igazgatósága alatt kimondta először az elemi iskolai tanítóképző leválasztását a polgári iskolaitól, ezután sorra leválasztották a polgári iskolai képző ipari és rajzi és zenei szakcsoportjait, majd legvégül az egyetemre került a tanítóképezdei tanári tanfolyam is.

Az utókor történészei a megszűnés okaként nagyobb erők összjátékát említik, egészen pontosan azt gondolják, hogy a század végére olyan rohamosan épült ki az iskolahálózat és annyira differenciálódott a pedagógus társadalom, hogy ezt az igényt már nem tudta egy intézmény kielégíteni, bármennyire is igyekezett minden erejét és érdekérvényesítő képességét összeszedve ennek eleget tenni.²⁷

Irodalom

Dániel Márton: *Jelentés a tanítóképzésről és a tanítókról*. VKM. Bp., 1899.

Devescovi Balázs: *Eötvös József*. Kalligram, Pozsony, 2007

Dombi Alice: Tanítók és tanítóképezdek. In: *Emlékezzünk régiokról. Tanulmányok a XIX. század nevelési törekvéseiről*. APC-Stúdió, Gyula, 1998.

Dombi Alice: Gyertyánffy István nevelői működése, a Theano pedagógia. In: *A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért*. Szerk.: Dombi-Oláh., APC-Stúdió, Gyula, 2003.

²⁷ Magyarfalvy Lajos: *A Budapesti Tanítóképző Intézet története (1869-1900)*. In: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve 1869-1969*. Szerk. Bihari J. – Nábrády I. – Szőnyi T. – Vágó E.. Kiadja a Tanítóképző Intézet Igazgatósága. Bp., 1969. 47-48.

- Droppánné Debreczeni Éva: *Gyertyánffy István (1834–1930)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 2003.
- Eötvös József válogatott művei. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Magyar Helikon, Bp., 1981.
- Eötvös Loránd és Eötvös József levelezése. URL: <http://mek.oszk.hu/020000/02054/html/eotlj.html>
- Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. Aigner Lajos, Bp., 1884.
- Heinrich Gusztáv : *A tanítóképezdei tanárok képzése*. Magyar Tanügy, 259-260. 1873.
- Gyertyánffy István: *A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. 1873/74 – 1880/81*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp. 1882. 1
- Gyertyánffy István: *A Paedagogium. Adatok a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdéseinek tisztázásához*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp. 1913.
- Gyertyánffy István naplója. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Fo. Hung. 2253/2.
- Gyertyánffy István – Kiss Áron: *Népiskolai módszertan*. Bp., 1902.
- Magyarfalvy Lajos: *A Budapesti Tanítóképző Intézet története (1869-1900)*. In: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve 1869-1969*. Szerk. Bihari J. – Nábrády I. – Szőnyei T. – Vágó E.. Kiadja a Tanítóképző Intézet Igazgatósága. Bp., 1969. 9-51.
- Nagy László: *A tanítóképző tanárképzésről felmerült javaslatok táblázatos kimutatása*. Magyar Tanítóképző, Bp., 1894.
- Peregriny Elek (1874): *A Budai M. K. Állami tanítóképezdek négy évi történetének vázlatja*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp., 1874.
- Rüegg, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa Bd. 1: Mittelalter*. Verlag C. H. Beck München, 1993.
- Szabó Kálmán Attila: *Gyertyánffy István (1834-1930) a modern magyar pedagógiai gondolkodás úttörője*. <http://www.rmpsz.ro/web/images/magiszter/2005-osz/10.pdf> Letöltve: 2013. okt. 8.
- Szakál János: *A magyar tanítóképzés története*. Hollósy, Bp., 1934.
- Tóth Gábor: *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története*. Apponyi Kollégium. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 1996.
- Vallás és Közoktatási Minisztérium évi jelentése. VKM. Bp., 1891.

Rajnai Judit

A TANKÖTELEZETTSÉG PROBLEMATIKÁJA RÉGEN ÉS MA

1. Bevezetés

Tanulmányomban átfogó képet szeretnék adni a tankötelezettség kialakulásának előzményeiről, okairól, a hazai fejlődéséről és a jelenleg hatályos szabályozásról. Választ próbálok keresni arra, hogy a tankötelezettség bevezetésének, ill. megváltoztatásához milyen tényezők járultak hozzá a korhatár, milyen volt a szakmai, társadalmi fogadtatása, betartása/betartatása milyen nehézségekbe ütközött, milyen kihívásokat jelentett az egyes szereplők számára. Részletesebben térek ki a tankötelezettség 1868-as bevezetésére, dualizmus kori kiépülésére, ill. a rendszerváltás utáni fejleményekre. Igyekszem kiemelni a párhuzamokat és a különbségeket, bemutatom a felmerülő oktatáspolitikai dilemmákat, érveket.

A közbülső időszak (szocializmus korszaka) esetében főleg az adott korszakban született törvényekre és rendeletekre hivatkozva tekintem át a kötelező iskolázás alakulását.

A tankötelezettség kérdése – elsősorban annak felső határa – a 2010-es kormányváltás után vált ismét népszerű vitatémává. De a téma aktualitását adja Eötvös József születésének 200. évfordulója is. Joggal vetődhet fel a kérdés: miért is olyan jelentős a tankötelezettség? Miért is van egyáltalán szükség erre?

Az oktatáshoz való jog fontos helyet foglal el az emberi jogok sorában, már a II. világháborút követően nemzetközi dokumentumokban is megjelent. Valamennyi állam alkotmányában deklarálva van. Magyarország Alaptörvénye a XI. cikkben rögzíti. Kimondja, hogy minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez, melyet a magyar állam „a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja”¹

Az oktatáshoz való jog az állam számára kötelezettséget jelent (ld. intézményfenntartói kötelezettség), ugyanakkor az állampolgárok számára az oktatásban való részvétel sem csupán jogosultságként, hanem kötelezettségként is megjelenik. Az Alkotmány állampolgári kötelességként fogalmazta meg, hogy „A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását.”²

¹ Magyarország Alaptörvénye. [online]

<http://www.kormany.hu/download/0/d9/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny.pdf>

² uo. XVI. cikk

2. Történeti előzmények

A tankötelezettség eszmei háttere a felvilágosodásban gyökerezik. A „merj a magad értelmére támaszkodni” elvet képviselő irányzat fontos szerepet tulajdonított a tankötelezettségnek. Célját abban határozták meg, hogy a rendszeres iskolalátogatásnak köszönhetően kialakul a nép racionális gondolkodása, az, hogy cselekedeteit ne érzelmek, hitek, babonák vezéreljék, hanem az ésszerűség. A kötelező és ráción alapuló népoktatással elérhetőnek vélték a társadalmi egyenlőség megvalósítását.

Természetesen az eszmei háttér mellett gazdasági okok is megjelentek: az ipari forradalom és az azt követő tudományos-technikai fejlődés alapjában változtatta meg az emberek életét és a felgyorsuló gazdasági fejlődés nagymértékben hozzájárult a tankötelezettség kialakulásához. Az egyre fejlettebb eszközök és eljárások alkalmazása már szinte minden munkástól bizonyos minimális ismereteket követelt meg. A gazdasági fejlődés kulcsa is az új technikák működtetése lett, amelyhez az államnak is érdeke fűződött. Az abszolutizmus termékeként megjelenő tankötelezettséggel tehát az államok elsődleges célja a nemzet megerősítése, valamint gazdaságának megerősítése, növelése volt. Ez az elsődleges indoka annak, hogy az állam részéről megjelent az egyház által fenntartott iskolák életébe való beavatkozás, valamint az intézmény állítási és fenntartási igénye.

Európában elsőként I. Frigyes Vilmos porosz király vezette be az általános tankötelezettséget 1717-ben.³

3. A tankötelezettség története a dualizmus idején

3.1. A tankötelezettség előzményei 1867 előtt

A tankötelezettség ősforrásaként tekinthetünk azokra az egyházi oktatási szabályokra, amelyek a minden hívőre kiterjedő hittanoktatás kötelezettségét írták elő.

Az állam iskoláztatási igényének erősödését mutatja az 1723. évi CV. törvénycikk, mely a vármegye feladatául szabta, hogy a gyermekük nevelésével nem törődő szülőket és gyámokat megintsék. Mindemellett a vármegyék hatáskörébe utalta az iskolakötelezettség idejének megállapítását.

Hazánkban az egyházak által működtetett iskolák életébe történő első igazi beavatkozásra az 1777-ben Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis-szal került sor. A rendelet ugyan tankötelezettségre vonatkozó igazi szabályokat nem tartalmazott, de alapelvi szinten rögzítette, hogy a „nevelésügy az állampolgárok, illetőleg a lakosok mindegyik rétegét érinti”.

³ KAZUSKA Melinda: *A tankötelezettség múltja, jelene és jövője*. Miskolci Jogi Szemle, 2012. 130-131.

A későbbiekben, II. József már szigorú szankció terhe mellett kötelezte a szülőket, hogy 6-11 éves gyermekeiket iskolába járassák.⁴

Az iskolaügyi igazgatás következő állomása a II. Ratio Educationis-ként emlegetett, I. Ferenc által 1806-ban kibocsátott tanügyi rendelet, amely csak a katolikus iskolákra nézve volt kötelező. A 11. §-a hangsúlyozta minden gyermek elemi oktatásának szükségességét és azt, hogy „minden fiataalt, mindkét nemből, a hatodik évtől kezdve – vagy a jobb értelmi képességűeket már korábban az iskolákba küldjenek; azok pedig, akik betegeskedésük miatt gyakrabban távol maradni kényszerültek, tizenkét éves korukig tanulni kötelezzék.”⁵ A rendelet büntetést – alacsonyabb helyzetű szülőkkal szemben testi fenytést – helyezett kilátásba azon szülőkkal szemben, akik felszólítás ellenére sem járatják gyermekeiket iskolába.

Az 1845. évi helytartótanácsi rendelet Magyarország elemi tanodáinak szabályai szerint már pénzbüntetéssel volt sújtható a szülő, ha nem járatta gyermekét iskolába. A tankötelezettség terén előrelépést hozott: kötelezővé tette a 6-12 éves korú gyermekek számára az alsó elemi iskola két osztályának elvégzését. Valójában azonban sem a megyék, sem az egyházak nem tudták iskolába járásra szorítani a tanköteleseket.⁶

A magyar tanigazgatás területén az igazi áttörést az Eötvös József által 1848. július 24-én az Országgyűlés elé terjesztett népoktatási törvényjavaslat elfogadása jelentette volna, amely kötelezővé tette volna az iskolába járást fiúknál 6-12, lányoknál 6-10 éves korig. Ennek teljesítését segítette volna az oktatás ingyenessége. A hosszú parlamenti vitát követően a javaslatból nem lett törvény, mivel a felsőház a „hon aggasztó körülményei” miatt levette a napirendről.⁷

A forradalom bukása után a bécsi udvar a központosító abszolutizmus politikáját követve 1849. október 9-én kiadott rendeletben szabályozta a magyar iskolaügyet, amely kimondta, hogy minden gyermeknek részesülnie kell oktatásban. Ennek megvalósítása érdekében szigorúan ellenőrizték a 6-12 éves gyermekek tankötelezettségét: szükség esetén akár csendőrrrel vitették a gyermeket iskolába, valamint súlyos pénzbüntetést szabtak ki a szülőkre, ha a gyermeket nem járt iskolába.⁸

Az 1855. április 25-én kiadott rendelet, amely Thun Leó birodalmi kultuszminiszter nevéhez kötődik, elvileg kimondta a 6-12 éves gyermekek tankötelezettségét, de gyakorlati érvényesülését nem támogatta.

A Bach-korszak népszerűtlen intézkedéseinek ellenhatásaképpen széles társadalmi egyetértést kapott az iskolalátogatásokkal szembeni fenntartói vagy tanítói szembenállás. Ennek is köszönhetően az iskolába járó gyermekek száma mintegy százezer fővel esett vissza 1859 és 1863 között.⁹

⁴ Uo. 132.

⁵ MÉSZÁROS István: *Ratio Educationis*. 235.

⁶ KAZUSKA, 2012. 132-133.

⁷ FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 84.

⁸ KAZUSKA, 2012. 133.

⁹ FELKAI, 1979. 148.

3.2. Eötvös József (1813–1871) vélekedése a népoktatásról

Báró Eötvös József két alkalommal is betöltötte a vallás- és közoktatási miniszteri pozíciót: egyszer a Batthyány-kormányban 1848. április 7-től 1848. szeptember 11-ig, majd a kiegyezés után, 1867. február 20-tól egészen haláláig 1871. február 2-ig. A bölcsésztudományokban jártas, írói tevékenységéről is ismert liberális politikus rendkívül határozottan vélekedett a kötelező iskolázás kérdéséről és annak politikai és gazdasági összefüggéseiről. Szerinte a társadalmi osztályok szembenállásának fő oka „nem szociális, sőt nem is vagyoni, hanem kulturális különbségekben fekszik”¹⁰.

Eötvös is vallotta, hogy a műveltség a szabadságjogok gyakorlásának elengedhetetlen eszköze, a tényleges politikai egyenlőség, a politikai demokrácia biztosítója. Alkotmányosság, polgári demokrácia a tömegek megfelelő műveltségi szintje nélkül nem létezhet.

„Míveltség nélkül a legszebb alkotmány holt betűnél egyéb soha nem lesz ... A zsarnoknak s arisztokráciának hatalma csak a nép tudatlanságán fekszik” – írta 1846. május 12-i cikkében.¹¹

Az 1848-as törvényjavaslat országgyűlési vitáján is következetesen kiállt álláspontja mellett: „Nevelés nélkül az egyenlőség semmi; nem egyéb, mint pusztá szó; a nevelés az, mi által az alsóbb néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képessé tétetnek.”

Legegyértelműbben második minisztersége idején hangoztatta: „Én részemről egyszer-mindenkorra kimondom, hogy - amint már százszor kimondotam életemben - a magyar nemzet jövőjét tisztán kultúra-kérdésnek tartom, ennél fogva a nevelési ügyet, a közoktatási ügyet a nemzet legfontosabb ügyének tekintem; mindent mit ez ügy előmozdítására tehetek, úgy tekintek, mint legfontosabb teendő, melyet elmulasztva, a nemzetnek jövőjét kockáztatom.”¹²

3.3. Az első népoktatási törvény: 1868. évi 38. törvénycikk

A kiegyezést követően Eötvös József ismét lehetőséget kapott az újonnan megalakuló Andrássy-kormány vallás- és közoktatási minisztereként, hogy véghezvigye közoktatási reformjait. Mindez időszerű is volt az oktatás alacsony fokú hatékonysága miatt. Az Eötvös-féle felfogás – a közoktatás az egyéni szabadságra alapozott polgári társadalom és az alkotmányos államrend megteremtésének alapvető feltétele és eszköze – mit sem változott 1848 óta.¹³ (ld. fent)

Magyarország első népoktatási törvénye, az 1868:38. tc. *Európában elsőként mondja ki* az általános iskolakötelezettséget; azt, hogy pénzbün-

¹⁰ MEZEI Márta (szerk.): *Eötvös József–Kultúra és nevelés*. [online]

<http://mek.oszk.hu/06300/06330/06330.htm#36>

¹¹uo.

¹²uo.

¹³ KAZUSKA, 2012. 133.

tetés terhe mellett köteles minden szülő, gyám gyermekét 6 éves korától 12 éves koráig mindennapi iskolába járatni. A hatosztályos elemi népiskola befejezte után a 12. életévüket betöltött gyermekeknek pedig „ismétlőiskolába” kell járniuk. (Ez télen hetente 5, nyáron 2 napos tanítási hetet jelentett.) Kivételt képeztek a testileg vagy szellemileg gyenge gyermekek, akiket a tisztí orvos felmentett e kötelezettség alól, a fertőző-, ill. elmebetegségben szenvedő, valamint a „taníthatatlan tompa elméjű” gyermekekre sem vonatkozott az iskolakötelezettség.¹⁴

A tankötelezettség biztosítása érdekében egymásra épülő szankciórendszer határozott meg. A gyermekét visszatartó szülőt, illetve gyámot először csak figyelmeztetni kellett, ezt követően 50 korona, 1 forint, majd 2 forint, végül pedig 4 forint összegű pénzbírságra kellett büntetni, végső esetben pedig gyám kirendelését kellett kezdeményezni.

A törvény a kötelezettség ellentételezéseként rögzíti a *tanszabadságot*, mely azt a lehetőséget biztosítja a szülőknél, hogy gyermekeiket „háznál, vagy bármely vallású magán és nyilvános intézetekben, úgyszintén más helységben levő tanintézetben” neveltessék.¹⁵

Iskolaállítási- és fenntartási szabadságának biztosítása értelmében a törvény deklarálta, hogy a hitfelekezetek, községek, az állam, egyének és társulások is alapíthatnak, ill. tarthatnak fent iskolát.

Érvényesült a tanítás szabadsága, amely azt jelentette, hogy minden vallás egyenrangúnak számít és a tanterv keretein belül az oktatás gyakorlata szabadon választható, ami nagyon haladó liberális szellemiségre vall.

A tankötelezettség teljesítését könnyítette volna meg az ingyenes oktatás. Ez az Eötvös-féle elképzelés csak részlegesen valósult meg: a rászoruló gyermekek mentesültek csak a tandíj alól. (Az ingyenes oktatás végül az 1908. évi XLVI. törvénycikkkel valósult meg.)¹⁶

A törvény érdeme nemcsak az általános tankötelezettség bevezetése volt –, mellyel megelőztünk olyan „nagy kulturális hagyományokkal rendelkező országokat, mint Ausztria, Anglia és Franciaország”¹⁷ – hanem a népoktatás átfogó rendezése. Ezen belül például az iskolaállítási jogának és kötelezettségének, az oktatás tartalmának (tantervek), valamint tárgyi és személyi feltételeinek meghatározása, az ellenőrzés és a felügyelet szabályainak kijelölése. Pontosan rögzítette az iskola épületére, berendezésére, felszerelésére és a taneszközökre vonatkozó követelményeket is. A személyi feltételeket is megszabta: egy tanítóra legfeljebb 80 diák juthat; a polgári iskolákban minden osztályt külön tanárnak kell oktatnia, faluhelyeken megengedett volt,

¹⁴ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában . 2. §. [online] <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>

¹⁵ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában 1; 6.§

¹⁶ KELEMEN Elemér: *Hagyomány és korszerűség–Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum kiadó, Bp., 2002. 27-29.

¹⁷ KAZUSKA, 2012. 134.

hogy egy tanár oktasson; előírták a tanító fizetésének minimumát, a kötelező nyugdíjfizetést.¹⁸

A törvény az *egységes népoktatási rendszer intézménytípusainak* – elemi és felső népiskola, polgári iskola, tanító- és tanítónőképezde – megalkotásával csaknem száz évre szólóan lerakta a modern polgári iskola-rendszer szilárd alapjait, megteremtette a népoktatás fejlesztésének tág és rugalmas szervezeti kereteit. Erre épülhetett a következő évtizedekben a középiskola, a szakoktatás és a felsőoktatás fokozatosan kiteljesedő reformja, illetve hozzá illeszkedett a kisdedovás intézményrendszere.¹⁹

3.4. A Népoktatási törvény bevezetését követően fellépő nehézségek és elért eredmények

3.4.1. Infrastrukturális problémák

A törvény előírta az iskola épületére, berendezésére, felszerelésére és a taneszközökre vonatkozó követelményeket. A népiskolák nagy része azonban rendkívül elhanyagolt állapotú volt.

Az ország ciklikusan változó gazdasági helyzetének függvényében nagy hullámzásokkal ugyan, de jelentős iskolaépítési, -felújítási és -bővítési akciókra került sor, pl. az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején (ezt a fellendülést az 1873-as gazdasági válság akasztotta meg). Majd az 1880-as évek derekától, amikor *Trefort Ágoston* törvényben biztosított költségvetési fedezetet „az állami elemi és polgári iskolák építésére” (1884: V. tc.). Wlassics-program keretében, az 1890-es években a Millennium tiszteletére 1000 állami iskolát építtetett a kormány. 1921. XXX. törvény Tanyai iskolák létrehozását írja elő, amit az 1926. VII. törvény már konkretizált, és Klebelsberg Kunó minisztersége idején meg is valósított.²⁰

A népiskolák száma az 1770-es évek mintegy 4000-es adatához képest a reformkor végén – *Fényes Elek* szerint – már megközelítette a 10.000-et, az 1869-es statisztika pedig csaknem 14.000 elemi népiskolát mutat ki. Ehhez viszonyítva az elemi népiskolák száma – 1900-ban 16.725, 1910-ben 16.445 – aránylag kismértékben, csupán mintegy 20 százalékkal gyarapodott. Ezek az összesített adatok azonban regionális tekintetben igen nagy szóródást mutatnak. Az igazi fejlődés elsősorban a periférikus, elmaradott területeken, különösen a nemzetiségek által lakott vidékeken mutatható ki.²¹

¹⁸ KELEMEN Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*. In: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*. Neveléstörténeti Füzetek 19., OPKM, Bp., 2002. 45-60. [online] <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/nevtor19/nevt1906.htm>

¹⁹ uo.

²⁰ MÉSZÁROS István: *Népiskoláink ezer éve*. In: Fűrészné Molnár Anikó–Somorjai József (szerk.): *Népiskolák Magyarországon*. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyagai. Tatabányai Múzeum Tudományos füzetek 1., Tatabánya, 1997. 11-20

²¹ KELEMEN Elemér: *A népoktatás Magyarországon a dualizmus korában*. In: Fűrészné Molnár Anikó–Somorjai József (szerk.): *Népiskolák Magyarországon*. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyagai. Tatabányai Múzeum Tudományos füzetek 1., Tatabánya, 1997. 27-36.

A népoktatási törvény meghatározta a népoktatás tartalmi korszerűsítésének egységes és kötelező kereteit kijelölő tantárgyi struktúrát. Az állami és a községi iskolák számára azonban ennél jóval feszebb szabályozást adott az *első állami népiskolai tantervvel* (1869). A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a tantervhez új tankönyvek és taneszközök egész sorát rendelte, amelyek a költségvetési források szerényen növekvő mértékéhez igazodóan fokozatosan jelentek meg a községi és az állami iskolákban, sőt – a kezdeti merev elutasítást követően – a felekezeti iskolákban is. A felekezeti iskolák azonban a törvény értelmében, a kötelező keretelírások figyelembevételével maguk szabhatták meg a tanítás anyagát, módját, eszközeit és a tanításhoz használt tankönyveket.²²

3.4.2. Iskolalátogatottság alakulása – összefüggése a tanulók anyagi helyzetével

1871-ben született meg egy jelentés, amely a tankötelezettség terén a következő lehangoló adatokat tartalmazta: a tankötelesek 48%-a, azaz 2 284 741 gyermek közül 1152 115 járt iskolába. A tankötelezettség szigorú számonkérése és a mulasztások szankcionálása nyomán az iskolalátogatás is lényegesen javult. A statisztikai adatok szerint az 1869-es kb. 40-45%-os arány 1910-re csaknem 90%-ra nőtt.

1. táblázat: Tankötelezettség, iskolába járás

Év	6-12 évesek			6-15 évesek		
	Tanköteles	Iskolába jár	Arány	Tanköteles	Iskolába jár	Arány
1872	1 498 099	1 124 020	75,03	2 144 758	1 362 039	63,49
1880	1 497 748	1 246 525	83,23	2 097 490	1 620 142	77,24
1890	1 783 731	1 543 484	86,52	2 524 596	2 057 812	81,51
1900	2 045 320	1 723 265	84,25	2 936 750	2 384 122	81,8
1910	2 386 957	2 135 610	89,46	.	.	.

A rendszeres iskolába járást illetően természetesen nem lehetnek illúzióink. Még a századforduló után is kb. 10 százalékos volt a rendszeresen mulasztók aránya, közülük 30-40, összességében tehát mintegy 3-4%-os az iskolát soha nem látó, iskolázás nélkül felnövő, ún. „vad gyerek”. Tovább élt, elsősorban az agrárproletariátus és a kisparasztság gyermekei körében az iskolába járás idényjellege.

Gyakran a hatóságok: pl. a községi bírók sem mindig léptek fel kellő eréllyel a mulasztókkal szemben, mivel nem kívánták azokat a konfliktusokat

²² Uo.

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

vállalni, amelyek a legszegényebb, megfelelő ruhával sem rendelkező vagy beteg gyerekek szüleivel szembeni fellépésből keletkeztek volna.²³

Ha a statisztikai adatok mögé tekintünk és arra is választ keresünk, hogy a hatéves korban beiratkozottak végigjárták-e, elvégezték-e a hat osztályt, s ha igen, hány év alatt, akkor a tankötelezettség normális ütemű teljesítését még a századforduló után is legfeljebb 40-50, összértékét pedig kb. 60-70%-nak tekinthetjük; a többiek a négy osztály elvégzését követően, úgymond, kiálltak az iskolából. 1905-ben pl. a 12 éves tanköteleseknek mintegy 43 százaléka járt az elemi iskola hatodik osztályába, illetve az ennek megfelelő felső nép-, polgári vagy középiskolai osztályba; 27 százalékuknak egy, 26 százalékuknak 2-3 éves visszamaradása volt. A többi ennél is nagyobb, 4-5 éves hátrányt halmozott fel, vagy egyszerűen eltűnt a statisztikából, azaz az iskolából.²⁴

2. táblázat²⁵ A rendszeresebb iskolába járás következtében jelentősen csökkent az analfabétizmus

Év	Olvasni, írni tud	Analfabéta
1890	62%	38%
1910	69%	31%
1920	87%	13%
1930	91%	9%
1940	94%	6%

3.4.3. Az iskolairányítás és iskolafenntartás problematikája

A törvény bevezetését követően továbbra is a népiskolák zöme felekezeti maradt.

3. táblázat²⁶ Az elemi népiskolák száma fenntartók szerint

Év	Felekezeti		Községi		Állami		Egyéb*		Összesen
	Sz.	A.	Sz.	A.	Sz.	A.	Sz.	A.	
1869	13 262	91,11	479	3,47	–	–	57	0,42	13 798
1880	13 722	87,67	1 403	8,96	266	1,69	261	1,68	15 652
1890	13 785	83,03	1 851	11,15	728	4,39	228	1,43	16 592
1900	13 269	79,33	1 679	10,10	1 521	9,09	256	1,53	16 725
1910	12 075	73,38	1 339	8,13	2 744	16,67	297	1,82	16 455

²³ KELEMEN, 1997.

²⁴ KELEMEN, 2002.b..

²⁵ PUKÁNSZKY Béla–NÉMETH András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996. 419.

²⁶ KELEMEN, 2002.b.

Megjegyzés:

* = magán, egyesületi, társulati

Sz. = az iskolák száma

A. = százalékos aránya

A törvény elismeri az egyházi iskolák igazgatásának kialakult rendjét, de főfelügyeleti jogot gyakorol felettük is az állam. Ez a rendelkezés főleg a katolikus egyház érdekeit sértette, akik sérelmezték történelmi kiváltságaik korlátozását. Tanfelügyelők ellenőrizték a törvényi előírások betartását az iskoláztatás tartalmi és az iskolai élet belső kérdéseit illetően, akik gyakran kerültek konfliktusba az egyházközségekkel, illetve az egyházi hatóságokkal, akár be is zárathatták a felekezeti iskolákat, s helyettük a törvény értelmében községi vagy állami iskolát kellett létrehozni.²⁷

A Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) végül realizálta: tanfelügyelők önmagukban nem képesek szembe szállni az egyház átfogó szellemi hatalmával. 1876-tól a tanügyigazgatás átszervezésével sikerült egyensúlyi helyzetet teremteni, mely évtizedekre biztosította a rendszer működését. Szétválasztotta az oktatás politikai és szakmai-tanügyi irányítását. Úgy osztotta el a hatásköröket, hogy abból mindenkinek és minden szintnek jusson. A népoktatás, a polgári iskolák, a tanítóképzés ellenőrzésére tanfelügyelői (állami) és lokális kontrollt teremtett, a középiskolák igazgatásának egyensúlyát pedig a tankerületi főigazgatóságok és az intézményi, tanári autonómia egyidejű megerősítésével biztosította. A századfordulóra a bírói ágat is beépítette a tanügyigazgatás rendszerébe. Tanügyi tekintetben hasonlóképpen oszlott meg az ellenőrzés a tanfelügyelő és a felekezeti és polgári iskolaszék között. Az iskolaszékek működési szabályait a VKM, illetve a felekezeti főhatóság szabályozta. Ez tehát a fenntartói kontroll funkcióját is betöltötte.²⁸

A nagyvárosokban, elsősorban Pesten, de számos megyeszékhelyen is nagyarányú „iskolaközségesítési” mozgalom indult a törvény elfogadását követően, amely olykor országos hullámokat vető egyházi ellenakciókat eredményezett. Az 1869-es (egri, kaposvári, zalaegerszegi, székesfehérvári, szombathelyi stb.) események azt bizonyítják, hogy a – felekezetiileg akár homogénnek is tekinthető – polgárosodó városi lakosság már kiszakadt az egyházi irányítás alól, s maga vette kezébe iskoláinak ügyét. Ill. egyes kisebb települések vegyes vallású lakossága az „evangéliumi gondolat” jegyében és a jobb iskola reményében akarta megszüntetni az oktatás felekezeti széttagoltságát.²⁹

Előfordultak olyan trükkös esetek is, amikor a helyi lelkész, a helyi közigazgatás és a helyi tanügyigazgatás megfelelően együttműködött, ott a községesítés-egyházasítás processzusa nem volt más, mint a külső források bevonásának legegyszerűbb módja. Vagyis minden változatlan maradt

²⁷ KELEMEN, 2002. a. 29.

²⁸ NAGY Péter Tibor: *Tanügyigazgatás és oktatáspolitikai a polgári Magyarországon (Kandidátusi disszertáció). 1994.* [online] <http://mek.oszk.hu/11700/11756/rtf/11756.rtf>.

²⁹ KELEMEN, 2002. b.

egyébként, csak a községesített egyházi iskola hozzájutott az államsegélyhez, amit az iskola felújítására, felszerelésére fordíthatott.³⁰

3.4.4. A néptanítók csekély száma és alacsony színvonalú képzettsége

A törvény előírta az iskolai munka személyi feltételeit (a tanítók képzettsége, az egy tanítóra jutható tanulólétszám, a tanítók fizetési minimuma és nyugdíjazásuk, a tanítóképzés és -átképzés, a tanítói egyesületek stb.). A városi elemi iskolákban, ill. a polgári iskolákban minden osztály számára már külön tanítót ír elő a törvény, míg a falvakban csupán egy tanító foglalkozott akár 6 osztály tanulóival. Egy tanítóra legfeljebb 80 diák juthatott.

A tanítói létszám a javuló iskolai munkafeltételeknek köszönhetően jelentősen növekedett. Az egy tanítóra jutó népiskolai tanulók száma – hihetetlenül nagy szóródással, olykor 120-140 feletti felső értékekkel – 90,78-ről mindössze 73,66-ra mérséklődött (ld.4. táblázat lent). Ez az átlag ugyan az 1870-es évek második felétől már – globálisan – megfelelt a törvény 80-as létszám-előírásának, lényegesen kedvezőtlenebb volt viszont az Eötvös által eredetileg – pedagógiai, didaktikai szempontból – elérendőnek tartott ötvenes osztálylétszámtól.³¹

4. táblázat

Év	A tanítók száma	Az egy iskolára jutó tanítók száma	Az egy tanítóra jutó tankötelesek	
			6-12 éves	6-15 éves
1869	17 792	1,289	90,78	.
1880	21 664	1,384	69,13	96,82
1890	24 908	1,501	71,61	101,35
1900	28 629	1,711	71,44	102,57
1910	32 402	1,969	73,66	.

A népiskolai állapotok terén bekövetkezett minőségi változást még pontosabban jelzi a népiskolai *tanítói létszám* gyarapodása (1869: 17 792 – 1910: 32 402; a növekedés mértéke több mint 80%-os!), valamint az egy iskolára jutó tanítók számának változása (1969: 1,29 – 1910: 1,97).

Az iskolahálózat infrastruktúrája azonban, részben településszerkezeti sajátosságokból, részben a lakosság felekezeti megosztottságából és a felekezeti oktatás változatlanul erős pozíciójából következően nem változott lényegesen. 1910-ben például a 16.455 magyarországi elemi népiskolából 10.357,

³⁰ NAGY, 1994. 16-17.

³¹ KELEMEN, 2002.b.

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

azaz 62,9 százalékuk osztatlan, egytanítós, 3.098 (18,7%) kéttanítós volt, s mindössze 754 iskola (4,5%) működött hat vagy hatnál több tanítóval.³²

4. A tankötelezettség időtartamának törvényi szabályozása a dualizmustól napjainkig³³

1868-1921	Tankötelezettség 6-12 évig tartó kötelező mindennapos iskolába járni + 3 év ismétlő iskola; 1908-tól ingyenes oktatás. Próbálkozások: 1918-ban emelték fel az iskolakötelezettség felső határát 14 évre, 1919-ben a Tanácsköztársaság idején 18 évre. A politikai helyzet miatt nem került bevezetésre.
1921. XXX. törvény	9 év tankötelezettség: hat évig tartó elemi oktatás + kötelező három éves továbbképző népiskola, ha a gyermek más intézményben nem tanult tovább. A tankötelezettség teljesítését a népiskola tényleges elvégzéséhez kötötte, ennek érdekében a kötelezettség akár két évvel meghosszabbítható volt. A jogszabály szigorú jogkövetkezményeket helyezett kilátásba, és lehetővé tette az egyre növekvő összegű pénzbírság elzárásra történő átváltoztatását is.
1940. évi XX. Törvény	Rendelkezik a nyolcosztályos népiskoláról. A 9 iskolai tanéven át tartó tankötelezettség 6 éves kortól nyolc tanéven át mindennapi népiskolai oktatást, valamint hat tanévi népiskolai- és 2 évi mezőgazdasági népiskolai oktatást jelent, a 9. évben gyakorlati gazdasági képzéssel megtoldva.
1945. évi 6650/1945. számú miniszterelnöki rendelet	6-14 éves korig tartó tankötelezettségről, ill. a korábbi nyolcosztályos népiskolák általános iskolává nevezéséről rendelkezett.
1951. évi 15. törvényerejű rendelet	Minden gyermek köteles 6. életévének betöltését követően 8 éven át megszakítás nélkül általános iskolai tanulmányokat folytatni. A jogszabály deklarálta az oktatás teljes ingyenességét, melynek értelmében a tanulóktól semmilyen díjat (beíratási díj, tandíj) nem lehetett kérni.
1959. évi 29. törvényerejű rendelet	Felemelik a tankötelezettség időtartamát - 9 éven át kellett megszakítás nélkül iskolába járnia a gyermeknek.

³² uo.

³³ KAZUSKA, 2012. 134-142.

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

<p>1961. évi III. törvény</p>	<p>A tankötelezettség a gyermek 6. életévének betöltését követő szeptember 1. napjával kezdődik, és az általános iskola sikeres befejezéséig, legkésőbb annak a tanévnek a végéig tart, amelyben betölti a 16. életévét.</p> <p>Ezzel a szabályozással a hangsúly az általános iskolai végzettség megszerzésére került, a 16 éves korig tartó tankötelezettség valójában azokra terjedt ki, akiknek nem sikerült 8 év alatt befejezni az általános iskolát.</p>
<p>1985. évi I. törvény</p>	<p>A gyermek attól a naptári évtől vált tankötelessé, amelyben a 6. életévét betöltötte, mindemellett figyelembe kellett venni a gyermek fejlettségét is, vagyis az iskolaérettséget (!).</p> <p>A tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tartott, amelyben a gyermek betöltötte a 16. életévét. Ez szükség esetén legfeljebb a 18. életév betöltéséig meghosszabbítható volt. Iskolarendszeren kívüli szakmai oktatással is teljesíteni lehetett.</p> <p>Ez volt az első jogszabály, amely ki is mondta, hogy a „tankötelezettség teljesítésért a szülő a felelős”.³⁴</p>
<p>1993.évi LXXIX. törvény</p>	<p>Tankötelessé válik a gyermek, ha eléri az iskolába lépéshez szükséges fejlettséget, legkorábban abban a naptári évben (május 31-ig, szülő kérelmére december 31-ig), amelyben a 6., legkésőbb amelyben a 8. életévét betölti.</p> <p>A tankötelezettség kezdetéről az iskola igazgatója jogosult dönteni az óvoda, ill. a nevelési tanácsadó véleménye alapján, ha a gyermek nem járt óvodába.</p> <p>A tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tartott, amelyben a tanuló a 16. életévét betölti. Mérési pontot, alpműveltségi vizsgát iktat a tankötelezettség időtartalmának végéhez (10. osztály).</p> <p>A képzési kötelezettség (fejlesztő foglalkozásban való részvétel) a súlyos és halmozottan fogyatékos gyermekekre is vonatkozik.</p> <p>A tankötelezettség a szülő választása alapján iskolába járással vagy magántanulóként teljesíthető.³⁵</p>
<p>1996. évi LXII. törvény</p>	<p>Felemelik 18 éves korra a tankötelezettséget (azokra vonatkozott, akik 1998-ban vagy utána kezdték meg</p>

³⁴ JUHÁSZ József: *Tankötelezettség és tanügyigazgatás*. In: Práff Csaba (szerk.): *Kalauz a tankötelezettség teljesítéséhez*. OKKER Oktatási Iroda, Bp., 1995. 5-16.

³⁵ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. [online]
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300079.TV

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

	általános iskolai tanulmányaikat.) Kitalja a bevezetést a 2008/2009-es tanévre! ³⁶
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről	2013. január 1-től a gyermek abban az évben válik tankötelessé, amelynek augusztus 31. napjáig a 6. életévét betölti, legkésőbb az azt követő évben. A szakértői bizottság javaslata alapján a gyermek még egy évet tölthet el az óvodában. „A tankötelezettség a tanuló 16. életévének betöltéséig tart.” (nem a tanév végéig, hanem amikor éppen betölti a 16. életévét) Visszamenőleg azokra is, akik a 2004/2005. tanévben kezdték meg az általános iskolai tanulmányaikat. A tankötelezettség iskolába járással vagy magántanulólóként teljesíthető. A magántanulói jogviszony létesítésének korlátját szinte teljes egészében átvette az 1993-as törvényből ³⁷

A fenti táblázatból is kitűnik, hogy a tankötelezettség lassan, de folyamatosan emelkedett az utóbbi másfél évszázadban, 6, 8, 9, 10, majd 12 évre. A 2011-es CXC. Törvény a Nemzeti Köznevelésről viszont újból 16 évre szállította le a kötelező iskolába járás korhatárát.

5. A tankötelezettség dilemmája: érvek a 16 és a 18 év mellett, ill. ellen

Európában 1996 az egész életen át tartó tanulás, a lifelong learning éve volt, amikor a magyar parlament felemelte a tankötelezettségi korhatárt 16 évről 18 évre. A döntés tulajdonképpen hatálybalépését a távoli jövőbe tolták ki, első érintett korosztályként az 1998-ban általános iskolába lépőket nevezve meg. Akkoriban ezt a döntést senki nem ellenezte, még a mindenkor ellenzők is támogatta, hogy a fiatalok tovább tanulhatnak az iskolában, képzetlenebbek kerülhetnek ki a munkaerőpiacra. A gazdasági verseny növekedése ugyanis folyamatosan csökkentette a képzetlenek iránti igényt, és minden munkaerő-piaci prognózisban is ez a trend szerepelt. Ráadásul a képzetlen munkanélküliek munkaerő-piaci integrálása drága és kockázatos tevékenység. Ezért az akkori oktatáspolitikai – párhuzamosan a középiskolai expanzió ösztönzésével – a nem középiskolába, hanem szakmai képzésbe kerülők esetében is a hosszabb iskolázás mellett döntött, és az 1997/98-as tanévtől az általános alapképzés időtartamának nyolcra tíz évre emelte, ezzel próbálta

³⁶ 1996. évi LXII. törvény. [online] <http://www.complex.hu/kz/dat/t9600062.htm/t9600062.htm> (letöltés: 2013.12.20.)

³⁷ 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről. [online] http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV

rákényszeríteni a fiatalokat arra, hogy az alapoktatás befejezése után, a 10. évfolyamot követően belépjenek valamilyen középfokú oktatási formába.³⁸

A tankötelezettség 18 éves korra való felemelésével Magyarország nemzetközi összehasonlításban nagymértékben előre szaladt. Valójában csak néhány OECD tagállamban tart a tankötelezettség 18 éves korig vagy tovább. Fontos megemlíteni, hogy a felső határt nem csak egy meghatározott életkorhoz, hanem egy bizonyos végzettség eléréséhez is köthetik az országok (ld. Lengyelország, ahol alsó középfokú végzettség megszerzése kötelező vagy pl. Oroszországban 11 osztályt kell elvégezni). Németországban, Belgiumban, Kanadában, Chilében, Lengyelországban, Portugáliában 18 éves korig, Izraelben, az Egyesült Államokban 17 éves korig tart a tankötelezettség. Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Izland, Olaszország, Új-Zéland, Norvégia, Szlovákia, Spanyolország és Svédország területén 16 éves korig, Ausztrália, Ausztria, Csehország, Japán, Luxemburg, Mexikó, Szlovénia és Svájc területén 15 éves korig, Koreában és Törökországban 14 éves korig tart a tankötelezettség. Ha az OECD tagállamok vagy az Európai Unió tagállamainak átlagát nézzük, a tankötelezettség 16 éves korig tart.

Azonban még azokban az országokban is, ahol 18 éves korig vagy tovább tart a tankötelezettség, nem a nappali iskolába járást írják elő kötelezően, hanem valamilyen nappali- vagy felnőttképzésben való részvételt.³⁹

Az OECD egyik törzsindikátora a tankötelezettség és annak érvényesülése a tagállamokban. A tankötelezettséget jogszabály írja elő, ám a jogszabály végrehajtása nem olyan egyszerű. Ahol a társadalom egésze egyetért abban, hogy a tankötelezettség nem kényszer, hanem az egyén, a családok és az egész társadalom közös érdeke, ott általában nincs vagy nem jelentős a lemorzsolódás a tanköteles korúak körében. Ám a tankötelezettség tanulási lehetőségként értelmezése nem magától értetődő a heterogén, illetve multikulturális társadalmakban. Általános probléma még a fejlett országokban is, hogy a többségi társadalom tanulási céljaival és iskolai követelményeivel nem ért egyet egy vagy több kisebbségi helyzetben lévő társadalmi csoport, illetve hogy a többségi társadalomra méretezett pedagógiai megközelítés vagy asszimilációs törekvés elidegeníti a kisebbséget a többségi iskolától. Különösen problematikus, ha egy heterogén és széttartó társadalom egyszeriben egy monolitikus oktatási rendszerrel találja szemben magát, amelyik nem tudja felvállalni – anyagi vagy pedagógiai-szakmai eszközök híján – az eltérő szükségletű tanulók problémáit.⁴⁰

E probléma jelentkezett hazánkban is, emiatt a 16-18 éves fiatalok beiskolázási aránya nálunk jóval alacsonyabb, mint pl. az OECD országok-

³⁸ MÁRTONFI György: *Igazgatók és diákok véleménye a tankötelezettségről*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 13-22.*

³⁹ ISTENES Mónika–PÉCELI Melinda: *Tankötelezettségi korhatárok nemzetközi összehasonlításban*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 9-12.*

⁴⁰ KÁDÁRNÉ FÜLÖP Judit: *A tankötelezettség határai*. [online] <http://www.koloknet.hu/a-honap-abraja/a-tankoteleztseg-hatarai/>

ban, amelyekben e korosztályt általában nem *kötelezik* iskolába járásra. Előre látható következményként lehetett volna látni, hogy a szakképzés valamilyen formájába belépő 16-18 évesek körében a lemorzsolódási arány nagy mértékben meg fog nőni annak ellenére, hogy a lemorzsolódó fiatalok törvénytelen helyzetben találják majd magukat. Ennek a helyzetnek a kezelése érzékeny társadalompolitikai módszereket igényel majd, mivel e fiatalok jelentős részét az iskolák nem fogják tudni nyomon követni, e területen jelentős felelőssége lesz majd az önkormányzatoknak, illetve a helyi szociálpolitikának, országos szinten pedig szakképzés-politikai választ is kell adni erre a problémára.

Lehetett arra is számítani, hogy a kötelezően majd benntartott fiatalok között sokan lesznek olyanok, akik esetében a bennmaradás feszültséggel vagy konfliktusokkal fog járni és a benntartás csak speciális - szociálpolitikai esetleg foglalkoztatáspolitikai elemeket is tartalmazó eszközökkel lehetséges. Ez elkerülhetetlenné teszi olyan új oktatási formák kialakítását - illetve más országokban már létező ilyen formák adaptálását - amelyekkel ez a feladat megoldható.⁴¹ Azonban a kitolt bevezetés miatt a fenti problémákkal sem a Horn-kormány, sem az azt követő kormányok nem igazán foglalkoztak, minden előkészítés nélkül jött el a 2008/2009-es tanév, amikor az 1998-ban 1. osztályosok 11. osztályba léptek.

2008-ban a képzésben való részvételi arány a kötelező iskolázás korhatárát megelőző életév esetében is csak kissé haladta meg a 90%-ot, és ezzel az Európai Unió tagországai között az egyik legkisebb adatot produkáltuk. Ez azt jelenti, hogy Magyarország bár bevezette a 18 éves kori tankötelezettségi korhatárt, azonban nem tudta a 17-18 éves korosztályban az oktatásban való részvételt jelentősen megnövelni. 2009-ben a 16 éveseknek mintegy 94%-a járt iskolába, (pedig rájuk már érvényes volt a 18 éves korig tartó tankötelezettség).

Tehát a 18 éves korig tartó tankötelezettség csak írott malaszt maradt, így leszállítása 16 éves korra tekinthető akár a realitásokkal való szembenézésnek is.

Az Orbán-kormány érvelése szerint a tankötelezettségi kor leszállítása nem jelenti automatikusan az ellátottak számának csökkenését, hisz az alapfeladatok az érettségi, illetve az első szakma megszerzéséig továbbra is ingyenesek/téritésmentesek, és a kormány célja, hogy minél többen az iskolában maradjanak addig, amíg érettségit vagy szakképzettséget szereznek. „Ugyanakkor nincs értelme annak, hogy olyanokat, akik nem tudnak, és nem is hajlandóak, nem is akarnak az iskolában tanulni, fejlődni, papíron iskolásnak tekintsünk, majd – mivel az ilyen tanulók rendszerint 18 éves korukig sem fejezik be tanulmányaikat – 18 évesen ugyanúgy szakképzettség nélkül engedjük el az iskolából. Számukra olyan feladatot kell tehát találni, amely révén akár 16 évesen is a társadalom hasznos tagjaivá válhatnak, de lehetővé

⁴¹ HALÁSZ Gábor: *Válogatott oktatáspolitikai szakvélemények: A tankötelezettség 18 évre való kiterjesztésének hatása az iskolaszervezetre és a tantervi szabályozásra – 1998.* [online] http://halaszg.ofi.hu/download/OktPolVelemenyek.htm#_Toc250886247

kell tenni számukra a tanuláshoz való visszatérést is. E feladat megtalálása túlmutat a Köznevelési törvény hatáskörén, és komoly foglalkoztatáspolitikai programok indítását teszi szükségessé.”⁴²

A törvényt bírálók (ld. Nahalka István) ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy egy 16 éves, semmilyen képzettséggel nem rendelkező fiatal igen kicsi valószínűséggel talál majd magának munkát, és ráadásul nem is rendelkezik majd azokkal a képességekkel, amelyek lehetővé tennék, hogy később e szempontból kedvezőbb helyzetbe kerüljön (egyszerűen fogalmazva, nem tud tanulni). A törvény esélyegyenlőtlenséget fokozó hatásai általában is növelhetik a korai iskolaelhagyás arányát.⁴³

A kormány a felzárkóztatás, ill. a lemorzsolódás csökkentése érdekében 2013. szeptember 1-jén elindította a *Hídprogramot*, amelynek lényege, hogy biztosítsa az olyan tanköteles korú gyermekek iskolába járásához szükséges intézményi feltételt, akik nem nyertek felvételt középfokú iskolába, valamint, akik a 15. életévük betöltéséig csak hat általános iskolai osztályt tudtak sikeresen elvégezni.

A törvény meghatározása szerint: 14. § (1) „A Köznevelési Hídprogramok segítséget nyújtanak a tanulónak a középfokú nevelés-oktatásba, szakképzésbe való bekapcsolódáshoz, vagy a munkába álláshoz, valamint az önálló életkezdéshez szükséges ismeretek megszerzéséhez a komplex, tanulmányi, szociális, kulturális, képességbeli és személyiségfejlesztését támogató pedagógiai tevékenységgel.”⁴⁴

Az ellenzék szerint a Hídprogram lényege nem más, minthogy a túlkoros gyermekeket kiemelik az általános iskolából. Mások, ld. L. Ritoók Nóra a pedagógusok felkészületlenségét bírálják: „Nem hiszem, hogy ugyanez a pedagógustársadalom, ugyanezzel a tudással, módszertannal felvértezve képes lesz egy (vagy sikertelenség esetén két) év alatt pótolni mindazt, ami 14 évig kimaradt. Ami képes áthidalni azt az elképesztő szakadékot, ami ezeknek a gyerekeknek az élete és az iskolai elvárások között feszül. Mert ilyen program nincs. Számomra a Hídprogram célja 16. évig elvinni ezeket a gyerekeket, és aztán kitenni őket az életbe, abba, amiben nincs nekik lehetőség, és persze nincs tudás sem, és utána lehet azt mondani, hogy magára vessen. A Hídprogram egy időkitöltő, a problémát elodázó, a tankötelezettséget kibővítő program.”⁴⁵

Összegezve, a lényegi kérdés tulajdonképpen nem is az, hogy 16 vagy 18 év a tankötelezettség, hanem, hogy milyen az iskola "tanulómegtartó képessége". Hogyan lehetne növelni a részvételt tankötelezettségi korhatártól

⁴² Nemzeti Erőforrás Minisztérium: *Tájékoztató a nemzeti Köznevelésről szóló törvényről – A tankötelezettséggel kapcsolatos szabályok*. [online]

[http://www.noefon.hu/public/files/NEFMI%20%C3%A1ll%C3%A1sfogjal%C3%A1s%20a%20tank%C3%B6telezets%C3%A9gr%C5%91l\(1\).pdf](http://www.noefon.hu/public/files/NEFMI%20%C3%A1ll%C3%A1sfogjal%C3%A1s%20a%20tank%C3%B6telezets%C3%A9gr%C5%91l(1).pdf)

⁴³ NAHALKA István: *Meddig legyen tankötelezettség?* [online] <http://www.komment.hu/tartalom/20110308-velemeney-a-tankotelezettség-fidesz-kormány-által-tervezett-uj-korhatararol.html>

⁴⁴ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. [online]

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV

⁴⁵ L. RITOÓK Nóra: *Hídprogram*. [online] <http://www.tani-tani.info/hidprogram> (letöltés: 2013.12.20.)

teljesen függetlenül értelmes, hasznos képzést kínálva diákoknak? Itt egy kis részben az általános iskoláról, és nagy részben pedig a szakiskoláról van szó. A 9. és 12. évfolyamok közötti lemorzsolódás, nagy a bukásarány, sok igazolatlan hiányzás a legnagyobb arányban a szakiskolákban következik be, amelyek az erősen szelektív iskolarendszer következtében az alacsony társadalmi státuszú családok gyermekeinek gyűjtőhelyei, ahol csúcsosodnak a tanulási- és magatartási gondok. A tanulók tele vannak tanulási kudarcokkal, óriási lemaradásokkal és igen alacsony a tanulási motivációjuk. Háttérben család problémák, rossz anyagi helyzet, a pozitív szülői minta hiánya állnak.⁴⁶

A másik fontos szempont, történnek-e eredményes erőfeszítések a tanulás és a tanítás minőségének javítására, a rendelkezésre álló évek jobb kihasználására?

6. A tankötelezettség formális betartatásának gyakorlata a hazai közoktatásban

Magántanulói jogviszony intézménye a problémás tanulók eltávolítását szolgáló szelepként is funkcionálhat. Papíron a gyermek ugyan eleget tesz a tankötelezettségének, ténylegesen azonban semmit sem tanul, maximum konzultációkon, vizsgákon jelenik meg, ahol vagy jóindulatúan továbbengedik vagy megbuktatják. Ez valójában zsákutcás megoldás, csak fokozza a hátrányt és az esélyegyenlőtlenséget, mivel a gyermek ténylegesen nem fejlődik, ezáltal az iskola asszisztál bizonyos tanulói rétegek végleges lemaradásához, lemorzsolódásához.⁴⁷

Kényszerítés; büntetés – Eötvös korára nyúlik vissza: azon szülők, akik nem tartják be a tankötelezettséget pénzbírsággal, elzárással, gyám kirendelésével (gyermekvédelmi eljárás kezdeményezésével) sújtották. Ma a pénzbírság nem visszatartó erő, hiszen az érintett családok úgysem tudják kifizetni. Szociálpolitikai támogatások óvodába/iskolába járatáshoz kötése sokkal hatékonyabb módszer.

A kormány 2010 augusztusában átalakította a családi pótlékot nevelési és iskoláztatási támogatássá, melynek következtében lehetővé vált az 50 tanóránál többet igazolatlanul hiányzó diákok esetében az iskoláztatási támogatás felfüggesztése. A rendelkezés bevezetésével csökkentek az iskolai hiányzások a 2010/2011-es tanévben. A támogatás felfüggesztésének elsődleges célja az iskoláztatás elősegítése, az ösztönzés és a szülői felelősség erősítése. A szülőknek és az iskoláknak ezért közösen kell elérniük, hogy a gyermekek érdeklődésüknek, tehetségüknek és a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő-

⁴⁶ ISTENES Mónika: *A pedagógusok tapasztalatai a 18 éves korra emelt tankötelezettségről*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 29-34.

⁴⁷ SOMI Gábor: *Iskolaigazgatók a tankötelezettségről*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 23-28.

en szükséges végzettségüket megszerezzék, majd később munkát találjanak és a társadalom adófizető polgáiraivá váljanak.

Az első év tapasztalatai a hiányzások csökkenését mutatják, a 2010/2011-es tanévben összességében 31 ezer gyermek érte el a 10 igazolatlan órát, de figyelmeztetések hatására közülük „csak” 13289, alig több mint 40% érte el az 50 igazolatlan tanórát, ezt követően 7427 esetben függesztették fel az iskoláztatási támogatást jogerősen a helyi gyámhivatalok. Területi eloszlásban a hiányzások tekintetében kiemelkedik Borsod (itt az összes kiskorú 0,9%-a – 1325 tanuló esetében került sor jogerős felfüggesztésre), Nógrád (0,7%, 249 tanuló), Heves (0,7%, 380 tanuló) és Jász-Nagykun-Szolnok megye (0,7%, 515 tanuló).

A statisztikák szerint az iskolai hiányzások a szociálisan rászoruló családokban a legmagasabb, életkor alapján pedig a felnőttkor küszöbén állók között a legkirívóbb. A megelőzés és a figyelemfelhívás sikerét mutatja, hogy a tanulók csaknem felét sikeresen vissza tudták terelni az iskolákba, miután a 10. igazolatlan órát követően figyelmeztetésben részesültek. Azoknál a gyerekeknél, ahol jogerőssé vált az iskoláztatási támogatás felfüggesztése, több mint 70% szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesült. Az iskolakerülés tehát éppen azon fiatalok körében a legmagasabb, akik családjai szociálisan nehéz helyzetben vannak, akik, számára az egyetlen út, ami őket a mélyszegénységből és a munkanélküliségből kivezethetné, hogy tanulmányaikat befejezik és szakképzettséget szereznek.⁴⁸ Azonban az is felmerülhet bennünk, hogy a kényszer a diák pusztá „fizikai jelenlétén” kívül eredményezhet-e bármilyen többletet, vagyis érdemi tanulást, fejlődést.⁴⁹

Anyagi ösztönzés, esélyteremtés a hátrányos helyzetű fiatalok számára pl. a több, mint egy évtizede működő Arany János-program; ösztöndíjakkal mentortanároknak, hátrányos helyzetű diákoknak ld. "Macika", "Útravaló ösztöndíjrendszer", a legújabb "Út a szakmaválasztáshoz". Ennek a támogatási formának is több neuralgikus pontja van: valójában a rászorultak kapják-e, nem gerjeszt-e feszültséget pl. kisebb-nagyobb közösségekben etnikai vagy egyéb pozitív diszkriminációs alapon.

Pedagógiai paradigmaváltás lenne a legegésőbb és leghatékonyabb megoldás az iskolai lemorzsolódás csökkentésére (ld. Hídprogram fent)

A kompetencia alapú felzárkóztató program célja, hogy fejlesztést biztosítson azoknak a diákoknak, akik számára a hagyományos oktatási rend eddig csak kudarcot jelentett. Ennek érdekében a program a hagyományos, tantárgyi struktúrába rendeződő, frontális oktatás helyett moduláris rendszerben, projektalapú oktatásra vállalkozik.

⁴⁸ SOLTÉSZ Miklós: *Csökken az iskolakerülések száma az iskoláztatási támogatás megvonásának köszönhetően.* [online] <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/szocialis-csaladi-es-ifjusagugyvert-felelos-allamtitkarsag/hirek/csockkent-az-iskolakerulesek-szama-az-iskolaztatasi-tamogat-as-megvonasanak-koszonhetoen>

⁴⁹ MARTONFI, 2011. 13-22.

2003-ban indult a Szakiskolai fejlesztési program (SZFP), amelynek „C” komponense a „reintegrációnak” is nevezett felzárkóztató program. Itt 10 hónapos, az egyes szakmacsoportok szakképzéseibe való belépésre felkészítő kompetenciafejlesztő programok elvégzése után az alapfokú végzettségre épülő szakképzésre készítették fel a kudarcos tanulási előtörténettel rendelkező diákokat 2005-től. Az SZFP első, 2003–2006-os szakaszában a 89-ből 23, második, 2006–2009-es szakaszában a 70-ből már 42 szakiskola indított kompetencia alapú felzárkóztató programot egészen az SZFP 2009. decemberi hirtelen megszűntetéséig.

A végzettséget nem szerző diákok felzárkóztatására 2008-ban indult el az úgynevezett Dobbantó program, amelyet a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány indította az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával. Kijelölt szakiskolákban felzárkóztató 9. osztályt indítanak, az iskolákat pályázat útján választják ki, amelyek többéves, egyéni igényeinek megfelelő szakmai és anyagi támogatást kapnak. Az alapítvány szakemberei tréningekkel, új oktatási tartalmak biztosításával és folyamatos, helyben nyújtott szakmai tanácsadással segítik a szakiskolák pedagógusait és vezetőit.⁵⁰

7. Összegzés

A magyarországi iskolaügynek az 1868. évi népoktatási törvénnyel megalapozott eötvösi reformprogramja alapvető feltétele és fontos alkotóeleme volt a kiegyezéssel meginduló gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak, a következő évtizedek gyorsuló ütemű nemzeti és polgári fejlődésének.⁵¹

A dualizmus korában a tankötelezettséggel kapcsolatos infrastrukturális, tárgyi (tanterem, tankönyvek, oktatási segédanyagok) és személyi (képzett tanár) feltételek megteremtése jelentette a legnagyobb kihívást. A nagyarányú analfabétizmus felszámolása volt a cél. Ma is jelen van mindkét probléma, hiszen a jelenleg is vannak rosszul (a 21. század igényeinek nem megfelelően) felszerelt iskolák, és a funkcionális analfabétizmus sem ritka jelenség korunk társadalmában.

A cél nem változott, az iskola aktív, eredményes polgárokat bocsásson ki a falai közül, akik a társadalom hasznos tagjává válhatnak, és esélye lehet a társadalmi felemelkedésre. Ennek érdekében széles néprétegekkel beláttatni az iskolázottság jelentőségét, s elérni a 100%-os részvételt az alap- és középfokú oktatásban, csökkenteni a lemorzsolódást, hogy a társadalom minél magasabb iskolai végzettséget szerezzen.

Csak a cél eléréséhez vezető út változott, ill. az eredményesség viszont másképp értelmezhető a két korszakban, már az alaplételemek (alapkomp-

⁵⁰ PÉCELI Melinda: *Kompetencia alapú felzárkóztató programok és hatásuk a tankötelezettségre*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 41-47.

⁵¹ KELEMEN, 2002.b.

tenciák) elsajátítása nem elegendő, ma a cél az, hogy minél versenyképesebb tudással, kompetenciákkal rendelkező flexibilis polgárok kerüljenek ki az iskola falai közül, akik képesek megfelelni az egyre változó munkaerőpiaci követelményeknek, ill. a life long learning jegyében késznek a folyamatos önképzésre.

A közös, neuralgikus pont, a hátrányos helyzetű fiatalok rendszeres iskolázatásának kérdése, akiknek a szülei maguk is iskolázatlanok, és többnyire nem motiválják kellőképpen gyermekük iskolába járását, az ő érdekekben kell az államnak drasztikusan beavatkoznia. Más kérdés, hogy a kényszer eszközeivel kell fellépni és/vagy inkább intézményi és egyéb feltételrendszer megteremtésével motivációs stratégiát (ld. anyagi ösztönzés, pedagógiai paradigmaváltás) kell alkalmazni.

Az oktatás tehát nemcsak az egyén magánügye, hanem közügy is, melynek célja a közösség életminőségének javítása, ezen keresztül pedig az állami szociális ellátórendszerben lévők számának a csökkenése, a munkaerőpiac igényeinek a kielégítése megfelelő képességekkel rendelkező szakemberekkel, valamint végső soron a gazdaság fejlődése. Mindennek megvalósulását szolgálja a tankötelezettség, mely eszközként szolgál a cél elérése érdekében.

Irodalom

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. [online] <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> (letöltés: 2013.12.20.)
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. [online] http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300079.TV (letöltés: 2013.12.20.)
1996. évi LXII. törvény. [online] <http://www.complex.hu/kzldat/t9600062.htm/t9600062.htm> (letöltés: 2013.12.20.)
2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. [online] http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV (letöltés: 2013.12.20.)
- Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.
- Halász Gábor: *Válogatott oktatáspolitikai szakvélemények: A tankötelezettség 18 évre való kiterjesztésének hatása az iskolaszervezetre és a tantervi szabályozásra – 1998*. [online] <http://halaszg.ofi.hu/download/OktPolVelemenyek.htm#Toc250886247> (letöltés: 2013.12.20.)
- Istenes Mónika: *A pedagógusok tapasztalatai a 18 éves korra emelt tankötelezettségről*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 29-34.*
- Istenes Mónika–Péceli Melinda: *Tankötelezettségi korhatárok nemzetközi összehasonlításban*. In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 9-12.*
- Juhász József: *Tankötelezettség és tanügyigazgatás*. In: Práff Csaba (szerk.): *Kalauz a tankötelezettség teljesítéséhez*. OKKER Oktatási Iroda, Bp., 1995. 5-16.
- Kazuska Melinda: *A tankötelezettség múltja, jelene és jövője*. Miskolci Jogi Szemle, 2012. 1. 128-142. [online] http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201201/12_kazuskamelinda.pdf (letöltés: 2013.12.20.)
- Kádárné Fülöp Judit: *A tankötelezettség határai*. [online] <http://www.koloknet.hu/a-honap-abraja/a-tankoteleztseg-hatarai/> (letöltés: 2013.12.20.)
- Kelemen Elemér: *A népoktatás Magyarországon a dualizmus korában*. In: Fűrészné Molnár Anikó–Somorjai József (szerk.): *Népiskolák Magyarországon*. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyagai. Tatabányai Múzeum Tudományos füzetek 1., Tatabánya, 1997. 27-36.
- Kelemen Elemér: *Hagyomány és korszerűség–Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Oktatáskutató Intézet, Új Mandátum kiadó, Bp., 2002. (a)
- Kelemen Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*. In: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*. Neveléstörténeti Füzetek 19., OPKM, Bp., 2002. 45-60. (b) [online] <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/nevtor19/nevt1906.htm> (letöltés: 2013.12.20.)
- L. Ritoók Nóra: *Hídprogram*. [online] <http://www.tani-tani.info/hidprogram> (letöltés: 2013.12.20.)
- Magyarország Alaptörvénye*. [online] <http://www.kormany.hu/download/o/d9/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny.pdf> (letöltés: 2013.12.20.)
- Mártonfi György: *Igazgatók és diákok véleménye a tankötelezettségről*. In: Mártonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 13-22.*
- Mezei Márta (szerk.): *Eötvös József–Kultúra és nevelés*. [online] <http://mek.oszk.hu/06300/06330/06330.htm#36> (letöltés: 2013.12.20.)
- Mészáros István: *Népiskolánk ezer éve*. In: Fűrészné Molnár Anikó–Somorjai József (szerk.): *Népiskolák Magyarországon*. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyagai. Tatabányai Múzeum Tudományos füzetek 1., Tatabánya, 1997. 11-20.
- Mészáros István: *Ratio Educationis*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

- Nagy Péter Tibor: *Tanügyigazgatás és oktatáspolitikai a polgári Magyarországon (Kandidátusi disszertáció). 1994.* [online]
<http://mek.oszk.hu/11700/11756/rtf/11756.rtf>. (letöltés: 2013.12.20.)
- Nahalka István: *Meddig legyen tankötelezettség?* [online]
<http://www.komment.hu/tartalom/20110308-velemeney-a-tankotelezeztseg-fidesz-kormany-altal-tervezett-uj-korhatararol.html> (letöltés: 2013.12.20.)
- Nemzeti Erőforrás Minisztérium: *Tájékoztató a nemzeti Köznevelésről szóló törvényről – A tankötelezettséggel kapcsolatos szabályok.* [online]
[http://www.noefon.hu/public/files/NEFMI%20%C3%A1ll%C3%A1sfoglal%C3%A1s%20a%20tank%C3%B6telezezt%C3%A9gr%C5%91\(1\).pdf](http://www.noefon.hu/public/files/NEFMI%20%C3%A1ll%C3%A1sfoglal%C3%A1s%20a%20tank%C3%B6telezezt%C3%A9gr%C5%91(1).pdf) (letöltés: 2013.12.20.)
- Péceli Melinda: *Kompetencia alapú felzárkóztató programok és hatásuk a tankötelezettségre.* In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 41-47.*
- Pukánszky Béla–Németh András: *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
- Soltész Miklós: *Csökken az iskolakerülések száma az iskoláztatási támogatás megvonásának köszönhetően.* [online]
<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/szocialis-csaladi-es-ifjusagugvert-felelos-allamtitkarsag/hirek/csokkent-az-iskolakerulesek-szama-az-iskolaztatasi-tamogatas-megvonasanak-koszonhetoen> (letöltés: 2013.12.20.)
- Somi Gábor: *Iskolaigazgatók a tankötelezettségről.* . In: Martonfi György (szerk.): *A 18 évre emelt tankötelezettség teljesülése és (mellék)hatásai. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 2011. 23-28.*

Fülöp Zoltán Ottó

EGY CSALÁDI ÖRÖKSÉG NYOMÁBAN: A SZÓDÁSÜVEGTŐL AZ ÁSVÁNYVIZES PALACKIG¹

Bevezetés

A dolgozat megírásának egyik inspiráló tényezője volt az a felismerés, hogy napjainkban egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a kulturális örökség értékeinek komplex értelmezése, megőrzése és megismerése iránt, hiszen valamennyien tudni szeretnénk, kik vagyunk és honnan jöttünk, mik a gyökereink. Múltunk ugyanis nemcsak meghatározza jelenünket, de hatással van jövőnkre is: megszabja gondolkodásunkat, viselkedésünket, kialakítja énképünket. Jan Assmann szavaival élve: „Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.”²

A témaválasztás nem véletlen, hiszen adott a családi indíttatás, mely arra ösztönzött, hogy tiszteletben tartva elődeim emlékét, megőrizsem, életben tartsam és továbbadjam az immáron csaknem egy évszázados örökség értékeit. Elsődleges célom volt, hogy a szikvizet mint hungarikumot családunk történetén keresztül mutassam be oly módon, hogy összeegyeztessem a mikroszkopikus és a makroszkopikus látásmódot. A multidiszciplinaritás jegyében elsősorban az identitástudományok kutatási eredményeire támaszkodtam. Az egyes megközelítési módok hozzájárultak egy holisztikus szemlélet kialakításához, mely - meglátásom szerint - a társadalomkutatás során elengedhetetlen.

A szikvíz elterjedtségét egyrészt a MOSZI (Magyar Országos Szakmai Ipartestület) által nyilvántartott számadat támasztja alá. Ez alapján jelenleg Magyarországon a csaknem 1500 szikvízüzemben közel tízezer ember dolgozik, régi dinasztiák sora fémjelzi ezt a kézműves iparágat.³ Emellett még egy jellemző információra hívnám fel a figyelmet. Míg 2004-ben 26 vállalkozó tudott olyan szódavizet előállítani, ami a legszigorúbb előírásoknak is megfelelt, addig 2014-ben már valamivel kevesebb, 21 kisüzem felelt meg az HACCP tanúsítvány⁴ által támasztott követelményeknek. Napjainkban ugyanennyi szikvízüzem használhatja a HÍR (Hagyományok Ízek Régiók) védjegyet és logót.

A szikvíz jelentőségét másrészt az is mutatja, hogy több helyen sor került a muzealizációjára. Többek között Nyíregyházán a Sóstói Múzeumban, Mosonma-

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

² Vö. ASSMANN Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (ford.) HIDAS Zoltán, Atlantisz, Bp., 2004. 48.

³ NAGY Krisztina, *A szikvizes.* MesterségTár 1. (Sorozatszerk. SZULOVSKY János). Plusz+Könyvek, Bp., 2014. 27-38., 56.

⁴ 2002-ben került sor a HACCP (*Hazard Analysis and Critical Control Points - Veszélyelemzés és kritikus ellenőrzőpontok*) élelmiszerbiztonsági rendszer bevezetésére a szikvízgyártók körében. Majd az Országos Szikvízkészítő Ipartestület tagja lett az Ásványvíz Termék Tanácsnak. Vö. KISS Imre, *Szódavíz, egy magyar kultuszital. Szikvíz ipartörténeti album. Soda water, a cult drink in Hungary. Book of soda-industry history,* MOSZI Országos Szikvízkészítő Ipartestület, Bp., 2008. 58.

gyaróváron a Hansági Múzeumban, Budapesten a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban illetve Dombóváron a Helytörténeti Múzeumban. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum épülő 20. századi falu tájegységében ugyancsak berendeznek egy szikvízüzemet. Rendhagyó kiállítási térként említhetjük Szegeden a Szent István téri, a helyiek által csak *Öreg Hölgynek* nevezett víztornyot, ahol 2006 szeptemberétől állandó kiállításként tekinthető meg a világon egyedülálló szikvíztörténeti gyűjtemény. A kiállítás „A szódavíz, egy magyar kultusz itál” címet viseli és közel 150 darab régi, egyedi szódásüvegből illetve a szakmához kapcsolódó tárgyból áll. Szintén említésre méltó, hogy Szögi László rendező 2006-ban 32 perces színes ismeretterjesztő filmet forgatott *Hungaricum: a szódavíz* címmel.

1. A kulturális örökség bemutatása, elhelyezése a mindennapi életben

1.1. A szóda örökségítése

A téma kifejtéséhez az alapfogalmak – hungarikum, szikvíz, kulturális örökség - tisztázása teremti meg a kiindulópontot. A problémakör vizsgálatakor több kérdéssel találjuk szembe magunkat: mit jelent az örökség, milyen szociokulturális és jogi feltételek biztosítottak a megőrzés, a kezelés, vagyis az örökségítés folyamatában. A hungarikum és a szikvíz esetében pontos, törvényileg meghatározott értelmezési keretek állnak rendelkezésünkre, a kulturális örökség esetében már csak azért is indokolt a rövid fogalommagyarázat, mivel interpretációja a mai napig nem egységes.

A magyarok körében a reformkortól kezdve szinte mindig létezett a hungarikum fogalma. Bár jelentéstartalmát sokáig nem definiálták, általában a régi, hagyományos módon készült, az országhoz, vagy annak egyes területeihez tartozó jó hírnevű terméket jelentett. A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény⁵ kimondja, hogy nemzeti értékeink dokumentálásának, közkinccsé tételének célja, nemcsak értékteremtő szerepének megismertetése és védelméről való gondoskodás, hanem a nemzeti öntudat és a hazai gazdaság erősítése. Ma tehát olyan egyedi, különleges, nemzeti önazonosságunkat jelképező értéket értünk alatta, mely a magyarságra jellemző kiemelt, megkülönböztető tulajdonsággal rendelkezik, amivel mi magyarok nemcsak azonosulhatunk, hanem világszerte azonosíthatnak is bennünket. A hungarikum védjegy a szabályozás fontos része, melynek grafikája 2013 szeptemberében született meg.

A szikvíz vagy hétköznapi nevén szódavíz, - melyet számunkra a bencés paptanár, Jedlik Ányos⁶ (1800-1895) neve fémjelez -, nem más, mint széndi-

⁵ A törvényt az Országgyűlés a 2012. április 2-i ülésnapján fogadta el és az alábbi digitális forrás alapján idézem: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12042.pdf> Utolsó letöltés: 2014. február 18. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200030.TV Utolsó letöltés: 2014. november 18.

⁶ Jedlik Ányos egyik első, inkább kémiai jellegű kísérletezéseiről a „*Mesterséges savanyú vizek készítése*” c. értekezésében (1829) olvashatunk. Az általa készített „*savanyúvíz-készítő apparátus*” azonban nem volt alkalmas szódásszifonok töltésére, hanem szénsavas víz előállítására és azok egyszerű palackozására. Ugyanakkor elmondható, hogy Jedlik találmánya a maga korában nagy jelentőségű

oxidral dúsitott, nagy tisztaságú ivóvíz. A szikvíz a szik (szikes föld) és a víz társításával megalkotott szó. Nevének eredete egy tévedésen alapszik, hiszen a szódavíz készítéséhez felhasznált szénsavat a sziksóval vagy szódabikarbónával (nátrium-hidrogénkarbonáttal, NaHCO₃) azonosították. Szikvíznek csak olyan terméket nevezhetünk, amelyet zárt rendszerű technológiában nagy nyomással szifonfejes üvegbe vagy szifonfejes felvezető szárral ellátott szikvizes ballonba töltenek. A jó szikvíznek legalább 7-8 g/l széndioxidot kell tartalmaznia, mivel a 7,5 atmoszféranyomás alatt alig vagy nem is jön ki a víz a szódásüvegből. A szikvíz 2004-ben megkapta a „Garantáltan Hagyományos és Különleges védjegytanúsítványt”⁷ és bekerült a *Codex Alimentarius Hungaricus*-ba, a Magyar Élelmiszerkönyvbe, ami egyben hungarikummá történő nyilvánításának kezdetét is jelentette.⁸ Majd ezt követően közösségi oltalom alá került.

A kulturális örökség fogalma⁹ fokozatosan alakult ki és az előző generációktól átvételre érdemesnek tartott tárgyak és szellemi javak összességét, vagyis egy adott közösség számára fontos jelentésű tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készletét értjük alatta. Definíciója számos jelentésrétegből áll. Hatása széles spektrumú, hiszen a politikai, szociokulturális, gazdasági dimenzióktól a turizmusiparig terjed. Az *örökség* szó a jogi terminológiából ered. Elsősorban az örökhagyó és az örökös kölcsönös viszonyára épül. Amíg a latin *patrimonium* az apától örökölt vagyont, vagyis atyai örökséget jelent, addig a *hereditas* (lat. örökség, hagyaték) már nemcsak a vér szerinti örökhagyókra utal. Valójában mindkét fogalom fiktív örökséget jelöl, hiszen a kulturális örökség esetén jogi értelemben nincs örökhagyó, ezt csupán az utókor tetelezi fel.¹⁰ Összességében elmondható, hogy az örökségalkotás lényeges vonása a már meg-

volt, ami ma is megbecsülésre érdemes. A szikvízgyártás külföldi kezdetei az angol John Mervin Nooth (1774, kis mennyiségű gyártás, Priestley módszere alapján), a genfi órás-ékszerész Jacob Schweppe és társai Henry Albert Gosse gyógyszerész, nagyobb arányú gyártás), valamint Nicolas Paul nevéhez fűződik. Schweppe később különvált és 1783-ban önálló céget alapított. Az első szikvízgyárat Gosse M. alapította Genfben, ami 1785-ben egy év alatt több mint 40 000 palackot adott el. 1789-ben társa Paul, később pedig Triaye és Jurine-vel együtt Párizsban épített egy gyárat. A szifon feltalálása Charles Plinth nevéhez fűződik, akinek szabadalmát 1813-ban jegyezték be. A mai szódásüveg prototípusa Antoine Perpigna találmánya 1837-ből. (Vö. NAGY 2014.12-18.; KISS 2008. 13-21.)

⁷ A szikvíz. az 1/1998. (I. 12.) FM rendelet 2. §-a értelmében garantáltan hagyományos és különleges élelmiszer. A hagyományos különleges tulajdonság az élelmiszer előállításához felhasznált olyan nyersanyag, hagyományos előállítási mód, összetétel, vagy egyéb olyan tulajdonság, ami az egész világon elkülöníthetővé teszi más hasonló élelmiszerektől. (Vö. BIKFALVINÉ, 2004. 45.)

⁸ Vö. KISS, 2008. 34-39.

⁹ Vö. UNESCO 1972. 17. ülésszak 1. cikk. Digitális forrás: www.unesco.org. A kulturális örökség fogalmának, történetének elemzését és hazai recepcióját Sonkoly Gábor és Erdősi Péter több tanulmányukban is elvégezték. Felhívták a figyelmet arra, hogy az 1970-es évek óta a fogalom látványosan elterjedt és rámutattak a kulturális örökség, a társadalmi emlékezet és a nemzeti örökség kapcsolatára, valamint elterjedésének, népszerűségének okaira. Vö. SONKOLY Gábor, A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei = *Regio 11* (4.), 2000. 45-66.; SONKOLY Gábor, *Örökség és történelem: az emlékezet technikái* = GYÖRGY Péter - KISS Barbara - MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. OSZK, Akadémiai, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Bp., 2005.; ERDŐSI Péter, *A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon* = *Regio*, 2000/ 11 (4.), 26-44.; ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Bp., 2004.; ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor, *A kultúra melankóliája. A kulturális örökség fogalmának megjelenése* = *Világosság* 2005/6., 73-90.

¹⁰ Vö. HUSZ Mária, *Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról*. PTE FEEK, Pécs, 2007. 15.

lévő kulturális hagyomány birtokba vétele.¹¹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hagyatékból örökölt javak az idő múlásával új jelentésekre tehetnek szert.¹²

A kulturális örökség védelméről az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, a párizsi székhelyű UNESCO négy jelentős nemzetközi határozatot hozott, amelyekre egy-egy mondatban szeretnék röviden kitérni. Az 1972. november 16-án elfogadott Világörökség Egyezmény már megkülönböztette a kulturális és a természeti örökség fogalmát, valamint meghatározta azok tartalmát. Húsz évvel később, 1992-ben az UNESCO elfogadta a Világemlékezet-programot (*Memory of the World*), melyben a dokumentum-jellegű kulturális örökségekről döntöttek. 2003-ban megalkotta a szellemi kulturális örökségvédelemről (*intangible heritage*) szóló egyezményt, 2009-ben megszületett a digitális örökségvédelemről szóló konvenció.¹³ Az UNESCO a kulturális örökség fogalmát kiterjesztette: így az összes olyan jel örökségnek tekinthető, amely az emberek cselekvéseit és alkotásait dokumentálja.¹⁴ Következésképpen a kiskunmajsai szódagyár tárgyi és szellemi emlékei egyértelműen beletartoznak ebbe a kategóriába.

Az örökséggé válás folyamán két eltérő gyakorlatra szeretném még ráirányítani a figyelmet. A francia örökségfelfogás lényege, hogy az örökség materiális állapotából indul ki, amit eredetisége tesz megőrzésre méltóvá. Ezzel szemben Japán az élő nemzeti kincstár elvére alapozva azokat az immateriális kulturális javakat védi, amelyek hagyományos tudást közvetítenek.¹⁵ Bár két eltérő gyakorlatról beszélünk esetünkben mégis lehetséges együttes alkalmazásuk. Hiszen, amikor a szódás múlttal kapcsolatos materiális objektívációkat mutatom be, a francia gyakorlatot követem, a szódához való viszonyulás, a kulturális emlékezet, az identitás és a transzmisszió esetén pedig a japán példa tűnik alkalmazhatónak.¹⁶

¹¹ Vö. ERDŐSI - SONKOLY 2005. 74-75.

¹² Vö. ERDŐSI, 2000. 35-36.

¹³ Az UNESCO kulturális örökségről szóló határozatait az alábbi digitális források alapján idézem: <http://www.unesco.hu/unesco-vilagemlekezet/>; Utolsó letöltés: 2014. november 18.

<http://www.unesco.hu/kultura/szellemi-kulturalis/szellemi-kulturalis/>; Utolsó letöltés: 2014. november 18.

<http://www.vilagorokseg.hu/az-egyezmeny-1> Utolsó letöltés: 2014. november 18.

<http://www.unesco.hu/archivum-2009-vegeig/kommunikacio-informacio/charta-digitalis-orokseg/>; Utolsó letöltés: 2014. november 18.

¹⁴ Vö. HUSZ, 2007. 15-20.

¹⁵ Vö. MASZAHIRO Ogino, *Az aktualizálás logikája. Japán és a kulturális örökség.* (ford.) CSIZMADIA Dominika = ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Bp. 2004. 323-334.

¹⁶ Vö. SONKOLY, 2005. 53-60.

1.2. A kiskunmajsai Topolyai Szódagyar története

„Az ember akármit is tesz, örökös.
Nem képes végérvényesen kioltani saját múltját,
mert maga is e múlt terméke.”
(Mircea Eliade)

Meggyőződésem, hogy az elődök emlékezetének fenntartásában és az általuk közvetített materiális és immateriális értékek átörökítésében sokat segített a múlt tapasztalatainak, viselkedésmintáinak mélyreható feltárása¹⁷ és többszemponútú tanulmányozása. Ezt az állítást támasztja alá az *önmagaszágricoeur*-i interpretációja, miszerint az állandó változás tulajdonképpen csak az önmagunkról szóló újra és újra elmesélt történeteken keresztül érthető meg, vagyis csak akkor, ha végigjárjuk a szövegek, cselekedetek, emlékek értelmezésének hosszú kerülőútját.¹⁸ Ezt a gondolatot tekintetem vezérfonalnak, amikor arra vállalkoztam, hogy megörökítsem a Topolyai család életútját és az 1910-es évek óta Kiskunmajsán megjelenő szatócsbolt, sörraktár és szódagyar alakulástörténetét a rész-egész kölcsönös viszonyában megragadva. A megidézésre kerülő életvilágok túlmutatva önmagukon igazolásul szolgálnak arra, hogy kitartással, szorgalommal és jó üzleti érzékkel generációkon átívelő hagyomány teremthető, melynek megőrzése, ápolása és újraalkotása az utódok felelőssége. A biografikus reprezentáció eseményei - mint a múlt feltárásának eszközei - kettős célt szolgálnak: egyrészt tudatosítják az utódokban saját gyökereiket, másrészt segítik a múlt birtokbavételének aktusát.

1.2.1. A Topolyai család

Apai ágon a család virágkorát a 15. században élhette, amikor a törökellenes délvidéki harcok során vélelmezhetően egyik felmenőjük Hunyadi Jánostól megkapta a bárói címet. Azóta a család legidősebb férfi tagjai egészen Bácska Topolya elhagyásáig a báró alvinczi kókai Topolyai nevet viselték. Anyai ágon a Lajos familia egyik legtehetősebb kiskunmajsai, csengelei parasztpolgári családból származott. Az öt gyermek közül a legfiatalabb testvér, Sándor (1918-1944) végig a családi gazdaságban dolgozott: a szódagyarban, a sörraktárban és a szatócsboltban. A II. világháborúban a keleti fronton halt hősi halált. Ilona (1916-1997), - aki több mint 30 éven át vezette a családi vállalkozást - negyedik gyereként született. Erzsébet (1913-1995) Kecskeméten az Angolkisasszonyok *Beatae Mariae Virginis* Intézetében végezte a Tanítóképzőt. 1941 nyara és 1944 késő ősze között Partiumban és Észak-Erdélyben tanított Zilahon, Nagykárolyban és Nagynyeden. A két nővér között alakult ki a legszorosabb kapcsolat. A második

¹⁷ MONOK István, *A kulturális örökség közvagyon?* = GYÖRGY Péter - KISS Barbara - MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. OSZK, Akadémiai Kiadó, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Bp., 2005. 9-12.

¹⁸ Vö. ULLMANN Tamás, *Paul Ricoeur* = BOROS Gábor (főszerk.): *Filozófia*. Akadémiai, Bp., 2007. 1033-1035.

gyermek, József (1912-1992) amellet, hogy élete döntő részét a szódagyárban töltötte az 1930-as években 14 évesen lábról vásárolt meg Bácsalmás térségében 200 hold kukoricát. Pincértanulóként Budapesten a Duna Palotában és a Royal Szállóban tanulta ki a szakmát. Megjárta a déli és a keleti frontot is, ötvenkét hónapig volt katona. A legidősebb báty, Ferenc (1911-1977) hivatásos katona volt. A II. világháború alatt a Szeged-Szőreg határposzton töltött be parancsnoki tisztséget. Fogságba esett, majd az egykoron erős testi felépítésű katonatiszt 5 év után fizikailag teljesen leépülve érkezett haza. Később SZTK-ellenőr lett.

1. kép A Topolyai család az 1910-es évek vége

1.2.2. A kezdeti időszak

A szülők még a 20. század elején az Osztrák-Magyar Monarchiában jórészt hitelből vásárolták meg Kiskunmajsa legmagasabb pontján házukat, melyet újjáépítettek és benne szódagyárat, sörraktárt, jégvermet és szatócsboltot működtettek. A családi gazdaságra jellemző volt, hogy árultak terményeket, de szentet, petróleumot, oltott meszet illetve sörapparáttal helyben palackozott sört, valamint üdítőitalt és *Szent István* illetve *Nagy Porter* üveges sört forgalmaztak. A cég fő profilja azonban a szódagyártás volt. Emellett a II. világháború háború alatt, majd az 1950-es évekig jeget is szállítottak kocsmárosoknak, henteseknek, mézárásoknak. E termékeket részben maguk szerezték be, részben kereskedők szállították illetve saját maguk állították elő.

2. kép A Topolyai család háza Kiskunmajsán, 2013

Az ingatlannal kapcsolatos 1952 előtti időszakra vonatkozó adatokat a Kiskunhalasi Földhivatalban az 1821 sz. telekkönyvi betéten, az 1125/2 régi telekkönyvi számon találtam, amiből egyértelműen kirajzolódik a Topolyai család anyagi helyzete a 20. század első felében. A *Tulajdoni lap* 1. és 2. sz. bejegyzése szerint kiskorú Topolyai Ferencz és Antal $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ arányban örökölte az ingatlant, melynek $\frac{2}{3}$ -ad része 1902. április 28-án, $\frac{1}{3}$ -ad része 1907. február 19-én került a tulajdonukba. A telekkönyv 6. pontjában az *Osztályos egyezség és vagyonszétválás megszüntetése* elnevezésű feljegyzés alapján 1926. augusztus 2-án a tulajdonjog teljes egészében Topolyai Ferencz kiskunmajsai lakosra szállt át, ugyanis Ferencz felvásárolta testvére tulajdoni hányadát. A 8. és a 9. sz. bejegyzés szerint az 1948. szeptember 20-án keltezett *Ajándékozási szerződés* alapján az ingatlan $\frac{1}{2}$ része Topolyai Erzsébet tanítónőé, $\frac{2}{4}$ -ed része pedig Topolyai József Kiskunmajsa, Rákosi Mátyás u 28. szám alatti lakosé lett.

A birtoklaphól továbbá az is kiderül, hogy az ingatlan megvételéhez illetve a szatócsbolt és sörraktár létesítéséhez szükséges tőke biztosításához Topolyai Ferencnek hitelt kellett felvennie, mert kölcsön nélkül nem tudta volna a családi vállalkozást beindítani. Az 1821. számú kiskunmajsai *C Teherlap* tanúsága szerint az ingatlant jelzálogjoggal terhelték meg. Eszerint 1925. november 13-án, a 3730-as sorszámú az 1925. szeptember 17-én kelt biztosítéki okirat és az abban foglalt elsőbbségi engedély alapján a Halasi Kereskedelmi Bank Rt. a Topolyai Ferenczet illető $\frac{1}{2}$ -ed részre özvegyi haszonélvezeti jogot megelőző elővásárlási joggal rendelkezett, valamint az ingatlanra 8%-os jelzálogkamatot jegyzett 20 millió korona váltóhiteltőke és 4 millió korona költségbiztosíték erejéig.

1.2.3. A kisipar tevékenységi köre

A nagy gazdasági világválság alatt (1929-1933) jelentősen eladósított a család, ami újabb és újabb hitelek felvételét tette szükségessé. A fő tevékenység egyre inkább a szódagyártásra, valamint a jégszállításra korlátozódott. Jellemző volt abban az időben, hogy a működéshez, már akkor is el kellett végezni a szikvízgyártó tanfolyamot. Ez volt az iparigazolvány kiállításának feltétele. A fő szállítá-

si-értékesítési terület Kiskunmajsára és környékére - Harkakötöny, Szank, Csólyospálos, Jászszentlászló terjedt ki -, ahova hetente egyszer a lovaskocsi, a kezdetekben pedig ökrös fogat vitte a 22-28 láda szódát (220-280 üveget). Egy üveg szóda ára kb. 1 tojás árának felelt meg, 1 láda szóda árért pedig 1 kg disznóhúst lehetett venni. Mivel nem volt sem vezetékes víz, sem elektromos áram, ezért vödörrel hozták a vizet az artézi kútból, és a szódátöltő gép nagy kerekét kézi erővel tekerték villanymotor hiányában. A nagykeréken a négyzet alakú fanyél beillesztő helye a mai napig megtalálható. A szénsavat a tartályokba már a két világháború között is Répcelakról hozták.

1.2.4. A nagy gazdasági világválság és a II. világháború hatása a családi vállalkozás működésére

A gazdasági világválság következtében az egyre inkább elnehezedett körülmények miatt Topolyai Ilona 18 évesen elhagyta az országot, és Belgiumba ment pénzt keresni. Brüsszelben dolgozott három évig egy ezredesi rendfokozattal rendelkező belga főtiszt családjánál. Itt egyrészt tökéletesen megtanult franciául, másrészt aktív közösségi életet élt a Brüsszeli Magyar Honleányok Egyesületében. Annyira sikerült javítania a család anyagi helyzetén, hogy a teljes összegben hazaadott keresményéből -, mely abban az időben magasabb volt, mint a minisztériumi köztisztviselői bér („a legendás” havi 200 pengő) - a család stabilizálta a gazdasági helyzetét, adósságai java részét sikerült törlesztenie.

3. kép Topolyai Ilona (középen) és baráti társasága, 1930-as évek eleje

Emellett még 9 hold földet vásároltak Ilona részére Ötfán, mellyel megoldódott a gazdaság takarmányproblémája. Lóherén, kukoricán és krumplin kívül szőlőt (kövidinkát és kadarkát) termesztettek, így – hol legalisan, hol nem – de bort is árultak a gazdaságban.

4. kép A családi birtok Ötfán

A kezdeti konjunktúra után a II. világháború katasztrofális helyzetbe hozta a családot. Mivel a család férfitagjai kivétel nélkül a keleti fronton harcoltak, helyüket orosz hadifoglyok töltötték be, akik a ház körüli munkákba is besegítettek. A front közeledésével azonban elmenekültek, mivel féltek, hogy a Vörös Hadsereg őket - mint árulókat - kivégzi. A hivatásos katona, Topolyai Ferenc orosz hadifogságba került, Sándor hősi halált halt és József évekig bujkálni kényszerült. Ezt követően még az 1940-es évek legvégén államosították a szikvízüzemet, elvették az egyik szódatöltő gépet, több mint 5000 üveget, több száz ládát, a szódagyártásra használt helyiséget lepecsételték, a belső átlátszó üveges ajtókat papírral lefedték, és mivel akkoriban Kiskunmajsa legnagyobb háza volt a Topolyai család otthona, először menekültek, majd zsellérsorból származó embereket szállásoltak el benne. Mindez felőrölte mind a család gazdasági helyzetét, mind a szülők - Topolyai Ferenc és felesége Lajos Regina - egészségi állapotát.

Ennek az időszaknak a szódagyártást talán legmarkánsabban befolyásoló tényezőjeként érdemes megemlíteni, hogy az Elnöki Tanács 1949. december 28-án meghozta az 1949. évi 20. sz. tvr.-t, ami értelmében államosítottak minden 10 főnél többet foglalkoztató üzemet,¹⁹ így a kiskunmajsai Topolyai szódagyártat is.

¹⁹ Vö. KISS, 2008. 42-53.

5. kép Képeslap a szikvízipari tanfolyamról, 1948

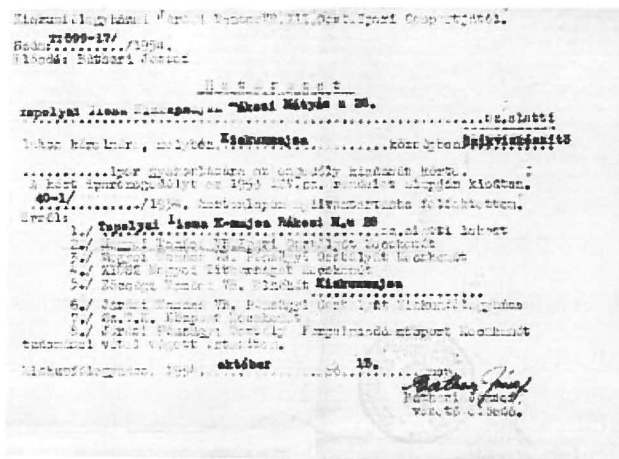
A II. világháború utáni újrakezdésre jellemző volt továbbá, hogy Igazolóbizottságokat állítottak fel szerte az országban többek között azzal a céllal, hogy a kisiparosokat és a kiskereskedőket is elszámoltassák. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában talált 217/1948. iktatószámú elszámoltatási jegyzőkönyvből kiderül, hogy Topolyai József a bizottság előtt 1948. április 3-án édesapja helyett nyilatkozott, hogy édesapjának a szikvízkészítésen kívül más polgári foglalkozása nem volt. Topolyai József előzetesen *Igazolási kérvényt* nyújtott be Pest vármegye II. sz. Kiskunfélegyházi Igazolóbizottsága felé. Az *Igazolási kérvény* tanúsága szerint a szikvízgyár a Szent Erzsébet u. 28. szám alatt működött, Topolyai József soha nem igényelt és nem is kapott zsidó tulajdonban lévő üzletből árut vagy felszerelést, vagyis nem vett részt a zsidók kifosztásában, elhurcolásában, nem volt tagja semmilyen pártnak, egyesületnek, továbbá a Szálasi kormány alatt nem hagyta el a helységet és nem folytatott politikai tevékenységet. Az Igazoló Bizottság elnöke, Eszik István megállapította, hogy Topolyai József ellen senki nem tett feljelentést, ami alátámasztja, hogy nem volt sem tagja, sem pártolója polgári vagy katonai jellegű szélsőjobboldali szervezetnek. A fent nevezett dokumentum ezen túlmenően igazolja, hogy Topolyai József nevére 1945. március 6-án 1687/1945. számon kiállításra került a szikvízkészítő iparigazolvány, ami az igazolás kiállításával együtt a szikvízüzem működésének feltételét képezte. Mindez azonban korántsem jelentette Topolyai József számára a békes és konszolidált újrakezdés lehetőségét, hiszen évekig bujkálnia kellett a majsajakabi, kunszállási tanyavilágban politikai nézetei és családi háttere miatt.

1.2.5. A fellendülés időszaka

A válságos és tragikus időszakból Sztálin halála és Nagy Imre 1953-as hatalomra kerülése hozta ki a Topolyai családot, és bár korlátozott mértékben illetve nem a saját épületben, de ismét működhetett a maszek szódagyártás Lajos Regina és lánya, Ilona munkájával. Sokan nem merték újraindítani vállalkozásu-

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

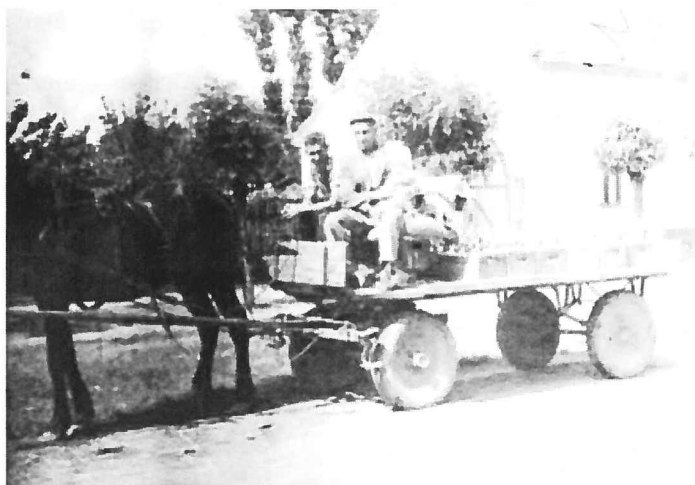
kat, hiszen egy hónapban csak 40 kg szén-dioxidot utaltak ki a kisiparosoknak, nehogy konkurenciát jelentsenek az államnak, illetve ne kapitalizálódjanak. Ekkor állapították meg a 46%-os forgalmi adót, amit előzetesen kellett befizetni, csak ezután kapta meg a vállalkozó az ún. „szénsavutalványt”. 1955-ben még a forradalom előtt Lajos Regina elhalálozott, így a szódagyártás teljes egészében Topolyai Ilona irányítása alá került a családban. Emellett azonban el kell mondanani, hogy ugyancsak működött a „Szövetkezet”, mely a Topolyai családtól elvett géppel, ládákkal, üvegekkel, lovas kocsival és lóval látta el a falu egy részét, de profiljába elsődlegesen a Földműves Szövetkezethez tartozó gazdasági egységek, kocsmák szódával való ellátása volt. Ebben az időben rendkívül nehéz volt kisiparosként az élet, és ezt nemcsak az irreális összegű forgalmi adó és a revizorok rendszeres megjelenése tette elviselhetetlenné, hanem az a tény is, hogy nagyon nehezen lehetett szódásüveghez, új üveghez illetve alkatrészekhez - így szódásüvegfejhez, rudacsszárhoz, csőhöz, tömítő gumihoz, nyakhoz stb. - és szerszámokhoz jutni. A szikvízkészítő gép javításához, és a tevékenységhez szükséges minden alkatrészt Topolyai Ilona Budapestről, a Mester utcából, a Baumgartner testvérektől szerezte be.

6. kép Topolyai Ilona iparendeléye 1954-ből

Az 1950-es és az 1960-as évekre jellemző volt, hogy megszűnt a környező falvakba történő szódakiszállítás. Erre nem adódott lehetőség, noha kereslet lett volna rá. Ehelyett a kuncsaftkör szélesítését kifejezetten Kiskunmajsára koncentrált a Topolyai szódagyár, ahol a lakosság lovas kocsiról történő kiszolgálása mellett egyre jelentősebb szerep jutott a viszonteladókhoz történő szódakihelyezésnek. Például „Rudi”, „Iréne”, „Kellerné”, „Boldog trafik”, „Árvai zöldséges”, „Gárdián”, „Deli”, „Kormányosné” helyszínekre 8-16 ládás szódakihelyezés történt. Ez annyit jelentett, hogy amíg 1 üveg szódát az 1960-as és az 1970-es években az ügyfeleknek 1 Ft 10 fillérért értékesített a vállalkozás, addig a viszonteladók 88 fillérért kapták a szikvizet. Egy-egy viszonteladónál 80 és 180 üveg között volt a kintlévőség, ahol a forgalmat minden alkalommal feljegyezték, és havonta

egyszer fizették ki a számlát. A vállalkozásból meggazdagodni nem lehetett, hiszen rendkívül olcsó volt a termék ahhoz képest, hogy egy új üveg beszerzési ára 80-100 Ft-ot is kitett anélkül, hogy fel lett volna szerelve. A megtérülés nagyon nehézkes volt, hiszen 88 filléres szódából csak sokára térült meg az üveg és az alkatrészek ára, nem beszélve az egyéb kiadásokról: a szénsavról, a forgalmi adóról, a bejelentett alkalmazottak után lévő adófizetési kötelezettségről, a ló ellátásáról, a kovács és az állatorvos felé fizetett rendszeres számlákról és az SZTK-díjról.

7. kép Szódakiszállítás az 1960-as években

1.2.6. A szódagyár családi tulajdonba való visszakerülése

Újabb állomást jelentett a szódagyár történetében, amikor 1968 után a Fock Jenő nevével fémjelzett új gazdasági mechanizmus bevezetésével Topolyai Ilonának sikerült visszaszereznie a saját házukban lévő üzlethelyiséget. Ez könnyebbséget jelentett a vállalkozás életében. Így nem kellett tovább a falu másik végén, az Alvéghben üzlethelyiséget bérelni ahhoz, hogy működhessen a szódagyár. Ezt követően nagy problémát jelentett, hogy egyre keményebb harcot kellett vívni a fennmaradásért az üvegek romlása, a javítási költségek megnövekedése, valamint az alkatrészek nehezebbé váló beszerezhetősége miatt. Eljött az az idő is, amikor már csak saját vevőit szolgálta ki az üzem, ugyanis gyakorlattá vált, hogy ismeretlenek, illetve nem az üzletkörhöz tartozó vásárlók az üveg cserélése során rossz (ragasztott) üvegeket adtak a jó üvegért cserébe, ami csak a töltéskor derült ki.

A szikvízgyártó iparosok az 1940-es évek elején már önálló szakmai tömörülésben védték jogaikat, országosan és helyi szinten is virágzott az ipartestület. Egy 1948-as rendelet már kötelezte az iparosokat a szakmai továbbképzésre is.²⁰

²⁰ Vö. KISS, 2008. 42-53.

Topolyai Ilona jelentős tevékenységet fejtett ki a helyi KIOSZ-ban, melynek minden ülésén részt vett, és több évtizedes munkájáért ezüstgyűrű jutalomban részesült.

Az *Kiskunmajsja története* című monográfiában található egy 1977-es ki-mutatás a kiskunmajsai kisiparosokról szakmánkénti lebontásban. Ebből meg-tudhatjuk, hogy az adott időszakban a Topolyai családon kívül más nem foglal-kozott szikvízkészítéssel sem főállásban, sem mellékállásban. Ezt érdemes össze-vetni a rendszerváltoztatás utáni állapottal. A szociológiai felmérés ezúttal a ma-gánvállalkozók számát igyekezett feltérképezni. Az adatokból kiderül, hogy 1991-ben a 232 vállalkozás közül már 2 üzem foglalkozott Kiskunmajszán szikvízkészí-téssel: a Topolyai család és egy újabb vállalkozás.²¹

A családi kisüzem újabb profilbővülését jelentette az 1970-es évek máso-dik felében, hogy megjelentek, majd egyre inkább elterjedtek a kezdetben alumí-niumból készült szódásballonok. Ezekbe 20 liter víz fért és előszeretettel rendel-ték a vendéglátóhelyek, kocsmák, éttermek. Az üzlet télen-nyáron mindennap nyitva tartott, csak vasárnap délután volt zárva. Ünnepe napokon volt a legna-gyobb forgalom, akkor fogyott a legtöbb szóda.

A 1990-es évek elején egy felmérés keretében Kiskunmajszán riportot ké-szítettek Topolyai Ilonával, mely a *Magyarok '94* c. kötetben jelent meg.²² A Néprajzi Múzeumban 1994. november 14-én kiállítás nyílt Krasznai Korcz János és Zsigmond Gábor fényképanyagából. A két fiatal fotóművész egy éven keresztül járta az országot, hogy megörökítsék az embereket a miniszterelnöktől a zöldsé-gesig, az operaénekestől a munkanélkülig. A könyv kilencvennégy szereplője közül több mint hatvanan vettek részt a megnyitón a Mezőgazdasági Minisztéri-umban, ahol megjelent a még aktívan dolgozó Topolyai Ilona is. A 78. évében járó idős asszony, aki ekkor már túl volt a 180 000-dik üveg palackozásán, há-rom év múlva 1997 nyarán, Szegeden elhunyt. Élete munkája öt úszómedencét tudna megtölteni – olvasható a *Magyarok '94* c. kötetben. A szódagyártás esz-közvilágát megörökölve az üzletet még évekig dédmamám Topolyai Józsefné (1924-2010), majd nagymamám Fülöp Zoltánné (1941-) vitték tovább. Végül a szódagyár eladásra került, egy helyi lakos Faragó Lászlóné (1942 -) vásárolta meg a családi vállalkozást és a házat, napjainkban pedig fia, Faragó László (1969 -) tervezi, hogy új alapokra helyezve ismét beindítja Kiskunmajszán a szikvízgyár-tást.

²¹ Vö. NYERGES Benjámín, *Az 1956-os forradalomtól napjainkig* = CSÍK Antal – KOZMA Huba – NYERGES Benjámín – SZABÓ Lajos (szerk.): *Kiskunmajsja története*. Majsja Alapítvány, Kiskunmajsja, 1993. 111-177.

²² Vö. KRASZNAI KORCZ János- ZSIGMOND Gábor, *Magyarok '94*. Más-Kép-Más Fotószolgáltatási Kiadói Kft., Bp., 1994. 110.

2. Az örökség tárgyi világa

„Legyenek az emlékezés garanciái az ilyen tárgyak, amelyeket a múltan-
dó időben nyilvánvalóan használtunk, s amelyekkel bizalmas viszonyt éltünk
meg”
(Hermann Lübbe)

2.1. A tárgyak kommunikációs dimenziója

A szódás múlt és hagyomány megértéséhez elengedhetetlen a tárgykultúra és a *szelektív tradíció* történetének vizsgálata,²³ mivel a fennmaradt tárgyak nemcsak betekintést nyújtanak a szódás kisiparosok világába, hanem általuk a múlt üzenetét is megérthetjük. Azonban egy tárgynak sincs önmagában jelentése, hiszen a dolgokat az ember ruhazza fel intencionális aktussal, a jelentés pedig mindig attól függ, amihez viszonyítjuk. Számomra a múlt kézzel fogható objektívációinak jelentősége többek között abban áll, hogy különböző idősíkokat kapcsol össze. Erre már David Lowenthal is felhívta a figyelmet, amikor úgy fogalmazott, hogy anyagi és erkölcsi hagyatékunk legfőbb célja, hogy ráébredessen bennünket az akkor és most összetartozására.²⁴ Ám azt is hozzá kell tennünk, hogy az örökös feladata, hogy értelmezze a tárgyak rejtett kódjait és levonja a megfelelő következtetéseket. E folyamat során tehát az eredeti tartalom a birtokba vevő értelmezésével gyarapszik. Az örökséget ezáltal nem lezárt, hanem folytonosan megújított vagy megújuló tárgykészletként értelmezhetjük.²⁵

A több szempontú vizsgálat során ezért igyekeztem az eszközök funkcionális, szimbolikus és kommunikációs dimenzióit interpretálni és a mögöttük rejlő jelentésrétegeket feltárni.²⁶ A szikvíz fontosságát és értékét - a családtagok esetében - a megörökölt tárgyakhoz fűződő személyes kapcsolat aspektusából tanulmányoztam. A kiskunmajsai családi vállalkozás néma tárgyai, a hozzájuk kötődő emlékfoszlányok felidézésével mesélnek egy régmúlt világról mintegy kommunikációs hidat képezve múlt és jelen között. Jürgen Habermas ezt a szimbolikus közvetített interakciót - minthogy egyes jelentések „átvihetők egyik közegből a másikba”²⁷ -, a kommunikáció egyik fajtájának tekinti. Mivel ez a kommunikációs közeg már nemcsak a kortársakat fogja össze, hanem az elhunyt és a születendő nemzedéket is, ezért elmondhatjuk, hogy a *Gemeinschaft* világában a múlt és

²³ Vö. WILLIAMS Raymond, *Kultúra.* (ford. PÁSZTOR Péter) = WESSELY Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája.* Osiris - Láthatatlan Kollégium, Bp., 2003. 33-40.

²⁴ Vö. LOWENTHAL David, *Az örökség rendeltetése.* (ford.) GODA Károly = ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség,* L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Bp., 2004. 55-84.

²⁵ Vö. PALÁDI-KOVÁCS Attila, *A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz* = Honismeret 2004/2. (32. évf.) 61-67.

²⁶ Vö. FRYKMAN, Jonas, *Hely valami másnak. Egy kulturális képzetrendszer elemzése.* (ford.) KRASZNAI Zoltán = ERDŐSI Péter - SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Bp., 2004. 191-198.

²⁷ Vö. PÁSZKA Imre, *Narratív történetformák.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2007. 392.

a jelen generációja egy interpretív közösséget alkot,²⁸ melyben e sajátos kultúra tárgyai teremtik meg a lehetőséget a résztvevők közötti párbeszédre.

2.2. A tárgyak funkcionális vetülete

Az egyes tárgyak elsődleges tartalmuk, anyaguk, technikájuk, formájuk, stílusuk, funkciójuk révén vannak jelen a világban, ám rendelkeznek szimbolikus jelentéssel is, melyek az értő közösség számára többletjelentést hordoznak.²⁹ Itt kell megemlítenünk a szódásüvegeket, melyeket osztályozhatjuk méretük, színük, formájuk és díszítésük alapján. Megmunkálásuk lehetett domborműves, festett, homokfúvatott vagy mindhárom egyszerre. Formaviláguk is változatos képet mutat, hiszen csepp, szoknya, körte, kétgömbös és váll alakú szódásüvegek egyaránt használatosak voltak.³⁰ Bálint Sándor *Szegedi szótár*ából megtudhatjuk, hogy a szódásszifon szegedi elnevezése a kánya, ami a szódásüveg formájára és a madárfejes csövekre utal.³¹ Az idők folyamán a szódásüvegek többféle változáson mentek keresztül, ugyanakkor funkcionális jegyeiket megőrizték.

9. kép A Topolyai család feliratos szódásüvege

Kezdetben a szódavíz üvegekben forgalmazták, majd a 20. század második felében megjelentek a patronos szifonok, melyek már fémből készültek. A 20. század végére a szikvízgyártó kisiparosok átálltak a műanyagpalackban forgalmazott szódavíz árusítására. Ám nemcsak az üvegek, hanem a szódafejek is sokat változtak az évek előrehaladtával. A múltban az ónozást és a tiszta ón használatát

²⁸ Vö. FELKAI Gábor, A diskurzusetika = BOROS Gábor (főszerk.): *Filozófia*. Akadémiai, Bp., 2007. 1228.; KOVÁCS Tímea N., *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai, Debrecen, 2007. 147–153.

²⁹ Vö. BOGLÁR Lajos, Az adaptáció művészete = A. GERGELY András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Új Mandátum, Bp., 2002. 339.

³⁰ Vö. KISS 2008. 34–39.

³¹ „Hozzon egy üveg kányát” olvasható Bálint Sándornál az Akadémiai Kiadó gondozásában 1957-ben megjelent három kötetes *Szegedi szótár* I. kötet 682. oldalán.

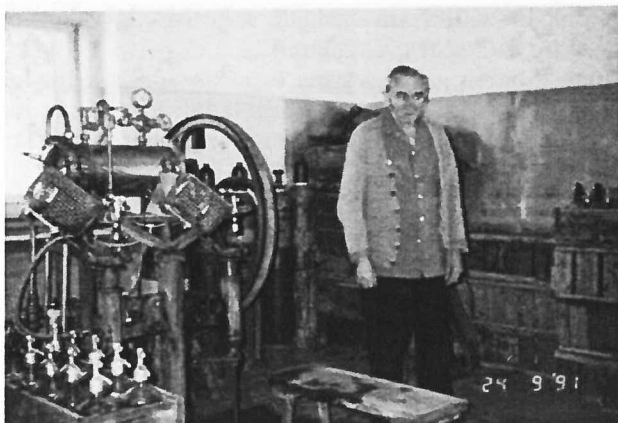
porcelánnal próbálták meg kiváltani, amit az alumínium fej követett, a műanyag fej azonban már kortárs találmány, de a mai napig a rugó, a kar, a rudacsszár fémből, rézből vagy acélból készül. A szódásüveg fejei között a sas-, a kígyó- és a delfinfejű is előfordult.³² A kiskunmajsai szódagyárban a legtöbb szódásüvegfej azonban egyszerű alumíniumból készült, melynek gyakorlati haszna elsősorban az árban és a könnyebb tölthetőségben mutatkozott meg.

11-12. kép A Topolyai Szikvízüzem alumínium és műanyag fejes illetve cégfeliratos szódásüvegei

A szikvízkészítés fő eszköze, a szódás gép vagy másképpen szódátöltő gép elsősorban az eladásra váró üres üvegek megtöltésén keresztül jelképezte a megélhetés biztonságát a családnak. Dédapám gyermekkorában a szódásgépet még kézi erővel, a nagykerékbe illeszkedő hajtókar segítségével kellett mozgásba hozni. Mindeközben természetesen arra is figyelni kellett, hogy a villanymotor kiálló vastengelyén és a hajtókeréken végigfuttatott bőr hajtósíj kellően meg legyen faggyúzva, hogy le ne essen. Egyfajta modernizációt jelentett a fényes acél keverőhenger, melybe egyik oldalról egy nagy réztartályból szivattyú segítségével egy csövön keresztül jutott el a víz, a másik oldalról pedig a szénsavtartályból a Répcelakon gyártott széndioxid került bele. Ha fogyott a mérő átlátszó vasfoglatú üveghengerében a víz, a szivattyún elhelyezett kar segítségével lehetett a réztartályból nagyobb mennyiségű vizet juttatni a hengerbe.

³² Vö. KISS, 2008. 42-50.

13. kép Topolyai József és a Topolyai Szikvízüzem szódátöltő gépe, 1991

A szódagyártás fontos kelléke volt a speciális munkaruházat. Ennek egyik legfontosabb része a drótból készült, sűrű szövésű fémháló volt, mely a teljes arcot beborította. Ez a furcsa - kicsit a vívomaszkra emlékeztető darab - arra szolgált, hogy a töltés alatt a nagy nyomás miatt esetlegesen szétrobbanó üvegek szilánkjai meg ne sebezzenek az embert. A ruházathoz tartozott még az ugyancsak védelmi funkciót betöltő - kezdetben bőrből, később műbőrből készült, térdig érő - kötény és a bőr csuklólvédő.

Itt említhetjük meg a kiszállítási eszközeit is, a Topolyai Ilona, majd a későbbiek során nagymamám, Fülöp Zoltánné nevével és címével ellátott lovaskocsit, valamint annak a legkülönfélébb kellékeit (a bak, a rúd, a puska, a gyeplő, azaz az istráng, az ostor). A lovaskocsi nálunk vagy a fedett kapubejáró alatt vagy az udvaron állt, a ló pedig az istállóban. *Utcázáskor* dédapám *Itt a szódás!* kiáltással, édesapám pedig gyakran a lovas kocsi mellett gyalogolva csengetéssel jelezte érkezésüket. Az eladásnak ez a formája gyorsabb és hatékonyabb volt, mivel nem kellett le-fel ugrálni a kocsira, emellett kiválaszthatta, melyik üveget adja el. A *Magyar Kisiparos* 1962. július 12-i számában megjelent egy minisztériumi rendelet, miszerint a szódás kolompolhatott vagy csengethetett, hogy felhívja az emberek figyelmét termékére. Akinek nem volt pénze lóra, az számaron, kordén, szánkón vagy triciklin árulta a szódát. Az egykori források szerint 1970-es években a motorizáció következtében a fővárosban és környékén a jól menő szódások kisteherautón, IZS, Ural vagy régi BMW motorkerékpárral hordták a szódát.³³ A Topolyai család jellemzően az igavonásra alkalmas lovat (*Szellő, Sanyi, Géza*) a kiskundorozsmai állatvásáron szerezte be.

A szódakiszállításhoz sorolhatók a lószerszámok is, vagyis a ló fejére kerülő zabla, az állat szájába helyezett vas, vagy az istállóban tárolt szerszámok, kaparók, reszelők, takarók és nem utolsósorban az etetésre szolgáló kőből készült ún. *jászol*. Fontos volt a „ló vödre”, melyből más állat (disznó, baromfi, kutya, macska) nem ihatott. Az istálló tisztántartása során nagy szerep jutott a trágya kihor-

³³ Vö. KISS, 2008. 61-64.

dására és a homok beszállítására szolgáló talicskának, valamint a lóhere és a szalma lepakolásához szükséges vasvillának.

Kijelenthető, hogy a szódagyártás és a kiszállítás a család számára jóval több volt, mint egyszerű mindennapi rutinfeladat: szódásnak lenni egy életformát jelentett, amit csak kellő elhivatottság, szorgalom és kitartás birtokában lehetett igazán jól művelni.

2.3. A tárgyak szimbolikus üzenete

A szódás múlthoz kapcsolódó objektivációk számbavétele már csak azért is fontos, mert egyrészt az előbb említett anyagi realitások *képlékenyek* és múlandók.³⁴ Másrészt a családi kisüzem tárgyi emlékei nem önmagukban álló jelenségek, hanem az adott kultúra kontextusában többletjelentést hordozó, az örökösök számára szimbolikus jelekként értelmezhető történetileg átörökített minták, melyek segítségével kommunikálnak az utódok, illetve megőrzik önazonosságukat. A szimbolikus jelentéssel felruházott tárgyak - mint a családi identitás jelképei - generációkon át az önkifejeződés és az önértelmezés eszközei voltak azáltal, hogy egyfajta modellként szolgáltak. Hiszen mint jelképek megjelenítették azokat az értékeket, melyeket a családi közösség fontosnak tartott egyrészt önmaga vonatkoztatásában, másrészt a külvilág felé közvetítésben.

A szódás kultúra tárgyi világon keresztül történő megközelítése már csak azért is fontos, mert a tárgyak mint jelentéshordozó materiális objektumok képesek visszaadni a múlt élményvilágát és élményvalóságát.³⁵ Így a szódás gép kattogása, a meghajtó szíj sercegése, az üvegekbe juttatott szódavíz jellegzetes spriccelő hangja máig édes dallamként cseng vissza édesapám fülében. Mindig is elbűvölte a *csapatás*,³⁶ melyet gyerekejjel egyfajta varázslatként élt meg. Számára ezek az évek egy olyan világot idéznek meg, ahol a legkisebbektől a legöregebbeig több generáció együtt, közös erővel biztosította a megélhetést nem csak saját magának, hanem az alkalmazottak és azok családja részére is. Az előkerült régi szerszámok - többféle méretű nyakfogó, satu, harapófogó, csípőfogó, speciális kéthegyű csavaró, villáskulcs, franciakulcs és a hozzájuk tartozó egész sor alkatrész -, valamint a felszerelésre váró új üvegek, üvegfejek, nyakak, rudacsszárak, gumitömítések sem egyszerű élettelen tárgyak, hanem a régi korok emlékét idéző, önazonosságunkat kifejező szimbolikus jelek. Az ácsok, asztalosok keze munkáját őrző szódásládák, az öreg, sok rekeszes munkaasztal és a megsárgult, Topolyai Ilona nevére kiállított iparengedély a külső szemlélőnek csak egy mesterség kellékei, a szódás tevékenység társadalmi legitimációja, viszont az örökösök számára e tárgyak az élő múlt tanújelei.

³⁴ Vö. ERDŐSI, 2000. 36.

³⁵ Vö. DACOSTA KAUFMANN Thomas, *A kincstártól a múzeumig: Az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei* = Café Babel 14. 1994. 83-103.

³⁶ A *csapatás*: a felesleges gáz kieresztése a szódásüveg töltése során a túlnyomás megszüntetése céljából a szódátöltő gép karjának előre- majd gyors visszarántásával. Figyelemmel kell lenni arra, hogy ne csapassunk hosszan és se kettőnél többször, mert az üvegből nem jön ki a szódavíz.

Mindezek alapján elmondható, hogy a szódás tárgykultúra - az átörökítés, a megőrzés révén, valamint identitásformáló erejénél fogva - jelentékeny hatást fejt ki a nemzeti jegyeket egyre inkább elmosó modern pluralizmussal és a multikulturalizmussal szemben, mivel a materiális objektívációk által a kisüzem képes reprezentálni önmagát, alakítani a hozzátartozók személyiségét, valamint az emlékek tárházaként érzelmi és gondolati tartalmat közvetíteni. Az örökség e megközelítésben egy olyan egyedi kulturális közegként értelmezhető, amely a mai napig befolyásolja a hozzátartozók múltból alkotott elképzeléseit, meghatározza a családtagok gondolkodását, cselekedeteit és mintegy vonatkoztatási keretként szolgál számukra. Ezen túlmenően egy életre meghatározó identitástudatot teremt, kisiparosi-kistulajdonosi determinációt, mindig vállalt elkötelezettséget. A *szelektív múlt* újratermelése az idők folyamán olyan elemmé alakult át, amely, mint társadalmi érték az örökség részét képezi. A tárgyakhoz fűződő személyes érzelmek, élmények és absztrakciók is azt bizonyítják, hogy a nagyvilág és az idő makrokozmosza sajátos kapcsolatrendszerben kötődik az emberi világ mikrokozmoszához.³⁷

Tanulságok

A szikvíz értékeinek és tárgyainak dokumentálása azzal a szándékkal történt, hogy bemutassa a szikvízgyártó kisiparosok sajátos életformáját és ráirányítsa a figyelmet egy hagyományos magyar élelmiszer értékálló-értékteremtő szerepének fontosságára, védelmének szükségességére illetve a kulturális javak nemzeti identitást erősítő hatására. Az egyedi vonások mellett a közös kulturális jellemzők kimutatására törekedtem és a szikvizet a magyar azonosságtudathoz szervesen tartozó és megőrzendő egyedülálló értéknek kezeltem. A vizsgálatból kitűnik, hogy a közös értékek a közvetítés és a reprezentáció révén válnak fontosá, ugyanakkor az egyén viselkedése, az örökséghez való hozzáállása, társadalmi helyzete, lehetőségei jelentős mértékben befolyásolják az örökség alkalmazását. A múlt felelevenítésével, a szódás kisipar tárgyi világának feltárásával új jelentéskapcsolatok tárultak fel, melyek világossá tették, hogy önképünk kialakításában nélkülözhetetlen a múlt ismerete, az elődök tisztelete, identitásunk felismerése, hiszen a hely csak a maga lokalitásában adhat választ arra a kérdésre, hogy hol élünk és kik vagyunk.³⁸

Az örökség gondolat hangsúlyozását továbbá azért is tartom fontosnak, mert egyrészt általa bármely közösség számára – így a családunk számára is – lehetővé válik az egyéni emlékezetből fakadó aktuális identitás intézményesítése. Másrészt azért, hogy az örökség képes megőrizni a hagyományos perspektívákat az egymást követő nemzedékek különbözősége és autonómiája ellenére, be tud épülni az aktuális jelen kereteibe. Az transzmisszió segítségével a szikvizet el tudjuk helyezni a későmodernitás korában a kulturális örökség széles palettáján és a szódás kisiparos kultúrát be tudjuk ágyazni a kortárs diskurzusba. Ezáltal rá tudunk mutatni az örökségesítés előnyeire és társadalmi hasznára, vagyis a feltáró, kutató, elemző munka – összetettsége révén – képes az egyéni, közösségi és társadalmi tartalmakat vegyíteni és azok jellegzetességeit kimutatni. Többek

³⁷ Vö. DACOSTA KAUFMANN, 1994. 116.

³⁸ Vö. FRYKMAN, 2004. 191.

között itt vélem felfedezni a kulturális antropológia szoros kapcsolatát a kulturális örökséggel, hiszen együttes kutatásuk teret enged a mindennapok valós eseményeire történő reflektálásra és elősegíti a szociális integrációt, a kultúrák közötti párbeszéd erősítését és a kulturális javak társadalom felé történő kommunikálást. Ezáltal a kutatási eredmények hozzájárulhatnak a magyar és az átalakuló európai kultúra integrált örökségvédelemmel kapcsolatos gyakorlati kérdéseinek megválaszolásához.

A családtagok és az adatközlők névsora

- (1) id. Topolyai Ferenc (1886-1951)
- (2) Lajos Regina (1892-1955)
- (3) ifj. Topolyai Ferenc (1911 -1977)
- (4) Topolyai József (1912 - 1992)
- (5) Topolyai Erzsébet (1913-1995)
- (6) Topolyai Ilona (1916 -1997)
- (7) Topolyai Sándor (1918-1944)
- (8) Topolyai Józsefné sz. Balog Irma (1924- 2010)
- (9) Fülöp Zoltánné, sz. Kordás Olga (1941 -)
- (11) Dr. Fülöp Zoltán (1960-)
- (12) Fülöp János (1968-)
- (13) Faragó Lászlóné (1942-)
- (14) Faragó László (1969-)

OUR NATIONAL HERITAGE: SODA-WATER

Abstract: The goal of this research is to introduce the soda factory of Topolya emphasising its important heritage and also to examine the material and immaterial values and the general activities of this family-owned soda factory from a multidisciplinary point of view. Readers can familiarise themselves with soda-water and the meaning, importance and identity strengthening quality of notions like „hungarikum” and cultural heritage. The analysis of special cultural objects related to soda-water production utilises the aspects of function, symbol and message. Although a product on the verge of extinction in most places, small scale soda-water production is experiencing a renewal of interest and popularity in a number of big cities like Budapest, Szeged and Miskolc among others. It is interesting to examine how the tools and intellectual values of this small scale industry have adapted to the new standards of today. The paper proves that soda-water, as a very important national treasure of Hungary, can contribute to the strengthening of our own national identity and to the creation of a dialogue between past and present.

Keywords: hungarikum, soda-water, cultural heritage, the auto- and hetero-stereotypes of the Hungarian nation, integrated heritage protection, lifeworld, tradition

Tóth Sándor Attila

**HORATIUS MAECENAS-VERSEINEK ÉRTELMEZÉSE ÉS
RECEPCIÓJA ÓDÁINAK 16–18. SZÁZADI
KIADÁSAIBAN**

Az 1. 20. és a 2. 12. carmen értelmezése

(Részlet egy készülő könyvből)

A Maecenas-ódákat úgy szemléljük, hogy e sajátos, az önreflexivitásban élő *lirikumnak* kettejük relációjában mintegy a kibontása, önmaga meghatározása: Maecenasnak ír, aki egyaránt részese a *politikumnak* s a *privatumnak*. Előbbi meghatározója a hűség és a humánus, utóbbinak Maecenas műveltsége, gazdagsága, kifinomultsága, fényűző életmódja, amelynek viszonylatában határozza meg belső énjét s költészetét. Azt, hogy milyen ő a *politikum* és a *privatum* szférájában. Ezért szükséges Horatius értelmezéséhez a Maecenas-kép alapos ismerete, melynek recepciója sem mellőzhető. Ez a Maecenas-paradigma újabb aspektusa, amelyet Horatius Maecenas-ódái alakítanak ki.

Horatius Maecenashoz címezi az 1. könyv 20., a 2. könyv 12., 17. és 20., valamint a 3. könyv 8., 16. és 29. ódáját. Nézzük az 1. könyv 20. versét.

A mindössze három szapphói versszakból álló költeményt joggal tárgyalhatjuk a horatiusi ódák Maecenas-corpusának élén, ugyanis hangulatával nyitánya kettejük viszonyrendszerének. Maecenas származása, műveltsége, a szimpóziumok, filozofáló s a költészetet művelő baráti köre s barátságuk elmondásának, valamint ebben Horatius szerepének, amely egyfajta dichotómiában (főként a származásra, Maecenas gazdagságára és hanyag eleganciájára vonatkozóan) értelmezhető. Nézzük a költeményt!

*Vile potabis modicis Sabinum
Cantharis, Graeca quod ego ipse testa
Conditum levi, datus in theatro
Cum tibi plausus,*

*Clare Maecenas eques, ut paterni
Fluminis ripae simul et iocosa
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.*

*Caecubum et prelo domitam Caleno
Tu bibes uvam: mea nec Falernae*

*Temperant vites neque Formiani
Pocula colles.¹*

A költemény értelmezésnek kulcsa a bor, amely látszatra az ünnepelt Mæcenas (aki a Kr. e. 29-ben hosszú betegség után először jelent meg a Pompeius-színházban, s mint „közönséges” *eques* a szenátorok padsorai mögött foglalt helyet, bár Augustus távollétében ő volt Róma első embere)² egyszerű meghívását sejteti, valójában azonban a vers finom *adulatio* a barát, illetve a patrónus (l. a *cliens*–*patronus* viszonyt majd a további verseknél) irányába s a költő egyszerűségének önmeghatározása. Nézzük az értelmező *argumentumokat* és a magyarázatokat!

LAMBINUS azt írja, hogy a költő Maecenast a *legkevésbé sem költséges (pazar) vendégségbe hívja*: „*Invitat eum ad convivium minime sumptuosum.*³ A vers tárgya tehát a vendégségbe való meghívás s borozgatás. A költő azonban csak *közönséges (olcsó, hitvány) sabinusit* tud kínálni: *vile Sabinum*. Lambinus jegyzete szerint nem nagy értékű borfajta, majd Horatius episztoláiban (*lib. I. 15. et 1.*) és szatíráiban (*Satyr. 1. lib. I. et II. 2.*) előforduló *vilis* szóra hoz példákat. – A *graeca testa* magyarázata a bor tárolására vonatkozik; a *testa*, az *amphora*, vagyis a cserépkorsó, amelyek közül azok voltak a legjobbak, írja, amelyeket Görögországban készítettek. *Görögország* alatt pedig a campaniai görög várost, Cumaet vagy a fazekasságáról híres Samost kell érteni. Azok pedig tévednek, akik az *edény* alatt *hordót* értenek, az nem lehetett anyagból. – A *levi* szóra azt mondja, a *lino* (beken) szóból származik, vagyis *szurokkal beken* (*picavi*), tudniillik a dugót szurokkal kenték be. – Hosszabb kifejtettségű a *datus in theatrum cum* kifejezés, amelyben elmondja, hogy ismert volt ebben az időben, hogy a híres, kedvelt s az államnak érdemes férfijait a játékokat megnéző nép tapssal szokta fogadni s köszönteni; ellenben a pártoskodókat s a gyűlölteket kifütyülték. Hosszabban idéz e szokás bemutatására Cicero *Pro Sestio* című beszédéből.⁴ Ezt a szokást eleveníti fel Horatius szatírája (1. 1. 66.: „*Populus me sibilat, at mihi plaudo ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca.*”⁵). – Az *ut paterni fluminis* kifejezésnél megjegyzi, hogy ez az etruszk folyó, vagyis a Tiberis, Maecenas ugyanis etruszk származású volt, etruszk királyoktól született, ahogy erről már az 1. könyv 1. versénél már beszélt. – A *Caecubum* (ti.

¹ „Majd ihatsz hitvány sabinus borocskát / mit magam szűrtem görög amphorának /sima mélyébe, mikoron köszöntött / zengve a színház, // drága Maecenas lovag, ott atyáink / és folyó-partja s vaticani dombhát / visszazengették a magasztalásod / összevegyülve. // Caecubus- és Cales-beli prése sajtolt / bort ihatsz máskor, hisz amit Falernus / s Formiaenak dús venyigéje termett, nincs poharamban.” HORATIUS, 1961. 97–99. Ford. KÁROLYI Amy. A vers modern magyarázatához l. HORATIUS–BORZSÁK, 1975. 114–116.

² HORATIUS–BORZSÁK, 1975. 115.

³ HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 61.

⁴ „In hunc sessum P. Sestius tribunus plebis, cum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent: venit, ut scitis, a columna Maenia: tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur.” Cic. *Pro Sestio*, 124.

⁵ „Nyelvét ölti a nép rám, én meg a pénzzel / telt ládákra tekintve magamnak tapsolok otthon.” HORATIUS, 1961. 161. Ford. HORVÁTH István Károly.

vinum) az a nemes borfajta, amely erősen hat az érzelmekre, ütős és tüzes, sokéves. Vagyis, a vers értelmezését tekintve, a közönséges sabinusi és a nemes caecubusi áll egymással ellentétben, az egyik Horatius, a másik Maecenas allegóriájává (vagy metaforájává) válik, ámbár az olcsó bort nagy gondossággal készítette elő vendégbarátjának Horatius, ami tiszteletét és ragaszkodását jelzi. Nem áll önmagában azonban a caecubusi, ott áll mellette a calenusi (*et praelo domitam Caleno*), amelyhez azt a magyarázatot fűzi (Athaeneus alapján), hogy igen hasznos a gyomornak, akárcsak a falernusi. A melléknevet a campaniai Calesből képezte Horatius, írja, a város pedig Paterculus szerint (*lib. 1. 14.*)⁶ a rómaiak alapították. – Végül a *mea nec Falernae temperant* kifejezést csak a szórend megváltoztatásával, értelmezésével magyarázza, vagyis, *nincs a pohárban sem a falernusi, sem a formianusi borból.*⁷ A metaforikus felfejtésben Horatius szerényebb életmódjára utalnak e borfajták, ugyanakkor vágyára Maecenas társaságába s barátságára.

GUALTERIUS a következőképpen határozza meg a vers tételét: „Theticum: Maecenati praecinit invitato ad tenuem coenam, quo potionis genere sit illum accepturus (Maecenas szegényes ebédre való meghívásáról énekel, ahol az ivás módjával készül fogadni őt).”⁸ Az értelmezésben szinte leértékelődik a szegényes meghívás s a versnek a különféle borfajtákra való utalásai kerülnek előtérbe. Ez azonban csak részben tükröződik a szöveghez fűzött jegyzetekben, amelyek nagyobb számban találunk meg az *Enarratio Grammatica* (tárgyi magyarázatok) című részben.⁹

Elsőként a vers *sabinum* (ti. *vinum*) szavához fűz jegyzetet, amelyben nem annyira e borfajtaról ad magyarázatot, hanem inkább arról beszél, hogy a költőnek e meghívása alapján érthető meg, hogy Maecenasszal a legteljesebb bizalmasság (*familiaritas*) állt fenn a költő részéről, ami szokás volt az előkelő és nagy tiszteletben álló férfiaknál méltóságuk kifejezésére. Példaként Cicero egyik leveléből (*Epist. 9. lib. 7. ad famil.*) idéz.¹⁰ A szabin borral kapcsolatban Athenaeus (*lib. 1.*) és az idősebb Plinius (*lib. 14. cap. 2*) műveihez utasít. – A *cantharisszal* (*cantharus* – kancsó) kapcsolatban elmondja, hogy ez egy görög szó. Egyrészt rovat jelent, mint a szkarabeusz, másrészt a fazekasmesterség remekéként egy ivóedényt, amiről azt mondják, Bacchus használta. Forrásként az idősebb Pliniusra, Plutarkhoszra és Erasmusra hivatkozik, majd formájával kapcsolatban (kancsó) Vergilius 6. eclogájának sorát (17.: „*Et grauis attrita pendebat cantharus ansa*”). – A *Graeca testa* (görög edény) nem más, mint az amphóra, a régiek ebben az agyagedényben tartották a bort, írja, amelyet vagy gipsszel vagy szurokkal zártak le, nehogy a bor ereje csökkenjen. Görögnek meg azért mondja, mert Számoszon találták fel s gyártották, legalábbis az idősebb Plinius (*lib. 35.*) szerint. Innen érthető a *levi* (beken) szóhasználat is. – Hosszan

⁶ VELLEIUS PATERCULUS, 2007. 29.

⁷ HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 61.

⁸ HORATIUS–GUALTERIUS, 1587. 108.; a versről 108–110.

⁹ Igyekszünk az előzőhöz képest csak a változásokat, eltéréseket követni, ahogy a következőkben is.

¹⁰ UŐ., uo. 109. „*Cn. Octavius est (an Cn. Cornelius?) quidam, tuus familiaris, summo genere natus, terrae filius. Is me, quia scit tuum familiarem esse, crebro ad cenam invitat. Adhuc non potuit perducere*”.

magyarázza a *theatrum* szót, melyet a *spectaculum* (látványosság) metonímiájaként fog fel. A *színház* az a hely, ahonnan a játékokat és a versenyeket szemlélték – írja –, de a *történetek elmondásának* helyét is jelentette. A lényeg az, hogy ide gyűlt össze a nép, hogy a látványban gyönyörködjön, ahogy erről Iulius Caesar Scaliger (*lib. 1. Poet. cap. 2.*) is beszámol. Azzal folytatja, hogy a régi időkben (a rómaiaknál) a gladiátori viadalokat nézték a színpadon, nem pedig a jellemeiket. Az efféle játékokról Tacitusnak az *Annales* 14. könyvében leírtakat ajánlja.¹¹ – A *plausus* szóhoz is bő magyarázatot fűz, de lényegében azt mondja el, hogy az arra érdemeseket a nép felállva és tapsal köszöntötte, az érdemteleneket pedig kifütyülte. – A versben említett Maecenasról az *Ódák* 1. könyve 1. versében mondottakhoz utasít. – Magyarázza a *Vaticani* szót is: a *vatesek* (papok) neveztek el ezt a hegyet, akiknek nyilatkozatával jutott a nép hatalomra Rómában az etruszk királyok elűzése után, ahol ma a Szent Péter bazilika van nem messze a Pompeius-színházától. – Érdekes okfejtést fűz az *imago* (kép) szóhoz, amelyről már az 1. könyv 12. versének *rétorikai* részében írt.¹² *Synecdochéként* értelmezte, amely az Echo (ami: *est imago et similitudo vocis*) helyett áll. Itt a nimfákról beszél, s felidézi Nárcisz történetét.¹³ – A *Caecubum* szónál a nemes campaniai borfajták felsorolása következik: *Caecubum, Faundanum, Formianum, Falernum*. Ide kapcsolja a *tu bibis* kifejezést, amely azt jelenti, hogy amikor Maecenas otthon fog ebédelni, jóféle campaniai bort fog inni.

Gualterius igen tág fogalmi magyarázatokat ad, láttuk azok lényegi megfogalmazásait. Nézzük a Torrentius tételét és magyarázatainak néhány érdekesebb elemét.¹⁴

TORRENTIUS a vers kezdőszava, a *vile* szó magyarázatába a vers egyéb jellemzőit is beleszövi. *Közönségesként* (*olcsóként*) jellemzi a sabinusi bort, különösen azért, mert Maecenas jobb fajtákhoz szokott, mégis sokrétűen ajánlja, mert nála termett s ő tette félre arra az időre, amikor a római nép egyetértően Maecenasnak a színházban tapsolt, miután betegségéből felépülve ott megjelent. Mások azt mondják, azért *olcsó*, mert maga termelte. Azt inkább elfogadható, írja, hogy a *sabinusi bor* nem volt ismert s a horatiusi birtokon termelt. Az értelmező úgy gondolja, hogy Maecenas, amikor *Sabinumon* át vezetett az útja, akkor hívta meg Horatius egy családiás ebédre. – Torrentius értelmezésében mondja a *graeca testa* magyarázatakor, hogy a régieknek *agyaghordók* (*dolia fictilia*) voltak (Lambinus ezt nem fogadta el), a *hordó* szó helyett használja Horatius a *cserépedény* (*testa*) szót, s állítása igazolására példákat is hoz (Horatius, Juvenalis és Lucretius szóhasználatát¹⁵). A *Graeca* jelzót pedig a *Cumae* helyett írja, ugyanis itt, majd Itáliának a *magna Graecaként* ismert részein készítettek agyagedényeket. Martialis is megemlíti ezt egyik epigrammájában (*lib. XIV. 114. – Patella Comana [Cumaei csésze]*)¹⁶ – A *conditum levi* magyarázatának elemei már másutt is feltűntek (a bor állagának megőrzése miatt szurokkal vagy viasz-

¹¹ UŐ., uo. 109. L. TACITUS, II. 1980. 364–367.

¹² UŐ., uo. 83.

¹³ UŐ., uo. 110.

¹⁴ HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. 73–74.

¹⁵ UŐ., uo. 73.

¹⁶ L. MARTIALIS–CSENGERY, 1942. 453.

szal kenték be az edény száját, amelyre a 3. könyv 8. versében [10. sor] is előfordul), ahogy a *plaususé* vagy a *paterni fluminisé* (Tiberis) is. – A *Vatocani montis imago* kifejezés magyarázatát is láttuk már az előzőekben. Torrentius is az 1. könyv 12. ódájánál magyarázza részletesen, itt csak annyiban pontosít, hogy a *mons Vaticanus* közelében (a Folyón túl) lévő színház zaját visszhangozta a *hegy*. Megemlíti itt Vitruvius építészeti előírásait (*lib. V. c. V.*), valamint Porphyrius kommentárját. Erről meggyőződhetnek azok, írja, aki Rómában járnak, s a Pompeius-színház romjait a *Virágok terénél* láthatják. – A *caecubusi* és a *calenusi* bor leírása fejezi be a jegyzeteket, ahol az idősebb Plinius művét említi sűrűn forrásként.¹⁷

BOND Horatius-kiadása argumentumának („*Invitat Maecenatem ad convivium minime sumptuosum – A legkevésbé sem költséges [igen szerény] ebédre hívja Maecenaszt*”) s kommentárjainak elemei az előzőekben ismertetett leírások rövidített változatai, melyektől eltekinthetünk.¹⁸

Nézzük a jezsuita kiadásokat, elsőként RODELLIUS argumentumát: „*Maecenati, qui apud Horatium coenare se velle monuerat, denuntiat ipse pro familiaritate, vino non optimo potatum iri (Maecenasnak hívja fel a figyelmét – aki kinyilvánítja, hogy Horatiusnál kíván ebédelni –, a bizalmasság oltalma alatt, hogy nem a legjobb borból fognak inni).*” Vagyis, Rodellius értelmezésében kettejük között *familiarisi* viszony van, s Horatius mentegetőzik, miért szolgál fel a lovagnak közönséges bort. – A jezsuita kommentátor jegyzetei (is) szűkek, öt szóhoz (kifejezéshez) fűz megjegyzést (*Graeca testa; Levi; Datus in theatro plausus; Paterni fluminis; Praelo caleno domitam uvam*), melyek kifejtését már ismerjük, szűkebbek, új elemet nem hoznak.¹⁹

JUVENCIUSNAK a 18. században oly sokszor megjelent, purgált kiadásában (itt a vers az 1. könyv 17. költeményeként szerepel) hasonló az argumentum: „*Maecenati, qui se apud Horatium coenare velle dixerat, vini sui tenuitatem belle excusat (Mentegetőzik Maecenasnak, aki kijelentette, Horatiuszal kíván ebédelni, bora egyszerűsége miatt).*” Kettejük viszonyának itt is mérője a bor, Horatius részéről a közönséges nedű, de Maecenas nem ehhez szokott. – A jezsuita kommentátor kilenc sorhoz (1., 2., 3., 5., 6., 7., 9., 10., 11.) fűz (rövid) jegyzetet (főként a *Sabinum; Cantharis; Levi; Eques; Jocosa imago; Vaticani; Coecubum; Falernae; Temperant* szabakhoz; ezek tartalmát a korábbi kiadásokban már láttuk. Új elem az *eques* (az 5. sornál) magyarázata, ahol azt írja, bizonyára örült *Maecenas* ennek a megszólításnak, amely szerénységét jelenti: *ugyanis a lovagrendű maradt, amikor könnyen kérhette volna, hogy más rendbe jusson.* – Leghosszabban a *levi* szót értelmezi, amely a bor állagának megőrzését taglalja, a 6. soránál (*Jocosa imago*) pedig elmondja, hogy ez a nép visszhangzó tapsa, amely visszaverődik és megkettőződik. Echo pedig tréfálkodik, mert az utolsó szavakat ismétli.²⁰

BRAUN Horatius-kiadásában is a 17. vers, amelyben „*Maecenaszt ebédre hívja, de szerényre (Maecenatem invitát ad epulas, sed frugales).*” – Nyolc

¹⁷ HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. 74.

¹⁸ HORATIUS–BOND, 1668. 38.

¹⁹ HORATIUS–RODELLIUS, 1686. 45–46.

²⁰ HORATIUS–JUVENCIUS, [1709] 1767. 31–32.

sorhoz készített jegyzetek fedik le a tartalmi magyarázatokat. A *vile Sabinum* kifejezéshez fűzött jegyzetében (már a korábban megismertek szerint) azt írja, a Sabin hegyekben termett nem nagy értékű bor, amelyet közepes, nem pedig nagy ivóedényben kínál. Egyéb tartalmi magyarázatai megfelelnek a korábban bemutatottaknak.²¹

Végül pillantunk bele DESPREZ Horatius-kiadásába. Argumentuma Braunéhoz hasonló: „*Maecenati spondet convivium, sed frugale (Maecenasnak vendégséget ígér, de egyszerűt).*” – Jegyzetei alaposabbak Rodellius, Juvencius vagy Braun tárgyi magyarázatainál, sok elemre kitér. Érdemes tanulmányozni az első sorhoz (*Vile potabis*) írt jegyzetét, amelyben elmondja, hogy Maecenas vagy Apuliába készült menni, vagy máshova; előtte pedig a közöttük lévő *familiaris* viszony miatt kinyilvánítja, hogy Horatiushoz megy vendégségbe. Ebben az ódában írja meg Horatius Maecenasnak, hogy kedves számára a látogatás, de szegénysége miatt egyszerű lesz a megvendéglés. Az ebéd fő részeként megszokásból *sabinusi bort* tesz elé.²² – Egyéb jegyzeteiben antik forrásokra utalva (az idősebb Plinius Athenaeus alapján [l. I. c. 21. –*Inter Italica vina levissimum esse Sabinum, potuique tempestivum ab anno septimo usque ad decimum quintum*]²³) értelmezi a *sabinum [vinum]* szavakat, majd a folytatásban a mással már bemutatott kiemelt kifejezéseket, fogalmakat.²⁴

Rövid áttekintésünkben kívántuk bemutatni Horatius kulcsfontosságúként meghatározható 1. 20. ódájának 16–18. századi értelmezését s magyarázatát, amelynek gondolati üzenete Maecenas és Horatius kapcsolatának fontos motívumait rejt, amelyek a későbbi költeményekben visszatérnek. Ezek pedig kettejük viszonyának (cliens és/vagy barát) alakulása, mégpedig a *társas kapcsolatok* (szimpózium) alapján, amelynek, ahogy láttuk, meghatározója a *közön-séges* és a *nemes* bor, majd a borozgatás, a társas szellemi együttlét, amely a költészet és a filozofálás (filozófia, mégpedig az epikureizmus) mezejére, a *privatum* belső világába (és világához) visz. Illetve, ahogy korábban jeleztük, ebben a viszonylatban Horatius emberi–költői világának s önmagának meghatározásához. Fő tételünk tehát továbbra is az marad, hogyan határozza meg kettejük viszonyát s kettejük baráti viszonyában önmagát és költészetét Horatius.

*

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a Maecenas ódák következő darabját, a 2. könyv 12., aszklepiadészi sorokban írt versét, amely ebben a relációban (Maecenas–Horatius, hiszen a költemény megszólítottja a római lovag) ódaköltészetének meghatározójává magasztosul. A költemény első része udvarias kitérés a nagy feladat, Augustus haditetteinek eposzi megéneklése elől. A *recusatio*

²¹ HORATIUS–BRAUN, 1763. 44–45.

²² HORATIUS–DESPREZ, (pl.) 1762. 56.

²³ UÓ., uo. 56. L. Athenaei, *Deipnosophistarum libri quindecim*, editio postrema iuxta Isaaci Casauboni, Lugduni, 1657.

²⁴ UÓ., uo. 56–57. Összegzésként említhetnénk még Mitscherlichnek az 1800-ban megjelent igen alapos kommentárját, de ez a 19. század első felének Horatius-recepciójához szolgál zsinórmértékül. Később azonban még tárgyaljuk.

(vagyis a kallimakhoszi eposzellenesség visszhangja, amelyet Augustus korának úgyszólván minden költője megszólaltat s szinte külön műfaja az aranykori költészetnek²⁵) itt oly módon érvényesül, hogy a feladatot, a maga Múzsájának *gyengéd* tehetségére hivatkozva, Maecenasra mint történetíróra hárítja. Másrészt azonban saját lírai költészetét a szerelem és a női szépség dicséretében helyezi el oly módon, hogy Lycimniának, azaz minden bizonytalannal Maecenas fiatal feleségének, Terentiának szépségét s szerelmes férjével való évődését éneklimeg.²⁶ Mind az eposz tekintélyétől való visszariadás, mind pedig inkább a líraiság ilyen vállalása fontos motívuma a recepciónak. Nézzük az értelmezéseket, amelyek a költemény e kettősségét igyekeznek érzékeltetni.

Kifejezi ezt LAMBINUS *argumentuma* is, amelyben a következőképpen határozza meg a költeményt: „*Res graveis et tragicas lyricis versibus non convenire soluta autem oratione, res gestas Augusti, Maecenatem ipsum perscripturum: se nihil posse, praeter Lycymniae forma canere (Tekintélyes és tragikus tárgy nem illik a lírai verssorokhoz, hanem a prózai beszédmódhoz, Augustus tetteit maga Maecenas készül megírni: Horatius semmit sem tud megénekelni, csak Lycymnia [sic!] szép alakját).*”²⁷ Következik a vers, majd a tárgyi magyarázatok. Az 1–2. versszak sorolja fel az eposzi témákat, a harmadikban e tárgyakat Maecenasra bízva, majd a 4–7. strófában önmaga lírai költészetét határozza meg, amelynek tárgya most Lycymnia. Idézzük fel a vers első strófáját:

*Nolis longa ferae bella Numantiae
Nec durum Hannibalem nec Siculum mare
Poeno purpureum sanguine mollibus
Aptari citharae modis*²⁸

A verskezdő *Nolis longa* sorhoz azt fűzi hozzá, hogy majdnem ilyen tartalmú az 1. könyv 6., *Vipsanius Agrippához (Ad Agrippam)* című ódája s idézi is a költemény első sorát. A *recusatio*val kapcsolatban már hivatkoztunk az Octavianus jobb kezének dedikált ódára, amelyben a Maecenas-kör másik jeles költőtagjára, Variusra hárítja a haditettek megverselését, túl *gyengének* tartva ehhez a tárgyhoz költészetét:

*Scriberis Vario fortis et hostium
Victor Maeonii carminis alite,
Quam rem cumque ferox navibus aut equis
Miles te duce gesserit.*

²⁵ L. az Agrippa-ódát (I. 6.). HORATIUS–BORZSÁK, 1975. 52.

²⁶ A versről l. UÓ., uo. 230.

²⁷ HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 123.

²⁸ „Hirdetnem ne kívánd büszke Numantia / hosszas harcait és bösz Hannibált s a pún / vértől bíborosult tengeri torlatot / lágyabbzengésű lantomon.” HORATIUS, 1961. 155. Ford. DEVECSERI Gábor.

*Conamur, tenues grandia, dum pudor
Inbellisque lyrae Musa potens vetat
Laudes egregii Caesaris et tuas
Culpa deterere ingeni.*²⁹

Ugyanakkor meghatározza könnyedebb, még nem pindaroszi (akivel nem mert vetélkedni) vagy jobban az alkaioszi, hanem inkább anakreóni lírai költészetének³⁰ irányát:

*Nos conviviam, nos proelia virginum
Sectis in iuvenes unguibus acrium
Cantamus vacui, sive quid urimur,
Non praeter solitum leves.*³¹

A vers e kettősségét határozzák meg a 16–18. századi kiadások. Például LAMBINUS ezt írja: „*Bella ab eo gesta, a Vario cantatum iri: se conviviis tantum et amoribus describendis aptum esse* (Az általa viselt háborúkat Varius fogja megénekelni: ő [ti. Horatius] csak a lakomák és a szerelmek leírására alkalmas).”³² Hasonló megfogalmazást találunk azonban Torrentiusnál (1608. 25.) is. A jezsuita Rodellius viszont már egyoldalúbban (és körülményesebben) fogalmaz: „*M. Agrippam ingeniose pariter ac magnifice laudaturus, affirmat se non magis audere scibendas suspicere res ab eo gestas, quam quae a magnis olim Heroibus patratae fuerant* (Agrippát szellemesen s éppen úgy jelesen készül dicsérni, megerősíti, hogy ő inkább nem mer az általa viselt tettek leírására vállalkozni, amelyet régen a nagy hősookról már véghezvittek).”³³ Követi őt rendtársa, Juvencius is: „*Alios Agrippae laudes et priscorum Heroum celebratos ait, sibi argumenta tam gravia non convenire* (Azt mondja, hogy mások fogják híresztelni Agrippa és a régi hősök dicséretét, hozzá nem illik ily tekintélyes téma).”³⁴ Végül lássuk BRAUN megfogalmazását: „*Imparem se fatetur scribendis Agrippae laudibus* (Bevallja, hogy nem méltó Agrippa dicséretének leírására).”³⁵

E kis kitérő után – amely fontos poétikai jelentőséggel bír Horatius lírai költészetének korai felfogását illetően (ez ugyanis a római ódáknak biztosan megváltozik), a recepció szempontjából pedig a lírai versköltészet egyik (olykor elutasított, majd igen fontosnak is tartott) irányt jelenti – térjünk vissza a

²⁹ „Hirdet majd Varius téged, a maeoni / dal hattnyúja, csaták hősszívű győztesét, / hányszor nyert diadalt harci lovon s hajón / vad hadnép lobogód alatt.” „lantunkhoz nagy tárgy, tilt a szemérem is, / hadvéstől riadó Múzsza parancsa tilt. / Hangunk gyenge: csupán szürkítenénk dicső / Caesar és a te hírneved.” HORATIUS, 1961. 69. Ford. HORVÁTH István Károly.

³⁰ L. Némethy Géza két tanulmányát: *Horatius és Alcaeus* = Egyetemes Philológiai Közöny, 1884. 921–939.; valamint *Horatius és Anakreon* = EPhK, 1872. 1–9.

³¹ „Mink csak víg borozást énekelünk, lenyírt / körmű szűzseregek férfimaró vitáz / harcát, bárha szívünk éppen üres, vagy ég / – mint oly gyakran – a szalmaláng.” HORATIUS, 1961. 71.

³² HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 22.

³³ HORATIUS–RODELLIUS, 1686. 14.

³⁴ HORATIUS–JUVENCIUS, [1709] 1767. 11.

³⁵ HORATIUS–BRAUN, (pl.) 1763. 14.

Maecenas-ódához. Látjuk, hogy amíg az Agrippa-versben (1. 6.) Variusra kívánja testálni a veretes haditémát, addig itt Maecenasra:

Saturni veteris; tuque pedestribus
 Dices historiis proelia Caesaris,
 Maecenas, melius ductaque per vias
 Regum colla minacium.³⁶

Ugyanakkor a 4. versszakban (és versszaktól) megjelenik az a költői irány, amely a lírai költészet szerelmi hagyományára, történetesen itt Licymnia szépségének dicséretére s a szerelmes férjével való évődésének leírására vonatkozik. Borzsák szerint ezt „oly áradó szavakkal énekli meg, hogy Maecenas csak hálás lehetett nyomatékos tanácsának meg nem fogadásáért.”³⁷

LAMBINUS jegyzetei követik a vers tárgyi hivatkozásait. Hosszabban fejtegeti a költemény *Numantiae*, a *Nec dirum Annibalem* vagy a *Telluris juvenis* stb. fogalmainak történelmi s mitológiai vonatkozásait. Szempontunkból azonban csak a költemény kettősségét s szinte kulcsát jelentő 3–4. versszak megjegyzéseire (s azok kisugárzásaira) figyelni a továbbiakban. Itt a *pedestribus* szóhoz fűzött megjegyzésében elmondja, hogy ez a *szabad és prózai beszédmódban* leírtakat jelenti. A vers és a próza elkülönítéséhez Platón *A szofista* című művében leírtakat hozza példaként.³⁸ Azt pedig lehet tudni a történetírók igen sokféle leírásából, hogy Maecenas igen művelt volt, s ismerte a *prózai beszédmód* stílus-tanát. Ezért szólítja meg őt Vergilius is a *Georgica* 2. énekében (a 42. sort idézi). Úgy véli, ez a hely bizonyítja, hogy ő írt Augustus tetteiről. Maecenas tudós voltát a 3. könyv 8. ódája is bizonyítja. – A *ductaque per vias* jegyzete szerint a triumphusra utal: *ducta in triumphum*. – A már a versnek a szerelmi költészet irányára utaló részében a *dulcis (dulceis)* jelzót a dalra (*cantus*) vonatkoztatja, ahogy a 3. könyv 9. versében (10. *dulcis docta modos*) is erre utal. – A *dominae* szóhasználatlaltal kapcsolatban azt az *amica*vel azonosítja; ugyanis a szerelmes nőket barátnőként vagy úrnőként szokták megnevezni, ahogy Tibullus is az 1. könyv 5. elégiájában (39–40.): „*Saepe aliam tenui, sed iam cum gaudia adirem, / Admonuit dominae deseruitque Venus.*”³⁹ Ovidius (*Tristia, lib. 3. [3. 23.]*) és Vergilius (*Aeneid. 6. [397]*) is ebben az értelemben használja. – A *Lycymnia* névalaknál csak az írásmódot vizsgálja.⁴⁰

GUALTERIUS tézise (*theticum*) a következő: „*Quod res graves soluta, et leves stricta oratione a Poeta scribendae sint (Hogy a költőnek tekintélyes tárgyú művet szabad, könnyedebb tárgyút kötött beszédmódban kell megírnia).*”⁴¹

³⁶ „te majd jobban előadod, / Maecenas, gyalogos szóval a harcokat, / Caesar harcait és láncon, utak során / hurcolt hettyke királyokat.” HORATIUS, 1961. 157.

³⁷ HORATIUS–BORZSÁK, 1975. 230.

³⁸ L. Platón, *Sophista*, 237 a: „περὶ τε ᾧδε ἐκάστοτε λέγων καὶ μετὰ μέτρων (és azt állította mindannyiszor mind prózában mind versben).” L. Platón, *A szofista = PLATÓN ÖSSZES MŰVEI, II.*, 1984. 1131. Ford. KÖVENDI Dénes.

³⁹ „Gyakran öleltem mást, de midőn e gyönyörhöz elértem, / cserbenhagyott – úrnőm, téged idézve – Venus.” TIBULLUS, 1976. 23. Ford. KÁRPÁTY Csilla.

⁴⁰ HORATIUS–LAMBINUS, 1566. 123–124.

⁴¹ HORATIUS–GUALTERIUS, 1587. 200.

Vagyis, poétikai szempontból a kommentátor azt sugallja, hogy a költemény a történetírás és a (lírai) költészet kettősségében a könnyed témák bemutatására alkalmas. A részletesebb jegyzetekkel dolgozó Horatius-magyarázó a kezdősornál (*Nolis*) azt jegyzi meg, ne kívánják tőle Caesar tetteinek és történetének megírását lírai verssorokban.⁴² – A kérdéses versszakok jegyzeteinél a *historiis* (*historiae*) fogalmát a görög szóhasználatra vezeti vissza (história, tehát nem eposz), majd megjegyzi, *gyalogosnak* (*pedestris*) is mondják, mert *nem kötött, vagyis szabad* beszédmódban szokták írni, mégis a kezdetén és a végén a mondatok sajátos ütemmel rendelkeznek, vagyis lehet ritmikus próza is. A *historia* szó jelentését és használatát a görög ἵστωρ-ra (tudó, ismerő, döntőbíró) vezeti vissza, ennek ragozott alakja, amely Homérosz *Íliásza* 18. énekében (Akhilleusz pajzsléírásának vége felé⁴³) is olvasható. A *historicus* tehát nem más, mint az események megítélője. – A *ductaque* kifejezésnél azt a magyarázatot adja, hogy régen a győzteseknek az volt a szokása, hogy az előkelő (királyi) foglyokat láncra kötve a győzelmi kocsijuk előtt terelték falvakon keresztül. – A lírai költészet szerelmi témájaként megjelölt *Liciniaet* [sic!, a névalakokat is tárgyalja: pl. *Lycymniae*) Maecenas feleségével, Terentiával azonosítja. Jelzi, hogy mások ezt a legkevésbé sem helyeslik, mert leírása a tekintélyes feleségtől (*matrona*) teljesen különbözik, amelynek következtében a költő tisztességtelenül nyilvánult volna meg patrónusának asszonya (*domina*) ellen. Ezért jelzik ezt a pártfogást (*patrocinium*) Horatiusnál, aki Maecenas és *ennek a Lycymniának* az oltalma alatt élt. Továbbá megint mások úgy vélik, hogy ez a nő egy szemérmetlen s költőnk kedvese és szeretője (*domina*), ezért az ének kellemességével nevezi meg, bizonyos fülemülére (*Luscinia*) játszva rá, akiket, a romlott erkölcsük miatt, ledér szeretőknek neveznek. A magyarázó ennek imitációját véli felfedezni Vergilius *Aeneise* 6. énekének e sorában (397.): „*Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti*”. Végül arra utal, hogy a szeretőket szokás volt (és az is) előkelő, fenséges barátnőként vagy úrnőként megnevezni.⁴⁴ – A folytatásban a vers utolsó három versszakának tárgyi magyarázatait adja, amelyektől itt eltekintünk.

TORRENTIUS a verset *megszólító költemény*ként (προσφωνητικη) aposztrofálja, majd a következő argumentummal jellemzi: „*Res graves et tragicas lyricis versibus non convenire: soluta autem oratione, res gestas Augusti, Maecenatem ipsum perscripturum: se nihil posse, praeter Lycymniae formam canere* (A tekintélyes és tragikus témák a lírai verssorokkal nem egyeznek: szabad beszédmódban fogja megírni Augustus tetteit Maecenas: Horatius nem képes Lycymnia szépsége mellett semmit sem megénekelni).”⁴⁵ A bővebb kifejtettségű tartalmi összefoglaló elemeit már láttuk s Torrentius hasonlóan fogalmaz, mint Lambinus. – Tartalmi magyarázatai között hosszabb kifejtettségű a *Tuque pedestribus* sorhoz fűzött jegyzet. *Pedestres historiae*-ként nevezi meg e formát, amit prózában, vagyis *szabad beszédmódban* írnak; ahogy

⁴² Uő., uo. 201. „*Ne requiras a me officium facta Caesaris resque gestas describendi Lyricis versibus*

⁴³ „ἄμφο δ' ἰέσθην ἐπὶ ἱστορίαις ἐλέσθαι” 501. sor. Magyarul: „Mindketten kívánták, hogy tanú döntsön a perben.” HOMÉROSZ, 1993. 336.

⁴⁴ HORATIUS–GUALTERIUS, 1587. 202.

⁴⁵ HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. 151.

szatíráiban is használja e kifejezést (2. 6. 17.: *Musaque pedestri*), merthogy a szatírák *beszédek*, azaz bevallja (ugyancsak a 2. könyv 6. versében), hogy korábban *szabad beszédmódban* írta meg ezeket a műveket (mert egyébként a szatírák hexameteres mértékűek). Az *Ars poeticában* (95. sor) pedig azt írja, hogy „*et tragicus plerumque dolet sermone pedestri (máskor meg tragikus hős is lentsjár panaszával)*”⁴⁶, vagyis olyan tragikai műben lévő sort ért rajta, mint amilyeneket a szatírában jelzett. Ez magyarázza az említett Maecenasról szóló szöveg helyet: tudjuk, mily tehetséges volt e férfiú, a római ékesszólásnak nagyszerű példáját adta volna, de elgyengítette, vagy inkább kiherélte a siker, ahogy erre Seneca is utal a 19. levelében.⁴⁷ E szöveg hely lényege, írja, a történeti elbeszélés teljességgel nem illik szándékához, az akár valós, akár költői, hiszen ő lírai költő, és Augustus története megírására maga Maecenas sokkal alkalmasabb. Horatius pedig visszatér a lírai témához. – A 11. sorhoz tartozó *ductaque per vias* magyarázatát már másutt láttuk, Torrentius sem mond mást: a *vias* (út) alatt azokat a *városnegyedeket* érti, amelyeken keresztül vezet az út a diadalkaputól egészen a Capitoliumig. Ezzel kapcsolatban Propertius idézi.⁴⁸ – A 13. sornál lévő *dulceis dominae* kifejezésnél a *dulceis–dulcis* változatot magyarázza, a *domina* szót pedig a szeretők szóhasználata szerint használja Horatius – írja.⁴⁹ – Hosszabb az ugyanitt található *Lycymniae* magyarázata, de főként a névalakot értelmezi: *Licymnia*. Ennyiben foglalhatók össze Torrentius magyarázatainak újdonságai. Nézzük BOND argumentumát és rövid magyarázatait. A költeményben a következőket emeli ki: „*Res graves et tragicae carmini lyrico non conveniunt, Horatius praeter Lycymniae formam et res amatoria nihil canet (A tekintélyes és tragikai tárgyak nem illenek a lírai vershez. Horatius Lycymnia alakja és a szerelmi témák mellett semmiről sem énekel).*”⁵⁰ – Szűk jegyzeteiben a 10 sorhoz annyit fűz hozzá (*k* jegyzet), hogy a történeti iratokban a beszédmód kötetlen, ütemek és lábak alkotják ugyan, de nem meghatározott törvény szerint. – A *Lycymniae* magyarázataként pedig csak annyit közöl, hogy barát nő és úrnő (szerető), majd a szóalakkal foglalkozik.⁵¹

RODELIUS argumentuma igen rövid: „*Liciniae laudes apud Maecenatem prosequitur (Licina dicséretét tovább folytatja Maecenasnál).*”⁵² A megjegyzések (*Notae*) bevezetésében még annyit ír, azt senki nem feltételezi, hogy Licinia egy kéj nő lenne, hanem Licinius Murena lánytestvére, akit Terentiának hívtak; később ő lett Maecenas felesége. Szűkek jegyzetei is. A költemény első két versszakának történeti–mitológiai szómagyarázatai után lényegében a *Pedestribus Historiis* (a 6. jegyzet) be is fejezi az értelmezést. E pontban azt írja, hogy a *szabad beszédmódban* is sajátos verslábai miatt az írás összhangzó, még-

⁴⁶ HORATIUS, 1961. 579.

⁴⁷ L. SENECA, I. 2002. 151. L. a 1052. jegyzetet.

⁴⁸ Propertius, *Eleg.* 4. 6. 65–66. „ – *Quantus mulier foret una triumphus, / Ductus erat per quas ante Iugurtha vias!*” Magyarul I. PROPERTIUS, 1976. 263.

⁴⁹ HORATIUS–TORRENTIUS, 1608. 153.

⁵⁰ HORATIUS–BOND, 1668. 74.

⁵¹ UÓ., uo. 74.

⁵² HORATIUS–RODELIUS, 1686. 92.

sem annyira nagyszerűen lépked, mint a költői beszéd: ezért nevezik *gyalogosnak*.⁵³

Ugyancsak rövid JUVENCIUS tartalmi megjelölése (purgált kiadásban a IX. óda). Mindössze annyit ír, hogy *Maecenas feleségét dicséri (Maecenatis uxorem laudat)*.⁵⁴ Az első (történeti) sorhoz (*Nolis*) értelmezésként annyit mond, hogy ne kívánja (ti Maecenas), hogy ő a lant ütemeihez, vagyis a lírai hangzásánál és mértékeivel énekelje a numantiai háborút. A 9–10. sorhoz fűzött jegyzetnél beszél a *gyalogos mértékű történetírói munkáról (Pedestribus historiis)* lényegében ugyanazt mondja el, mint Rodellius: prózában írtakat ért alatta. A *szabad beszédmódot* nevezik *gyalogosnak*, mivel, lehetnek sajátos ütemei és rendelkezhet verslábakkal, mégsem ad változatos dallamokat, mint a költői szöveg, amely nem is lábakon, hanem cothurnusokon halad és mindent áthat. – A 13. sornál (*Me dulces...*) kifejti, hogy a Múza dalra készíti, de elhagyva a háborús témákat, inkább úgy kívánja, hogy Lycinia [sic!] csengő hangját, szép alakját és hűségét ünnepelje. A *dominae* magyarázata szerint a feleséget (*uxores*) szólítja így, ahogy Ovidius is. Lycinia Maecenas felesége volt, aki Proculeius és Murena nőtestvére.⁵⁵

BRAUN argumentuma (kiadásában szintén a IX. vers) is csak Maecenas feleségének dicséretéről beszél: „*Maecenatis Uxori laudes dicit*.”⁵⁶ Az első (*Nolis...*) sor magyarázata is Juvenciust idézi, s jegyzeteiben sem mond újat.

Nézzük még Desprez kiadását, aki a vers tartalmát így határozza meg: „*Lyrae suae haud convenire res graves: Maecenas Augusti bella scribat, dum a se cantabuntur Liciniae laudes (Lírai költészetéhez nem illik a magasztos tárgy: Maecenas Augustus háborúit írta meg, amikor ő Licinia dicséreteit zengte)*.”⁵⁷ A kettősség – történetírás, epikusság és a lírai költészet – tehát Despreznél is megtalálható. Lássuk jegyzeteit, mit ír például a *pedestribus historiis* kifejezéshez: *kötetlen (próza) beszédmódot (prosa oratio)* ért alatta, amelyre a görögök a *πεξον λογον (gyalogos beszéd)* kifejezést használják, a költészet ellentétben *előrehaladó (εποχον)*, mintegy *lovon ülő beszéd*, amit úgy szoktak olvasni, mint *kocsiról, társzekérről és négyfogatúról szállítottat*. Cicero is eként határozza meg egyik levelében (*Ad Quinctum fratrem, lib II. Epist. 14.*)⁵⁸, s Pindarosznál (a 9. *olympiai óda*, 81.) is talál erre szöveghelyet: „*πρόσφορος ἐν Μοισᾶν δίφρῳ (Tolli in curru Musarum – még magasabb útra vezetve a Múszakocsit)*.”⁵⁹

Nyilvánvaló, hogy Maecenas jártas volt az irodalomban s több verset is írt. Servius azt mondja (*Ad II. Georg. [41–]42.* – itt említi Vergilius Maecenast: *Maecenas, pelagoque volans da vela patenti. / Non ego cuncta meis amplecti*

⁵³ Uő., uo. 93–94.

⁵⁴ HORATIUS–JUVENCIUS, [1709] 1767. 65.

⁵⁵ Uő., uo. 66.

⁵⁶ HORATIUS–BRAUN, (pl.) 1763. 87.

⁵⁷ HORATIUS–DESPREZ, [1762], 1828. 114. E jobb kiadást használtuk.

⁵⁸ „*Quoniam in isto homine colendo tam indormivi diu te mehercule saepe excitante, cursu corrigam tarditatem cum equis tum vero, quoniam tu scribis poema ab eo nostrum probari, quadrigis poeticis.*” Uő., uo. 114.

⁵⁹ PINDAROS, magyarul tolmácsolta CSENGERY János, Bp., 1929. 97.

versibus opto), hogy megírta Augustus Caesar tetteit.⁶⁰ E szöveghely Horatius-hoz is illik, írja, de ebből ne következtessen senki Maecenasnak a Caesarról írt történeti munkájára. – A 13. sorban található *Me dulces dominae* kifejezéshez a következő magyarázatot adja: „Amíg te Itália háborúit és Augustus hadidicséretét zenged fenséges beszédben, én a számodra kedves Liciniát és szerelmeidet kellemes és kedves lírai versben fogom megénekelni.” A *Licina* névalak *Lycimnia* változata is ismert, írja. Őt pedig Terentiával, vagyis Liciniával, Licinius (Murena) nőtestvérével azonosítja, akihez (mármint Murenához) a 2. könyv 10. ódáját írta, akinek személyéről jegyzetében hosszabban írt.⁶¹ Azt állítja, hogy amikor Horatius ezt az ódát írta, még nem volt a felesége Licinia. Nyilvánvaló ez abból, hogy a felékesített szüzek karával Dianának ajánlja ünnepnapján, vagyis távol van a nász. Ezt bizonyítja a „*bene mutuis fidum pectus amoribus*” sor is. Maecenas feleségével kapcsolatban Seneca híres sorait (*De providentia*) idézi.⁶² Maecenas házasságával kapcsolatban összegyűjti s főként Lipsius és Seneca alapján ismerteti a már korábban tárgyaltakat: féltékenységét, aggodalmát feleségének Augustusszal való viszonya miatt s forrásrészleteket is közöl, így témáján túl is haladva mutatja be a kérdést.⁶³

A költeménnyel kapcsolatban érdemes fellapoznunk MASSON Horatius-életrajzát, aki a Kr. e. 29. évvel (U. C. 725, C. *Caesare Octaviano V. Sex[to] Apuleio Consulibus*) kapcsolatban kifejti, hogy amikor Caesar ebben az évben győztesként Keletről visszatérve Ianus templomát első feladatuként bezáratta; ebből gondolja Rodellius, hogy ez év táján írta a 2. könyv 1. episztoláját Augustushoz. Erre utal a költemény 254–255. sora. E gondolatsort még tovább fejtegeti, majd a II. pontban tér át a 2. könyv 12. ódájára: Dacierusra (Desprez-kiadása) hivatkozva írja, hogy a Kr. e. 29. év előtt nem írhatta ezt az ódát. Horatius az e consulok alatt Augustus által vezetett győzelmi menetre utal a vers 9–12. sorában:

----- *Tuque pedestribus*
Dices historis proelia Caesaris,
Maecenas, melius ductaque per vias
*Regum colla minantium.*⁶⁴

A folytatásban *Licina* névalakjával és személyével foglalkozik s a téma kifejtésénél hosszabb fejtegetésekbe kezd: nem biztos az, írja, amit a jeles férfiú (Dacierus) Tanaquillus Fabert követve⁶⁵ *Liciniához* fűz hozzá, mintha ő lenne Terentia, akit Maecenas később feleségül vett. Sajnálja, hogy e tudós férfi és mások erre a véleményre jutottak, mivel Torrentius már régen figyelmeztetett arra, hogy a kéziratos kódexekben nemcsak a *Licina*, hanem a *Licinnia* és *Lycimnia* névalak is olvasható s ez lehet a valódi. Hosszan taglalja azonban a

⁶⁰ L. *Commentarium in Virgilium Serviani*, Vol. II. pl. Gottingae, 1826. 233. A jelzethely is többet merít Serviliustól.

⁶¹ HORATIUS–DESPREZ, [1762], 1828. 110.

⁶² L. a 881. jegyzet.

⁶³ HORATIUS–DESPREZ, [1762], 1828. 115.

⁶⁴ L. *HORATIUS-VITA*, 1708. 183. L. még a 949. jegyzet.

⁶⁵ Masson jegyzete: *Epist. LIV. p. 142. seq.* L. FABER, 1674. II. 142–143. *Epistola LIV. Viro cl. Urbano Chaureo – De Licinia Horatii, quatenus illa fuisse videatur.*

Licina névalak előfordulását is: Horatius a 2. könyv 10. versében Liciniushoz ír (ebből jön a Licinia), valamint Martialisnál sokszor fordul elő ez a névalak (ti. a Licinius, pl. *lib. VII. Epigr. 46.*; *lib. II. Epigr. 32.*, *lib. VIII. Epigr. 3.*).⁶⁶ Mégis azok az írók vizsgáloáltak jól, akik a Licinniát tartották meg, mint a már említett Torrentius, aki szerint Horatius *az előkelők és különösen a nemesek szerelmét sohasem hozza elő*. Ehhez járul, hogy jóváhagyja, Horatius szerelmes Lycimniája nem volt szabad születésű, mint ahogy erre Vergilius *Aeneise IX.* énekében (546–547. sor) is talál példát: „*Maeonio Regi quem serua Lycymnia furtim / Sustulerat etc. (szülte Lycimnia szolgál-leány Maeon nagyurának / titkon stb.)*.”⁶⁷

Más tudós férfiak úgy gondolják, hogy Horatius ebben az ódában nem az általa, hanem Maecenas által szeretett lány dicséretét zengi. Mégis többen helyeslik azt, hogy Lycimnia Horatius szeretője volt. Elsősorban a költemény teljes útmutatását veszik figyelembe, ami arra törekszik, hogy Maecenasnak elmondja az okot, miért nem írt hősi témákról a római történelemre figyelőknek, mert a Múza semmi másra nem beszél rá, *mint a drága Lycimnia megénekelésére*. Ebből világos, írja Masson, hogy a költő nem Maecenas, hanem saját szerelmeiről ír. Maecenas szerelmeiről bizonyosan nem mondaná, hogy annyira úrrá lett rajta, hogy semmi másról nem tud dalolni. Idézi is a vers negyedik versszakát:

Me dulcis dominae Musa Lycymniae
Cantus, me voluit dicere lucidum
Fulgentis oculos et bene mutuis
Fidum pectus amoribus*⁶⁸

E módon alkot Ovidius; őt arra készítette Cupido, hogy háborúk helyett szerelmekről írjon, ahogy ezt az *Amores* 1. könyve 1. elégiájában meg is írja.⁶⁹ Hasonlóan zeng verseiben erről Propertius is.

Ezenkívül még a *dominae* szóhoz annyit tesz hozzá, hogy e helyen alig lehet más jelentésben elképzelni, mint *amasiae* (szerető), mivel a költőknél szokás, hogy barátnőiket királynőként és úrnőként nevezik meg. Nem jelzi még megjegyzésében sem Horatius, hogy e lány Maecenas *úrnője*, vagyis szeretője lenne, akit ha ő feleségül akart volna venni, kétségtelenül a házasság örömét híresztelte volna, minthogy Horatius szerint (a vers 15–16. sora) *mindkettőjük hú szíve kölcsönös szerelemben* van.⁷⁰ A szerző tehát megmarad véleményénél: Horatius kedveséről van szó a költeményben.

⁶⁶ HORATIUS-VÍTA, 1708. 184.

⁶⁷ UÓ., uo. 184. VERGILIUS-LAKATOS, 1984. 315.

* [Sic!] Torrentius alapján: „*Sic in MS legi testatur Torrentius.*” UÓ., uo. 185.

⁶⁸ UÓ., uo. 185. „*Múzsám zengeni hív drága Lycymniát, / úrnődet: dalait, két ragyogó szeme / tűzfényét, s a szívét, mely szerető szívét / híven s égve viszonszeret.*” HORATIUS, 1961. 157.

⁶⁹ L. OVIDIUS, *Amores – Szerelmek*, latinul és magyarul, Akadémiai, Bp., 1961. 16–17. Ford. GAÁL László. Pl. a 27–28. sort: „*Sex mihi surgat opus numeris, in quinque residat: / Ferrea cum vestris bella valet modis! (Száll hat ütemben a dal, de a végén ötre lecsökken / Hősi dalok szörnyű harcai, ég veletek!)*.”

⁷⁰ HORATIUS-VÍTA, 1708. 185–186.

Irodalom

Horatius 16–19. századi kiadásai

HORTIUS–LAMBINUS, 1566 = Q. *Horatius Flaccus. Ex fide, atque auctoritate complurium librorum manu scriptorum, opera Dionysii Lambini emendatus*, Lutetiae, 1566.

HORATIUS–GUALTERIUS, 1587 = *Praelectiones Petri Gualterii, quibus Quinti Horatii Flacci Venusini vatis poemata lyrica triplici artificio, Dialectico, Grammatico, et Rhetorico accurate explicantur*, Basileae, 1587.

HORATIUS–TORRENTIUS, 1608 = Q. *Horatius Flaccus cum erudito Laevini Torrentii commentario nunc primum in lucem edito*, Antverpiae, 1608.

HORATIUS–BOND, 1668. = *Quinti Horatii Flacci Poemata, Scholis sive Annotationibus, Commentarii instar, illustrata Joane Bond*, Brunsvigae, 1668.

HORATIUS–RODELLIUS, 1686 = *Petri Rodelli e societate Jesu, HORATIUS ad serenissimum Galliarum Delphinum*, Parisiis, 1686.

HORATIUS–BENTLEIUS, 1711; 1713 = Q. *Horatius Flaccus, ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardi BENTLEII*, Cantabrigiae, 1711; vagy Amstelaedami, 1713.

HORATIUS–RODELLIUS, (pl.) 1741 = *Quinti Horatii Flacci Carminum, seu odarum libri IV. Epodon libri I. et De arte poetica, cum notationibus PETRI RODELLI e Societate JESU in usum Studiosae Juventutis*, [sok kiadásban, először 1690. l. pl.] Leodii, 1741.

HORATIUS–JUVENCIUS, [1709] 1767 = *Quinti Horatii Flacci Carmina expurgata. Accusatis notis ac Appendice de Diis et Heroibus illustravit Josephus Juvencius*, Rothomaci, 1767.

HORATIUS–BRAUN, (pl.) 1763 = *Quinti Horatii Flacci Carmina expurgata. Interpretationem notas, ac brevem Tyronum Institutionem de metris et Arte poetica horatii, addidit, P. Henricus Braun*, Augustae vindelicorum, 1763.

HORATIUS–DESPREZ, (pl.) 1762 = *Quinti Horatii Flacci Opera. Interpretatione et notis illustravit Ludovicus Desprez, in usum Serenissimi Delphini*, Londini, 1762.

HORATIUS–MITSCEHRLICH. 1800 = Q. *Horatii Flacci Opera, illustravit Chr. Guil. MITSCHERLICH*, I–II., Lipsiae, 1800.

HORATIUS–ORELLIUS, 1837 = Q. *Horatius Flaccus. Recensuit Io. Casp. Orellius*, Volumen primum et secundum, Londini, 1837.

FABER, 1674. = FABRI, Tanaquili, *Epistolae*, Salmurii, 1674.

HOMÉROSZ, 1993. = HOMÉROSZ, *Íliász, Odüsszeia, homéroszi költemények*, Pantheon, Bp., 1993. Ford. DEVECSERI Gábor.

HORATIUS, 1961. = HORATIUS *Opera omnia*, Corvina, Bp., 1961.

HORATIUS–BORZSÁK, 1975. = BORZSÁK István szerk., *Horatius: ódák és epódoszok*, Tankönyvkiadó, Bp., 1975.

- MARTIALIS–CSENGERY, 1942. = *MARTIALIS, Marcus Valerius, epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével*, ford. CSENGERY János, MTA, Bp., 1942.
- NÉMETHY, 1872. = NÉMETHY Géza, *Horatius és Anakreon* = EphK, 1872. 1–9.
- NÉMETHY, 1884. = NÉMETHY Géza, *Horatius és Alcaeus* = EphK, 1884. 921–939.
- PINDAROS, 1929. = PINDAROS, magyarul tolmácsolta CSENGERY János, Bp., 1929.
- PLATÓN, 1984. = *PLATÓN összes művei*, I–III, Európa, Bp., 1984.
- SENECA, I. 2002. = *SENECA prózai művei, I– II.*, Szenzár, Bp., 2002.; 2004.
- TACITUS, II. 1980. = TACITUS, *Évkönyvek*, ford. BORZSÁK István = *Tacitus összes művei, II.*, Európa, Bp., 1980.
- TIBULLUS, 1976. = *TIBULLUS ÉS PROPERTIUS összes költeményei*, Magyar Helikon, 1976.
- VELLEIUS PATERCULUS, 2007. = *VELLEIUS PATERCULUS, Róma története*, ford. HOFFMANN Zsuzsanna, Lectum, Szeged, 2007.
- VERGILIUS–LAKATOS, 1984. = *VERGILIUS összes művei*, Európa, Bp., 1984. Ford. LAKATOS István.

Abstract

A horatianizmus valódi meghatározásának fontos lépése Horatius emberi–politikai–költői viszonyrendszerének feltérképezése. A tanulmány a horatiusi ódák 16–18. századi kiadásai kapcsán mutatja be két *carmen argumentum* és tartalmi magyarázatain keresztül a Horatius–Maecenas-kapcsolat alakulását s a 16–18. század erről való tudását, recepcióját és interpretációját.

Kulcsszavak: *horatianizmus, cliens-patronus viszony, bor, recepció, interpretáció, argumentum*

The specification of Horatius' human – political – poetic relationship is indispensable in order to clearly define Horatianism. This study introduces the relationship of Horatius and Maecenas through the arguments and explanations of two *carmen* apropos of the 16-18th-century edition of the Horatian odes. It also presents the report about this relationship in the 16-18th century, as well as its reception and interpretation.

Keywords: Horatianism, cliens-patronus-relation, wine, reception, interpretation, argument

Marczin István

VÉLEMÉNYEK, ATTITÚDOK AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA MÉRNÖKHALLGATÓI KÖRÉBEN

**A „Felsőoktatási együttműködés a vízügyi ágazatért” nevű
TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0015 pályázati program,
surveykutatás**

Az empirikus (survey) kutatás abból indult ki, hogy a megreformálandó képzésekben résztvevő hallgatók konkrét elképzeléssel jönnek a főiskolára, illetve konkrét elvárásaik vannak a képzéssel kapcsolatban. A végzős hallgató a megszerzett elméleti és gyakorlati tudásukat a képzés folyamán már ki tudták próbálni a mindennapi munkatevékenységekben. A kutatás vélhetőleg hozzásegít bennünket a hatékonyabb képzési formák, területek, kompetenciák kialakításához. Azért hogy a hallgatók „praktikusabb” képzési folyamatban vegyenek részt, meg kell ismernünk szűkebb és szélesebb értelemben vett szakmai identitásukat. A folyamat másik oldalán résztvevő felsőfokú képzés (Eötvös József Főiskola) jövőbeli fennmaradását, továbbfejlődését, magyarországi prioritásának megtartását az alap információk kérdőíves formában való megismerése segítheti elő. Elgondolásunk szerint a hallgatók elvárásai és a képzés struktúrája egységes egészet kell hogy alkossanak a piacorientált felsőfokú építőmérnök és környezetmérnök képzésekben. Ezen elgondolások megvalósulásának értelmében egy olyan empirikus kutatást kezdeményeztünk, mely a résztvevők minden oldalát figyelembe véve le tudja fedni a kérdéses területet.

Konceptualizálás: a vizsgálandó fogalmak és változók jelentésének meghatározása. A kutatásban a következő főbb vizsgálandó fogalmakat alkalmaztuk: szakma elsajátítás, diplomaszerezés, munkaerő piaci helyzet, karrierépítés, társadalmi elismertség, társadalmi hasznosság, türelem, segítőkészség, szolidaritás, pontosság, fegyelem, kitartás, megbízhatóság, kreativitás, kommunikációs készség, önállóság, döntéshozatal, informatika, nyelv, önismeret, társadalmi ismeretek, konfliktuskezelés.

Operacionalizálás: ténylegesen miképpen mérjük majd a vizsgált változót. A vizsgált változó (lásd fentebb) mellett úgynevezett keményváltozókat is bevonunk a kutatásba, amelyekkel finomítani tudjuk a kapott eredményeket. A vizsgált keményváltozók: kor, nem, lakóhely (tanya, falu, város), súlyozott anyag helyzet (átlagos, átlag alatti, átlag feletti), szak (építőmérnök, környezetmérnök), képzési forma (nappali, levelező).

Kutatási módszer választása: kérdőíves adatfelvétel. A kérdőíves adatfelvétellel előnye: viszonylag rövid idő alatt nagyszámú adathoz lehet jutni. Az egyidejűség kizárja a külső hatások befolyásoló szerepét, további előnyként kell értelmeznünk a válaszadók feltehetően azonos értelmezési szintjét. Hátránya a személyes intuíciók, ambíciók, attitűdök feldolgozhatatlansága. Többféle adatfelvételi forma ismert (Earl Babbie 1989): kérdezőbiztosos, egyéni kitöltéses, internetes, postai úton történő, telefonos. Mi a csoportos önkitöltős adatfelvételi formát választottuk, ugyanis ebben a formában a legkisebb az adattorzulás veszélye. Nyolc alkalommal kíséreltük meg az adatokat ebben a formában lekérdezni, hogy

lehetőséget biztosítsunk a minél nagyobb számú és teljesebb válaszadásra. Ez úton is köszönöm az Eötvös József Főiskola oktatóinak a segítségét, külön kiemelve Szlávik Lajos tanár úr áldozatos tevékenységét az adatfelvétel precizitásáért! A kutatásban használt kérdőívek 13 kérdésből tevődnek össze, melyből 6 keményváltó, 7 pedig a személyes vélemények megismerésére szolgál, 12 zárt és 1 nyílt kérdés (a feldolgozás során a nyílt kérdést is zárttá operacionalizáltuk). Alapvetően zárt feleletválasztós kérdésekkel dolgoztunk, hiszen ebben a formában lehet legpontosabbá tenni a válaszokat. A szubjektív vélemények megismerésére Likert-skálát használtunk 0-tól 10-ig. A kompetenciák, az elvárások és a tapasztalatok mérésénél több választásos zárt kérdéseket alkalmaztunk. A kérdőív adatainak feldolgozását a klasszikus matematikai-statisztikai módszerrel végeztük (Earl Babbie 1989). Ezen statisztikai módszernél a tört eredményeket kerekítéssel jelenítettük meg a táblázatokban a bevett szokás szerint.

Populáció és mintavétel: a kutatásban populációnak az első évfolyamra beiratkozott építőmérnök és környezetmérnök hallgatókat, illetve a végzős évfolyamokra beiratkozott építőmérnök és környezetmérnök hallgatókat vettük. A fent említett módszerrel több ízben adtunk lehetőséget a hallgatóknak véleménynyilvánításra, így közel 90%-os arányt értünk el, ami jóval meghaladja a reprezentativitás elvárt mértékét. Véleményünk szerint metodikánk és módszerünk messzemenően alkalmas az általánosításra. Jelen kutatásunk valódi értékét az adná, ha a kutatást ugyanilyen formában négy év múlva meg tudnánk ismételni, ugyanis ez alapján gyors, nyers alapképet kapnánk a leendő, remélhetőleg pozitív változásokról.

Adatelemzés: kérdőívek feldolgozása

- I. belépő építőmérnök
- II. belépő környezetmérnök
- III. kilépő építőmérnök
- IV. kilépő környezetmérnök

I. Belépő építőmérnök

1. Keményváltók (fő):
nő: 3, férfi: 15; nappali: 9, levelező: 9; város: 11, falu: 6, tanya: 1; átlagos anyagi helyzetű: 18.

2. Miért ezt a felsőoktatási intézményt választotta?

A válaszadásokból kiderült, hogy a *szakmai elhivatottság* a legfontosabb motivációs tényező (16), megemlítendő még az *jó elhelyezkedési lehetőség* (8), illetve a *főiskola jó híre* (6). A leglényegtelenebb elemnek számít a *felvételi pontszám*.

3. Milyen céllal jött a felsőoktatási intézménybe?

A két legfontosabb tényező a *karrierreépítés és a szakma elsajátítása* (14), alig marad el mögötte a *diplomaszerzés* (13). Senki nem jelölte meg célként a *munkába állás eltolását*.

4. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

A 10-es skálán a 7-es érték a leggyakoribb (7), ezt követi az 5-ös (5), a leggyengébb érték a 4-es amely egy alkalommal fordul elő.

5. Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

A hallgatók kiemelkedően hasznosnak tartják a társadalom számára szakjukat, tizenhárman adtak maximális pontszámot, a leggyengébb eredmény is csak az 5-ös (1).

6. Ön szerint milyen kompetenciákra van szüksége leendő szakmájának gyakorlásához?

A legkiemelkedőbb kompetenciák a hallgatók szerint a *pontosság* (16), a *kitartás* (13), *megbízhatóság* (12), meglepő módon a legkevésbé szükséges kompetenciáknak a *segítőkészséget* (1) és a *szolidaritást* tartják (2), ez elgondolkodtató

7. Mit vár el a felsőoktatási intézményétől?

A hallgatók itt is három kiemelt területet preferálnak: *magas szintű szakmai képzés* (17), *magas szintű gyakorlati képzés* (13), *informatikai képzés* (10). A legkevésbé elvárt területek: *önismereti nevelés* (1), *állampolgári nevelés* (1), *társadalmi ismeretekre képzés* (1).

8. Mit szeretne elérni a képzés alatt elsősorban?

Kiemelkedik a *szakmai elhivatottság* (12), *diploma megszerzése* (10), a legkevesebb a *nyelvvizsga megszerzése* (2) és az *önállóság* (2).

II. Belépő környezetmérnök

1. Keményváltozók (fő):

nő: 7, férfi: 6; nappali: 10, levelező: 3; város: 10, falu: 3; átlagos anyagi helyzetű: 13.

2. Miért ezt a felsőoktatási intézményt választotta?

A legmagasabb értéket a *szakmai elhivatottság* jelenti (9), azt követi holtversenyben a *lakóhelyhez való közelség* (7) és a *jó elhelyezkedési lehetőség* (7), meglepő módon 0 darabszámmal szerepel a *főiskola jó híre*.

3. Milyen céllal jött a felsőoktatási intézménybe?

Döntő hányadban a *diplomaszerzést* jelölték meg fő motivációs tényezőként (11), második helyen a *szakma elsajátítása* szerepel (8), meglepően magas indexszel szerepel az *új ismerősök szerzése* (4) mint motivációs tényező

4. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

A 10-es skálán a legtöbbet választott érték a 7-es (5), mellette az 5-ös (4), az átlag valamivel a középérték fölé esik.

5. *Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?*

A három legmagasabb érték a 6-os (3), a 9-es (3) és a 10-es (3), átlagban megközelítőleg 8, tehát hasznosabbnak tartják, mint ahogy azt szerintük a társadalom megítéli.

6. *Ön szerint milyen kompetenciákra van szüksége leendő szakmájának gyakorlásához?*

A legfontosabb kompetenciának a *pontosságot* tekintik (13), ezt valamenynyien alapkompentenciának tartják, ezt követi a *türelem* (9) és a *kitartás* (9), meglepő módon a *szolidaritást* (1) és a *segítőkészséget* (3) preferálják legkevésbé.

7. *Mit vár el a felsőoktatási intézményétől?*

Ennél a kérdésnél igen nagy a szórás, két kiemelkedő terület figyelhető meg, egyik a *magas szintű szakmai képzés* (13) és a *magas szintű gyakorlati képzés* (10), a legkevésbé fontosnak a *kommunikációs képzést* (2), az *önismereti nevelést* (2) és az *állampolgári nevelést* (2) tartják.

8. *Mit szeretne elérni a képzés alatt elsősorban?*

A legfontosabbnak az iskolai évek alatt a *szakma megtanulását* tartják (7), második helyen a *minél több tudás megszerzése* jelenik meg (4), meglepő módon a *karrier* 1 hallgatónál jelent meg és az *emberi kapcsolatok építése* nem játszik szerepet.

III. Kilépő építőmérnök

1. *Keményváltozók (fő):*

nő: 11, férfi: 46; nappali: 43, levelező: 14; város: 37, falu: 19, tanya: 2; átlagos anyagi helyzetű: 44, átlag alatti anyagi helyzetű: 12

2. *Ön szerint azok az elvárások, amik miatt ezt a felsőoktatási intézményt választotta, teljesültek-e?*

A hallgatók nagy többsége a *részben teljesült* választ adta (40), jó jel, hogy a *nem teljesült* 0, és az *éppen hogy csak teljesült* lehetőséget 2 fő választotta.

3. *Az alábbi célok közül mik valósultak meg tanulmányi ideje alatt?*

A *szakma elsajátítását részben* választ 43-an jelölték be, a *nem elsajátítás* egyáltalán nem szerepel. A *diplomaszerzést* 22-en prognosztizálták és 11-en lemondtak róla. A *munkaerő-piaci helyzetének javulását* meghatározó számban *részben* 26-an, *teljesen* 16-an jelölték be, a *stagnálást* mindössze 5-en választották. Az *új ismerősök szerzése* 36-főnél *teljesen megvalósult*, és pozitívumként említhető, hogy senki nem került perifériára közülük új ismerősök szempontjából. A *karrierépítés* oldaláról a *részben megvalósult* válasz a leggyakoribb (32), viszonylag alacsony számnak számít a *nem sikeres karrierépítés* (5).

4. *Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?*

A 10-es skálán a legtöbbet választott érték a 10-es (15), ezt követi a 8-as (13) és 7-es (11).

Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

A hallgatók válaszadása alapján egyértelműen nagyon hasznos, hiszen 39-en 10-esre értékelték, a leggyengébb választás az 5-ös, mindössze 4 db.

Az alábbi kompetenciák megszerzésében mennyire segítette Önt a főiskolai képzés?

A legmagasabb értékkel a *kitartás szerepel* (35), magas pontszámot kapott a *türelem* (22), ki kell emelnünk még a *megbízhatóságot* (20), a legalacsonyabb értéket *kommunikációs készség* kapta (13).

5. *Értékelje tapasztalatai alapján az alábbi képzések sikerességét!*

Sikeresség szempontjából kiemelkedik az *önállóságra nevelés* (20), a *döntéshozatalra való nevelés* (18), illetve a *magas szintű gyakorlati képzés* (14), a legalacsonyabb arányban jelent meg az *állampolgári nevelés* (2), a *nyelvi képzés* (3), a *társadalmi ismeretek képzése* (5) és a *konfliktuskezelési képzés* (5). Erre a kérdésre kaptuk a legheterogénebb válaszokat.

6. *Mit tart Ön főiskolai képzésének fontosabb eredményeinek, pozitív hozadékainak?*

Számunkra meglepő módon erre a kérdésre 21-en nem adtak választ. A legfontosabbak a *karrier* (11) valamint a *szakmai tudás megszerzése* (10) mutatkozott, szintén meglepetéssel tapasztaltuk, hogy az emberi kapcsolatok mindössze két hallgatónál jelentek meg.

IV. Kilépő környezetmérnök

1. Keményváltások (fő):

nő: 3, férfi: 14; nappali: 10, levelező: 6; város: 15, falu: 1, tanya: ; átlagos anyagi helyzetű: 14, átlag alatti anyagi helyzetű: 2, átlag fölötti anyagi helyzetű: 1

2. *Ön szerint azok az elvárások, amik miatt ezt a felsőoktatási intézményt választotta, teljesültek-e?*

A hallgatók válaszai alapján elvárásaik *részben teljesültek* (12), pozitívumként kell említeni, hogy a *nem teljesült* illetve az *éppen hogy csak teljesült* kategóriákat senki nem választotta

3. *Az alábbi célok közül mik valósultak meg tanulmányi ideje alatt?*

A *szakma elsajátításában* a meghatározó a *részben válaszlehetőség* (12), az *éppen hogy csak* mindössze 2 fő válaszában szerepel. A *diplomaszerzésnél* meglepő eredményt találtunk 12-en nem prognosztizáltak maguknak diplomát, ezen kiemelten el kellene gondolkodni. Lehet, hogy ehhez kapcsolódik a *munkaerő-piaci helyzet javulása*, ahol 8-an a nemleges választ jelölték be, míg a *teljesen* válaszlehetőséget csak ketten. Az *új ismerősök szerzése* terén 13 teljesen választ találunk, míg perifériára senki nem szorult. A *karrierépítés* szempontjából a fentiek tükrében érdekesnek mondható, hogy *részben sikeresnek* értékelték 9-en, a *teljesen sikeres karrierépítés* szintén meglepően a válaszokban nem jelenik meg.

4. *Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?*

A 10-es skálán a legnagyobb szórást mutatják a válaszok, hiszen a 3-as (2) és a 8-as (2) között a legnagyobb számmal az 5-öst jelölték meg (8).

Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

Az előzőhöz képest szintén elgondolkodtató, hogy a hallgatók döntő többsége 10-es osztályzatot adott (9), további 6 hallgató a 8-as értéket jelölte meg.

Az alábbi kompetenciák megszerzésében mennyire segítette Önt a főiskolai képzés?

A két legmagasabb indexszámmal a *kitartás* (7) és a *megbízhatóság* (7) áll, és meglepő módon kevesen választották az *elméleti* (2) és a *gyakorlati tudást* (2). Talán valamit magyaráz, hogy a *figyelem* is mindössze 2 hallgatónál jelent meg magas értékkel.

5. *Értékelje tapasztalatai alapján az alábbi képzések sikerességét!*

A képzsésikeresség szempontjából kiemelkedő az *önállóságra nevelés* (6), kiemelendő még a *magas szintű szakmai képzés* (3), rendkívül alacsony értéket mutatnak a *konfliktuskezelési képzés* (1), a *társadalmi ismeretekre képzés* (1), a *nyelvi képzés* (1) és az *önismereti nevelés* (1).

6. *Mit tart Ön főiskolai képzésének fontosabb eredményeinek, pozitív hozadékainak?*

Erre a kérdésre a *karrierépítés* jelent meg legmarkánsabban (5), ezt követte a *szakmai tudás megszerzése* (4), és itt a *személyes* (1) és *társas kapcsolatok* (1) szerepelnek alulreprezentálva.

A „Felsőoktatási együttműködés a vízügyi ágazatért” nevű TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0015 pályázati program, surveykutató a keményváltók alapján.

A jövedelmi csoportokat nem tárgyaljuk külön, hiszen az adatok alapján minimális eltérés volt található az átlaghoz képest alul és felül.

I. Belépő környezetmérnök

1. *Miért ezt a felsőoktatási intézményt választotta?*

A nappali és levelező tagozatos hallgatók között ebben a kérdésben alapvető különbség nincsen, nő-férfi relációban a nőknél fontosabb a *jó elhelyezkedési lehetőség*, falu-város kapcsolatban a városban lakóknál hangsúlyosan szerepel a *szakmai elhivatottság*.

2. *Milyen céllal jött a felsőoktatási intézménybe?*

A nőknél elsősorban a *diplomaszerzés* játszik szerepet, míg a férfiaknál a *karrierépítés* a domináns. Nappali és levelezős viszonylatban itt sincs meghatározó különbség. Város és falu viszonylatában különbség nem állapítható meg.

3. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

Nappali és levelezős kapcsolatban lényeges különbség nincs, falu-város viszonylatban a falulakók magasabb társadalmi elismertséget jelölnek, a nők inkább alulértékelik a társadalmi elismertséget, mint a férfiak.

4. Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

A levelezősök szerint hasznosabb a társadalom számára, mint a nappalisok szerint, a férfiak hasznosabbnak tartják a társadalom számára, mint a nők. A falun élők magasabb preferenciát jelölnek, mint a városiak.

5. Ön szerint milyen kompetenciákra van szüksége leendő szakmájának gyakorlásához?

A levelezősöknél kiemelkedik a *pontosság* mint kompetencia, a nappalisoknál a *kitartás* és a *türelem* jelenik meg markánsan. A nőknél kiemelkedik a pontosság, míg a férfiaknál a *fegyelem* és *kitartás* a meghatározó kompetencia. A városban lakóknál, a *pontosság* és a *kreativitás* a meghatározó, míg a falusiaknál a *türelem*.

6. Mit vár el a felsőoktatási intézményétől?

A nappalisoknál meghatározó a *magas szintű szakmai képzés*, míg a levelezősöknél az ehhez kapcsolódó *elméleti képzés* egyaránt fontos. A férfiaknál elvárásként kiemelkedik a *nyelvi képzés*, és a *magas szintű gyakorlati képzés*. Város és falu viszonylatban lényegesebb különbségek nem mérhetőek.

II. Belépő építőmérnök

1. Miért ezt a felsőoktatási intézményt választotta?

A levelezősöknél egyértelműen a *szakmai elhivatottság* a domináns, míg a nappalisoknál az *elhelyezkedési lehetőségek* a meghatározók. Férfiak és nők között ebben a kérdésben nincs számottevő különbség, város és falu viszonylatban pedig a városiaknál meglepő módon az *elvégezési lehetőségek* is dominánsak.

2. Milyen céllal jött a felsőoktatási intézménybe?

A nappalisoknál a *diplomaszerzés* a primer, míg a levelezősöknél a *karrierépítés*. A nőknél meglepő módon alacsony a *diplomaszerzési* motiváció, míg ugyanez a férfiaknál maga értéket mutat. A városi lakosoknál a *szakma elsajátítása*, míg a falusiaknál a *karrierépítés* elsődleges szempont.

3. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

A nappalisok 7 fölé értékelik az elismertséget, míg a levelezősöknél ez lentebb található. A nők többsége közepesre értékelik a társadalmi elismertségek, míg a férfiak 7-es környékén helyezik el. A városiaknál 5 körül mozog az elismertség, mag a falulakóknál ez meghaladja a 7-est.

4. Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

A nappalisoknál a hasznosság megítélése 7 és 8 között mozog, míg a levelezősök szinte mindegyike a maximumot adja. Nők és férfiak válaszai között ebben a kérdésben alapvető különbség nem látszik. A falusiak a városiakhoz képest lényegesen alulértékelik a szakuk társadalmi hasznosságát.

5. *Ön szerint milyen kompetenciákra van szüksége leendő szakmájának gyakorlásához?*

A nappalisoknál a *pontosság* mellett a *kommunikációs készség* a kiemelt kompetencia, míg a levelezős hallgatóknál a *pontosság* mellett a *kitartás* és a *kreativitás* játszik fontos szerepet. A nőknél lényegesebb fontosabb a *kreativitás*, a férfiaknál a *kitartás* mellett a *megbízhatóság* is lényeges szerepet tölt be. A falusiaknál magas értéket ért el a *megbízhatóság* és a *fegyelem*, míg a városban lakóknál a *pontosság* és a *türelem* a kiemelkedő.

6. *Mit vár el a felsőoktatási intézményétől?*

A nappalisoknál a *szakmai képzésen* túl nagy az igény az *informatikai képzésre*, míg a levelezősöknél a *gyakorlati képzés* domináns. A férfiak és nők válaszai között lényeges különbség nem tapasztalható, viszont érdekességként kell megemlíteni, hogy a férfiaknál megjelenik a *konfliktuskezelési képzés* szükségessége. Falus és város között szintén alig jelenik meg különbség, a városiak több *magas szintű elméleti képzésre* számítanak, míg a falusiaknál fontosnak tartják a *konfliktuskezelést* is.

III. Kilépő környezetmérnök

7. *Ön szerint azok az elvárások, amik miatt ezt a felsőoktatási intézményt választotta, teljesültek-e?*

Ebben a bontásban falu-város különbséget nem veszünk figyelembe, ugyanis egy hallgató kivételével valamennyien városiak. Mind a nappalis, mind a levelezős hallgatóknál 70%-ban *részben teljeültek* az elvárásaik, míg *teljes teljesítés* 30% körüli értéket mutat. Ugyanezek az arányok jellemzőek a férfi és a női csoportokra is.

8. *Az alábbi célok közül mik valósultak meg tanulmányi ideje alatt?*

Mind a nappalisoknál, mind a levelezősöknél kiemelkedik az *új ismerősök megszerzése*, hasonlóképpen a *kARRIERÉPÍTÉS*. A nőknél kiemelkedik a *diplomaszerzés*, míg a férfiaknál a *munkaerő-piaci helyzetének javítása*. Mindkét nemnél magas rátát mutat az *új ismerősök szerzése*.

9. *Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?*

A nappalisok többsége 5 és 6 közé teszi szakmájának társadalmi elismertségét, míg a levelező tagozat hallgatói jóval magasabbra taksálják ezt. A férfi-nő bontásban a férfiak meghatározó módon 5-ös és 6-os közé helyezik, míg a nők jóval 7-es környékére.

10. *Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?*

Társadalmi hasznosság szempontjából lényeges különbség nem vehető észre a nappalis és levelezős hallgatók között, valamennyien a 8-as érték fölé helyezik. Férfi-nő viszonylatban is csekély a különbség, a nők valamennyien magasabb szintet jelöltek meg válaszaikban.

11. *Az alábbi kompetenciák megszerzésében mennyire segítette Önt a főiskolai képzés?*

A kompetenciák megszerzésének területén igen nagy a különbség a nappali és levelező tagozatos hallgatók véleményi között, a nappalis hallgatók maga-

sabb szinten értékelik a főiskola szerepét a kompetenciák megszerzésében, általában 3-as fölötti értéket jelölnek, a levelezősöknél meglepő módon o értékkel szerepelnek az alábbi kompetenciák: *türelem, pontosság, fegyelem*, szintén alacsony értékkel *szerepel* még a szolidaritás is. Náluk magas besorolást kaptak a *kitartás, megbízhatóság, kreativitás* kompetenciái. A nappalis hallgatóknál kiemelkedő a *segítőkézség, a szolidaritás, a kitartás és a megbízhatóság*. A nőknél alulreprezentált a *segítőkézség és a fegyelem*, esetükben legmagasabb értéket a *kitartás, az elméleti tudás és a jó kommunikációs készség* adja. A férfiaknál magas értéket mutat a *megbízhatóság, a pontosság és a kitartás*.

12. *Értékelje tapasztalatai alapján az alábbi képzések sikerességét!*

A képzések sikerességét illetően hasonló a nappali és a levelezős hallgatók megítélése, a nappalis hallgatók eredményei lényegesen szórtaabbak, mint a levelezős hallgatóké. A levelezős hallgatók szerint hiányzik a *kiváló* képzés és lényegesen több náluk a *sikertelen* képzések száma. A nappalisoknál a képzések közül kiemelkedik az *önállóságra és a döntéshozatalra való nevelés*, legkevésbé sikeresnek a *nyelvi képzést, az informatikai képzést* illetve a *konfliktuskezelést* értékelik. A levelezősök legsikeresebbnek a *szakmai képzést, az elméleti képzést és az önállóságra nevelést* tartják, kevésbé sikeresnek tartják a *nyelvi képzést, informatikai képzést, önismereti nevelést* és az állampolgári nevelést. A nők és férfiak nagyon hasonló sikerességi rátát mutatnak, a különbség csak heterogenitásban jelenik meg valamennyire. Legmarkánsabban a nők hiányolják az *önállóságra és a döntéshozatalra való nevelést*, míg ez a férfiaknál igen magas értéket mutat.

IV. Kilépő építőmérnök

1. *Ön szerint azok az elvárások, amik miatt ezt a felsőoktatási intézményt választotta, teljesültek-e?*

Nappali és levelező tagozatos hallgatók esetében *részben vagy teljesen teljesültek* az elvárások, mindössze 1 hallgatóknál szerepel az *éppen hogy csak teljesült* értékelés, ugyanez mondható el a városi és falusi arányokról is. A férfiak és nők viszonyában, hogy a *teljesen* kifejezést csak 1 női hallgatónál találtuk meg. Pozitív, hogy nemleges választ nem mértünk.

2. *Az alábbi célok közül mik valósultak meg tanulmányi ideje alatt?*

A *szakma teljes elsajátítása* alapvetően a levelezősöknél nagyobb sikert mutat, mint a nappalisoknál. A férfiak magasabb arányban választották ezt a meghatározást, mint a hölgyek. Falu-város viszonylatban nem mutatkozik jelentős különbség. A *diplomaszerzés* tekintetében a nők alulreprezentáltak a férfiakhoz képest, a falu és a város között különbség nem mutatható ki, nappali és levelezős viszonylatban szembevetve a levelezősök magasabb száma. A *munkaerőpiaci helyzetben* lényeges különbségek nem mutathatók ki a csoportok között, de kiemelendő hogy a falun lakók közül mindenkinek sikerült *munkaerőpiaci helyzetén javítani*. *Új ismerősök szerzése* terén a férfiak valamint a nappali tagozatos hallgatók valamennyivel sikeresebbnek mondhatók, falu és város között nem mérhető számottevő különbség. A *karrierépítés* szempontjából a levelezős hallgatók sikeresebbnek mondhatók a nappalisoknál, ugyan ez mondható el a férfiakról is a nőkkel szemben. A városi lakosok valamennyivel biztosabbak *karrierépítésük* megítélésében, mint a falusiak.

3. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

A férfiak szerint nagyobb az elismertség, mint a nők szerint, városban lakók szerint is magasabb szakjuk társadalmi megítélése, mint a faluk lakók szerint, míg a levelezős hallgatók magosabbra értékelik, mint a nappali tagozatos hallgatók.

4. Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

Ebben a kérdésben meglepően nagy az egyetértés, egy nagyon minimális különbséget lehet csak észrevenni, miszerint a nők valamennyivel lentebb értékelik szakjuk hasznosságát a férfiakhoz képest.

5. Az alábbi kompetenciák megszerzésében mennyire segítette Önt a főiskolai képzés?

A főiskolai képzés a kompetenciákban heterogén módon nyilvánul meg. A *türelem* kompetenciájában lényeges különbség nem mutatkozik, a *segítőkészség* kompetenciájának megszerzésében a levelezősök alulreprezentáltak, egyaránt a falusiak és a nők. A *szolidaritás* szinte egységesen alacsony pontszámot kapott. A *pontosság* mint kompetencia a férfiaknál, a városiaknál és a nappali képzésben résztvevőknél a hangsúlyosabb. A *fegyelmnél* meglepő módon a levelezős hallgatók és a nők alkalmaztak alacsony skálát. A *kitartás* és a *megbízhatóság* minden kategóriában szinte a legmagasabb értékeket kapta. A *jó kommunikációs készség* a nőknél, a nappalis hallgatóknál és a falun lakóknál jelenik meg fölülreprezentálva. Az *elméleti tudás* a férfiaknál, a falun lakóknál és a nappali szakos hallgatóknál kapott alacsonyabb értékeket. A *gyakorlati tudás* minden csoportnál magas értékekkel jelenik meg.

6. Értékelje tapasztalatai alapján az alábbi képzések sikerességét!

A képzések sikerességét alapul véve, a levelezősöknél, városiaknál és a nőknél ért el magasabb pontszámot. Az *elméleti képzésben* alig látható különbség, a *gyakorlati képzésben*, a férfiak, a városiak, illetve a nappali tagozatos hallgatók jelölték meg magasabb értékeket. Magas az *önállóságra nevelés* rátája, ebből kiemelkednek a nappalis és férfi hallgatók csoportjainak válasza, a városi és falusi hallgatók csoportjai között lényegi különbség nem jelenik meg. A *döntéshozatalra való nevelés* szintén magas értékeket mutat, ennek sikerességét emelik ki a női és nappali tagozatos hallgatók válasza. A *kommunikációs képzés* elég lesújtó képet mutat, különösen hiányolják ezt a férfiak, a városiak és a nappali tagozatos hallgatók. A *nyelvi képzést* és az *informatikai képzést* szinte egységesen gyengének, elégtelennek ítélik. Az *önismereti nevelés* nagyon heterogén többlet várnának a városi lakosok és a férfiak. Az *állampolgári nevelés* és a *társadalmi ismeretekre képzés* homogén képet mutatnak, inkább nem sikeresnek mint sikeresnek mondhatók, különösen a nők, a városiak és a nappali tagozatos hallgatók körében. A *konfliktuskezelés* a városiaknál és a férfiaknál kapott viszonylag elfogadható eredményeket.

Következtetések, javaslatok

Az Eötvös József Főiskola Építőmérnök és Környezetmérnök szakán igen hatékony és sikeres szakmai képzés folyik a hallgatók visszajelzései alapján.

Ezért a következtetéseimben csak azon részletekre hívnám fel a figyelmet, melyek jövőbeni megváltoztatása még pozitívabb irányban változtatná ezen képzések hatékonyságát, sikerességét. A kapott adatok elemzése alapján a következő konklúziókat vontuk le:

1. Az Eötvös József Főiskolára érkező építőmérnök és környezetmérnök szakos hallgatók nincsenek tisztában választott szakjuk társadalmi státuszhelyzetével.
2. A főiskolára érkező hallgatók nem tudják pontosan, mire készíti fel őket a főiskola.
3. A főiskolára érkező hallgatók nem tudják pontosan, mit várhatnak el a főiskolától.
4. A főiskolára érkező hallgatóknak viszonylag kevés konkrét elképzelése szakmájával kapcsolatban.
5. A főiskolára érkező hallgatók nem döntötték még el, mit tekintenek célprioritásnak szakmájukban, életükben.
6. A főiskolát befejező hallgatók nem egyértelműen tudják meghatározni helyzetüket a társadalomban.
7. A főiskolát befejező hallgatók nem eléggé tájékozottak szakmai ismeretek megítélésében.
8. A főiskolát befejező hallgatók többsége továbbra sem célorientált.
9. A főiskolát befejező hallgatók komoly hiányt érzékelnek a humán területen.
10. A jelenlegi képzések erőteljesen szakmasúlyozottak.
11. A képzési palettán nem mindig egészítik egymást a célorientáció érdekében a képzésterületek.
12. A főiskola és a hallgatói között nem lehet erős, szerves kötődést kimutatni.

A fentebbi következtetések alapján a következő javaslatokat tesszük a jobbjó szándék érdekében:

1. A lehető legszélesebb körű kapcsolatfelvétel a potenciális főiskolai hallgatókkal.
2. Ismeretterjesztés és közművelődés szintjén megismertetni a potenciális hallgatókat a képzésekről.
3. Különböző PR és HR kapcsolatrendszerek felhasználásával érzelmileg is vonzóvá tenni a szakokat.
4. Tömegkommunikációs eszközök segítségével lokálpatrióta szemlélet kialakítása az Eötvös József Főiskola vonzáskörzetében.
5. Informális eszközök és kapcsolatrendszerek igénybevitelével pozitív kötődés kialakítása a főiskola és környezete között.
6. Folyamatos igényfelméréssel tájékozódni a leendő hallgatók igénystruktúrája iránt.
7. Átfogó, komplex képzési struktúra modernizálása a célorientáció érdekében.
8. Plusz lehetőségek biztosítása a hallgatók számára.
9. Alternatív választási lehetőségek biztosítása a hallgatók számára.
10. A hallgatói attitűdök és reakciók folyamatos mérése.
11. A jelen kihívásainak megfelelő brand kialakítása.

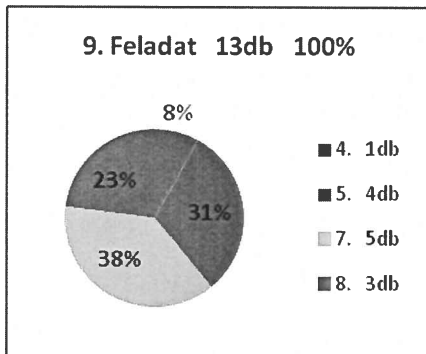
Mellékletek

Belépő építőmérnök

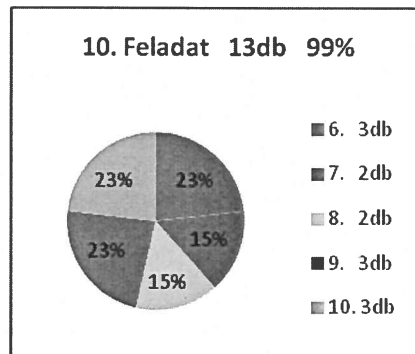

Belépő környezetmérnök

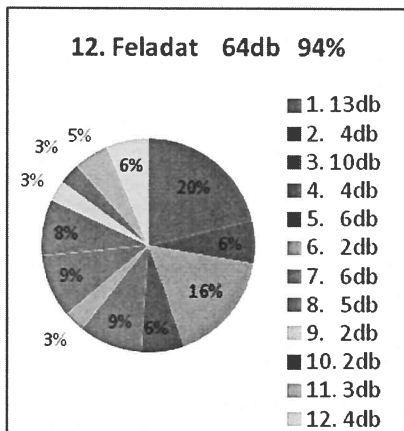
Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége?

Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára?

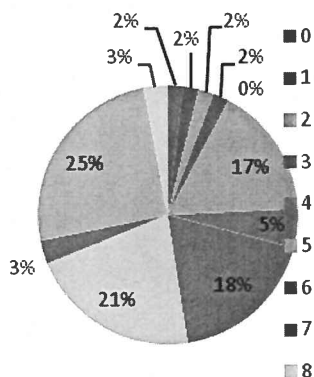
Mit vár el a felsőoktatási intézményétől?

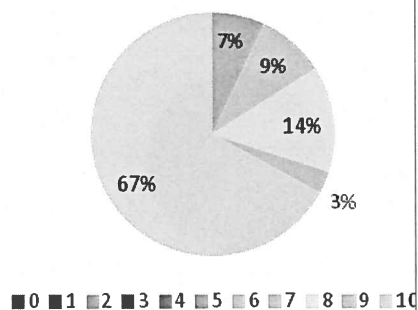
1. magas szintű szakmai képzés
2. magas szintű elméleti képzés
3. magas szintű gyakorlati képzés
4. önállóságra nevelés
5. döntéshozatalra való nevelés
6. kommunikációs képzés
7. nyelvi képzés
8. informatikai képzés
9. önismereti nevelés
10. állampolgári nevelés
11. társadalmi ismeretekre képzés
12. konfliktuskezelési képzés

Kilépő építőmérnök

9. Ön szerint milyen a választott szakjának társadalmi elismertsége? Jelölje a skálán!

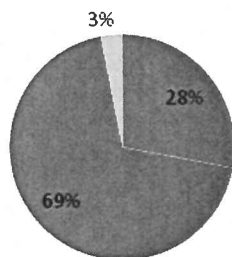

10. Ön szerint választott szakja mennyire hasznos a társadalom számára? Jelölje a skálán!

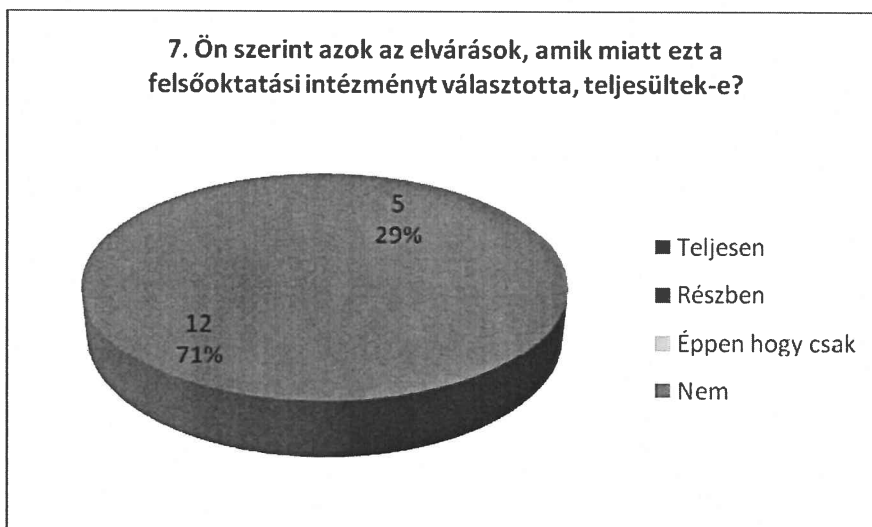
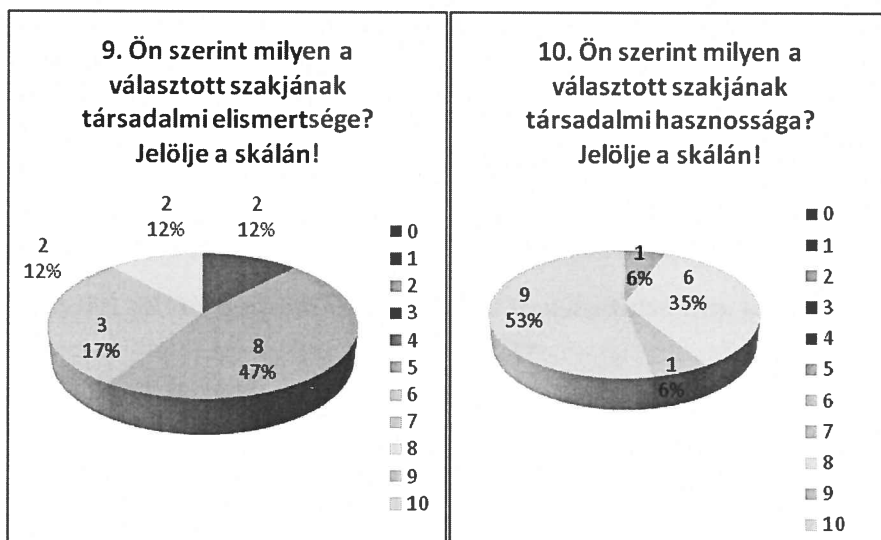

7. Ön szerint azok az elvárások, amik miatt ezt a felsőoktatási intézményt választotta, teljesültek-e?

■ teljesen ■ részben ■ éppen, hogy csak ■ nem

Kilépő környezetmérnök

Irodalom

Babbie, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

Maruzsa Zoltán (szerk.): A Diplomás Pályakövetési Rendszer és eredményei az Eötvös József Főiskolán 2010. Eötvös József Főiskola, Baja, 2010.

Maruzsa Zoltán (szerk.): A Diplomás Pályakövetési Rendszer és eredményei az Eötvös József Főiskolán 2011. Eötvös József Főiskola, Baja, 2011.

Abstract

Notions and attitudes of the engineer student of the Eötvös József Főiskola

This brief study based on an empiric research in the Eötvös József Főiskola from 2014 to 2015 reveals the samenesses and differences of the notions of the entrant and school-leaver civil engineer and environmental engineer students. The study deals with the vocational acceptance and usefulness, the students' opinions on the competences of the profession and on the expectations and contentment of the qualification.

Keywords: social acceptance, social usefulness, competences of the profession, expectations, usefulness, relative deficiency

TARTALOMJEGYZÉK
INHALTSVERZEICHNIS
TABLE OF CONTENT

Bayerle Alajos

Egészségnevelési törekvések a dualizmuskori népiskolákban.....	3
Gesundheitserziehung in den Volksschulen während des Dualismus	3
Attempts towards health education in the state run schools in the period of dualism.....	3

Bíró Violetta

Pedagógusok a gyermekvédelemben.....	19
Pädagogen und der Kinderschutz.....	19
Educators and child protection	19

Hodossi Sándor

175 éve született Kalocsa Róza, az első magyar diplomás tanítónő	35
Vor 175 Jahren wurde Kalocsa Rózsa geboren, die erste Frau mit Lehrerdiplom in Ungarn	35
The first Hungarian woman, who got her degree as a primary school teacher, Róza Kalocsa, was born 175 years ago.....	35

Mikonya György

Eötvös életművének kiteljesedése – a Paedagogium	45
Entfaltung des Lebenswerkes von Eötvös József - Paedagogium	45
The fulfillment of Eötvös's oeuvre - The Paedagogium.....	45

Rajnai Judit

A tankötelezettség problematikája régen és ma	59
Schulpflicht einst und heute	59
The problematics of compulsory education in the past and nowadays	59

DANUBIUS NOSTER 2014/3-4.

Fülöp Zoltán Ottó

Egy családi örökség nyomában: a szódásüvegtől az ásványvizes palackig
Following the track of a family heritage: from the soda siphon till the mineral
water bottle... 81

Tóth Sándor Attila

Horatius maecenas-verseinek értelmezése és recepciója ódáinak 16–18.
századi kiadásaiban
The interpretation and reception of Horace's maecenas-poems in the 16-18th
century editions of his odes... 101

Marczin István

Vélemények, attitűdök az Eötvös József Főiskola mérnökhallgatói körében
Opinions and attitudes of engineering students at the
József Eötvös College... 117

DANUBIUS NOSTER

SZERZŐINKRŐL

DR. BAYERLE Alajos, főiskolai docens,
EJF, Pedagógusképző Intézet, bayerle.alajos@ejf.hu

Dr. BÍRÓ Violetta, főiskolai docens EJF,
Pedagógusképző Intézet, biro.violatta@ejf.hu

DR. HODOSSI Sándor, főiskolai docens,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
hodossis@kfrtkf.hu

DR. HABIL. MIKONYA György, egyetemi docens,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító-és Óvóképző Kar,
mikonya.gyorgy@tok.elte.hu

DR. MARCZIN István, egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem, Marczin.Istvan@ejf.hu

DR. RAJNAI Judit, egyetemi adjunktus,
ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
rajnai.judit@ppk.elte.hu

FÜLÖP Zoltán, kulturális örökségvédelmi szakember,
bombonera29@gmail.com

DR. HABIL. TÓTH Sándor Attila, irodalomtörténész,
EJF, Pedagógusképző Intézet,
toth.sandor.attila@ejf.hu

